

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Har det nordiska sillfisket varit periodiskt?

Ett exempel på hur fiskeriundersökningar bedrevs under 1800-talets senare del

HANS HÖGLUND †
Havsfiskelaboratoriet

FISKERIVERKET

Ansvarig utgivare: Generaldirektör Per Wramner
Huvudredaktör: Informationsassistent Monica Bergman
Redaktionskommitté: Chef U-avdelningen, Ingemar Olsson
 Chef Havsfiskelaboratoriet, Jan Thulin
 Chef Kustlaboratoriet, Erik Neuman
 Chef Sötvattenslaboratoriet, Stellan F Hamrin
 Informationschef, Lars Swahn

FISKERIVERKET producerar sedan september 1997 två nya serier;
Fiskeriverket Information (ISSN 1402-8719)
Fiskeriverket Rapport (ISSN 1104-5906).
Dessa ersätter tidigare serier;
Kustrapport (ISSN 1102-5670)
Information från Havsfiskelaboratoriet Lysekil (ISSN 1100-4517)
Information från Sötvattenslaboratoriet Drottningholm (ISSN 0346-7007)
Rapport/Reports från Fiskeriverket (ISSN 1104-5906).

För prenumeration och ytterligare beställning kontakta:
Fiskeriverket, Sötvattenslaboratoriet, Monica Bergman,
178 93 Drottningholm
Telefon: 08-62 00 408, Fax: 08-759 03 38

Tryckt på Storafine miljövänligt papper i 700 ex
Februari 1998
Alltryck i Lysekil AB

Har det nordiska sillfisket varit periodiskt?

*Ett exempel på hur
fiskeriundersökningar
bedrevs under
1800-talets senare
del*

HANS HÖGLUND †
Havsfiskelaboratoriet

Har det nordiska sillfisket varit periodiskt?

Ett exempel på hur fiskeriundersökningar bedrevs under 1800-talets senare del

HANS HÖGLUND †

Förord

Under många år, särskilt under 1960- och 1970-talen fördes en, tidvis mycket animerad diskussion, om den s k alterneringshypotesen, dvs sillperioderna på de svenska och norska västkusterna skulle ha alternerat med varandra enligt ett speciellt mönster. Detta innebar att då en sillperiod avslutats i Bohuslän skulle sillen gå till utmed Norges västkust och successivt dra sig mot norr. Då en sillperiod avslutats i Nord-Norge skulle sillen återigen gå till i Bohuslän och ge upphov till en ny period där, varefter förloppet skulle upprepas.

Huvudkombattanter i striden var förre chefen för Fiskeristyrelsens Havsfiskelaboratorium i Lysekil Hans Höglund och den norske forskaren Finn Devold vid Havsforskningsinstituttet i Bergen. Devold hävdade alterneringshypotesens riktighet medan Höglund ansåg den oriktig bl a på grundval av det faktum att sillen i Skagerrak och den på norska västkusten skulle tillhöra olika sillstammar med olika vandringsmönster.

Sedan Höglund pensionerats och efter det att han arbetat med olika fiskeribiologiska frågor tog han åter upp problemet med alterneringshypotesen och vid sin död 1986 efterlämnade han ett manuskript vilket innehöll ett utkast till ett kapitel i en planerad bok.

Utkastet presenteras i denna FISKERIVERKET INFORMATION i stort sett så som Höglund lämnade det. Endast en del formella ändringar har gjorts, t ex strykning av hänvisning till tabeller som inte återfunnits etc. Arbetet innehåller en stor mängd referenser, många hänvisande till avsnitt i olika norska årsberättelser, t ex från Selskabet for de Norske Fiskeriers fremme, samt tidnings- och tidskriftsnotiser. Höglund efterlämnade ingen referenslista men vi har försökt sammanställa en som dock ej är komplett.

Vid läsning av Höglunds arbete är det uppenbart att det avsetts vara en del av ett större verk. Huvudändamålet med publiceringen har inte varit att egentligen bidra till en lösning av problemet, utan att snarare belysa hur fiskeristatistik insamlades och fiskeriundersökningar bedrevs i Skandinavien under senare hälften av 1800-talet. Arbetet visar dessutom på ett enastående sätt hur en noggrann och penetrerande forskare som Höglund arbetade, ja nästan pressade sig fram bland både lättillgänglig och otillgänglig information. Det ligger nästan något av detektivroman över det hela - dock utan den slutliga lösningen, men pekande mot denna.

Bernt I Dybern och Jan Thulin

Fiskeriverket, Havsfiskelaboratoriet, Box 4, 453 21 LYSEKIL

Hans Höglund

Hans Höglund föddes i Uddevalla 18 mars 1899 och dog i Lysekil 13 december 1986. Han avlade doktorsexamen i Uppsala 1947. Under åren 1931-44 hade han anställning som assistent i Svenska Hydrografisk-Biologiska Kommissionen, 1945-53 som laborator vid Havsfiskelaboratoriet i Lysekil och under åren 1954-66 som föreståndare för detsamma.

Han var medlem i flera olika kommitteér inom ICES och har producerat skrifter om foraminiferer, plankton, sillens biologi och sillperioderna. Levnadsteckning: En av Europas främsta marinzoologer, av K.G. Nyholm, Sv. Dagbladet 4 januari 1987; Hans arbeten blev klassiker, av Armin Lindquist, Dagens Nyheter 8 februari 1987; Dr. Hans Höglund dies, i ICES/CIEM information 9, april 1987.

Innehåll

Förord	
Inledning	7
Om de bohuslänska sillfiskeperiodernas supponerade lagbundenhet	7
Har det norska sillfisket varit periodiskt?	10
Vårsillfisket	10
Axel Boeck	10
G.O. Sars kontra Boeck	11
Sars fortsatta sillundersökningar	13
O.S. Jensen	14
Om Opsynets organisation	15
Ur Opsynschefens årsberättelser 1870-74	16
O.S. Jensens tolkning av andrahandsuppgifterna om 70-talets sillsorter	20
O.S. Jensens tolkningar och slutledning	24
Kommentarer till Jensens första berättelse	25
Myndigheternas inställning till sillfisket. Trevande försök att införa snörpvad	27
Åtefisket	31
De första försöken med drivgarnsfiske	34
Den norska sillforskningens vidare öden	35
Sillfiske och sillförekomst på Vestlandet 1880-1897	37
Drivgarnsfiske till havs slår igenom	42
Storsillfiske och storsillförekomst	46
Den nordnorska "storsillperioden" på 1860- och 70-talen	47
Tiden för "storsillperiodens" början	48
Det nordnorska storsillfiskets geografiska utbredning	48
Fiskemetoder	48
Fiskesäsongernas varaktighet; "periodens" avslutning	48
Farkoster	49
Axel Boeck och storsillen	49
Sars och storsillen	50
Finn Devold och 1800-talets "storsillperiod"	51
1700-talets apokryfiska "Storsillperiod"	52
Förekomst av storsill utanför de s k "Storsillperioderna"	54
Tiden före 1860	54
Storsillförekomst och fiske efter 1875	57
Referenser	59

Inledning

Om de bohuslänska sillfiskeperiodernas supponerade lagbundenhet

Det utmärkande för de bohuslänska sillperioderna har varit att sillen under höst/vinter trängde in i skärgården och djupt in i fjordarna. Ett bohuslänskt sillfiske kunde i forna tider över huvudtaget endast bedrivas när sillen fanns inom räckhåll innanför det yttersta havsbandet. I våra dagar råkar man gärna glömma bort att före de sista decennierna av det förra seklet var sillfiske på öppna havet utanför Bohuslän ett i stort sett okänt begrepp. Förutsättningarna härför i form av lämpliga båtar och redskap saknades.

Under mellantiden mellan sillperioderna förekom endast sporadiskt ett fiske som baserades på smärre, lokala sillstammar och vars fångstutbyte huvudsakligen användes till agn och husbehov.

Själva benämningen sillperiod är säkerligen mycket gammal, och man inlade däri ingen annan betydelse, än att man avsåg en längre eller kortare följd av år, då sillen gick till och kunde fiskas.

A.V. Ljungman, under tiden 1873-1883 förordnad som statlig "sillunder-sökningsförrättare" ansåg sig med stöd av sina historiska forskningar kunna fastställa att det förelåg en utpräglad regelbundenhet i uppträdandet av de stora bohuslänska sillfiskena, och han spårade dem så långt tillbaka som till vikingatiden (900-talet). Han beskrev dem först under termen sekulärt periodiska (Ljungman, 1879). "Sekulärt" ändrade Ljungman senare in på 1890-talet, till semisekulärt.

I motsättning till de flesta äldre uppfattningar om orsakerna till sillens uppträdande och försvinnande sökte Ljungman efter en naturvetenskaplig förklaring, som var oberoende av människans åtgöranden. På samma sätt som man tidigare under 1800-talet gjort beträffande växlingarna i väderleken, skördarna, gräshoppstågen osv sammanställde Ljungman de bohuslänska sillfiskeperioderna med den 55 1/2-åriga (egentligen 5 x 11-åriga) periodicitet, som astronomen

Schwabe 1843 hade upptäckt hos fläckbildningen på solens yta (Ljungman op cit).

Utgående från den på Ljungmans tid senast förflutna 55 1/2-åriga solfläcksperioden, den som sträckte sig mellan solfläcksminima 1810 och 1867, urskilde han bakåt en rad av nitton 55 1/2-årsperioder. Under varannan av dessa solfläcksperioder skulle den s k "riktiga hafssillens" periodiskt ymniga förekomst ha inträffat vid Bohusläns kust, på så sätt att ofantligt rika sillfiskeperioder omväxlat med mindre rika. Detta åskådliggjorde Ljungman genom olika typsorter i sitt periodschema som återges här nedan (op cit):

Det Ljungmanska sillperiodschemat omfattades så småningom av ett flertal efterföljande författare. Några av dessa visade sig vara mera "periodicitetsfrälsta" än Ljungman själv.

Otto Pettersson, den som oceanograf välkände och ryktbare svenske kemiprofessorn, spann vidare på Ljungmans periodschema. Men han ställde det i samband med ett annat slag av celesta fenomen. Till detta är det nödvändigt att återkomma längre fram i denna framställning, där en annan sida av sillperiodproblemen skall behandlas. Här skall endast påpekas att Otto Pettersson inte hade några egna nya synpunkter att komma med rörande sillfiskenas historia. Han accepterade den Ljungmanska periodiciteten såsom historiskt dokumenterad och företog inte någon kritisk granskning av dess tillförlitlighet.

Nutida historiker, som ägnat de bohuslänska sillperioderna intresse, ställer sig emellertid mycket kritiska och avvisande till den supponerade lagbundenheten i Ljungmans periodschema. Av de nio sillperioder, som schemat upptar, är det endast de följande tre: 1556-1589, 1747-1808/9 och 1877-1906, som det råder enighet om (Dalén, 1941). För 1500-tals- respektive 1800-talsperioderna är enigheten fullständig beträffande begynnelseåren, men mindre fullständig beträffande avslutningsåren alltefter olika bedömningsgrunder. Sålunda anses t ex inte årtalet 1589

Period	Karakteristik	Sillfiskeperiod
19	1867-1922. (Rikt fiske begynt 1877).	9
18	1811-1866. (Intet rikare fiske).	8
17	1755-1810 (Rikt fiske 1748-1808, hvilket serskildt under senare fjerdedelen af 1700-talet antog ofantliga dimensioner).	
16	1699-1754. (Intet nämnvärdt rikare fiske förr än motslutet af perioden från 1747 eller 1748).	7
15	1643-1698. (Rikare fiske åtminstone mellan 1660 och 1680).	
14	1587-1642. (Intet rikare fiske).	
13	1531-1586. (Synnerligen rikt fiske åtminstone mellan 1556 och 1587).	6
12	1475-1530. (Intet rikare fiske).	
11	1419-1474. (Rikare fiske åtminstone omkring medlet af århundradet).	5
10	1363-1418. (Intet rikare fiske).	
9	1307-1362. (Synnerligen rikt fiske åtminstone under förra tredjedelen af århundradet, hvilket dock antagligen begynt redan under slutet af det nästföregående samt kanske fortfarit intill digerdöden?).	4
8	1251-1306. (Under början och medlet af perioden åtminstone intet rikare sillfiske, ehuru sådant dock antagligen begynt emot slutet af densamma).	
7	1195-1250. (Antagligen rikare fiske, under hvilket Gullholmen, Öckerö m fl ödeöar bebyggdes samt Marstrand och Dragsmarks kloster anlades).	3
6	1139-1194.	
5	1083-1138. (Antagligen ett rikare fiske, under hvilket Konungahella nådde betydningen af kanske hela nordens främsta handelsstad).	
4	1027-1082.	2
3	971-1026. (Rikare fiske åtminstone under Olof den heliges regering).	1
2	915-970. (Intet rikare fiske under Gunhildssönernes regering åtminstone).	
1	859-914.	

markera en tvär avslutning, utan fisket utslocknade så småningom under de följande tio åren. (Holmberg, Bohusläns hist., 1963, sid 153). Det "rikare" fiske, åtminstone mellan 1660 och 1680, som Ljungman räknade med såsom sillperiod i sitt schema "kan knappast anses vara historiskt säkert belagt" (Dalén, 1941) och, som Holmberg skriver "om man för denna korta tidrymd (av några år vid slutet av 1660-talet, då sillfisket varit lovande) skall använda beteckningen sillperiod eller ej är en terminologisk fråga utan historisk betydelse. Att den rikligare silltillgången var av kort varaktighet, är emel-

lertid källornas samstämmiga vittnesbörd" (Holmberg 1963).

Likaledes kan det sägas att fångstkurvan över 1800-talets överflödande sillymnighet i skärgården visserligen plötsligt föll katastrofalt efter rekordsäsongen 1895/96, men helt slut var inomskärsperioden ej förrän efter 1906.

Man behöver inte vara historiker av facket för att ställa sig ytterst skeptisk inför Ljungmans dokumentation av de fem medeltidsperioderna. Det förekommer alltför mycket av antaganden och förbehåll och rena gissningar, vilka lagts till grund för de djärva historiska slutledningarna.

De ytterst lapidariska kommentarerna i periodschemat är ett slags extrakt av Ljungmans 1877 utgivna arbete där de historiska forskningarna behandlas. Däri säger han t ex på sid 4: *"De uppgifter, som man från dessa aflägsna tider eger om sillfisket, äro emellertid så ofullständiga och obestämda att de på sin höjd ådagalägga att detsamma äfven då blott tidtals och med långa afbrott försiggått"*. Detta gällde den förmodade perioden under senare hälften av 1100-talet. I sammanhang med den supponerade 1300-talsperioden säger Ljungman på sid: 6: *"Ifall nu våra tvifvels utan ganska ovissa antaganden om detta fiskes början och slut äro riktiga..."*.

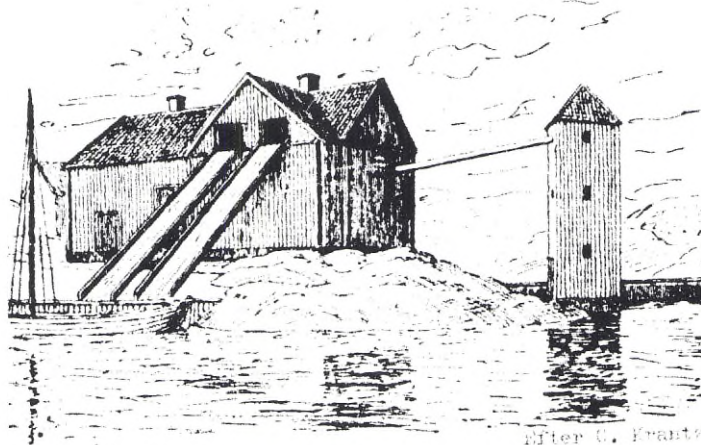
När Ljungman (1879) offentliggjorde sin idé om solfläcksperiodicitetens samband med sillens massuppträdande var han mycket försiktig och återhållsam. Han menade sig inte ha löst problemen, men inbjöd till ett samarbete mellan arkiv- och historieforskare å den ena sidan och naturforskare å den andra. Man får den bestämda uppfattningen att Ljungman långt ifrån ansåg utforskandet av sillperiodernas historia som avslutat och att han vädjade till *"personer som gjort arkiv- och historieforskning till sin liffsuppgift"* att hopsamla till ämnet hörande fakta från gångna tider.

I senare arbeten, t ex 1883, talar han dock om den sekulära sillperiodiciteten som vore den ett fastslaget faktum; något som alltså senare historiker av facket ingalunda skriver under på. Den fortsättning han ställde i utsikt beträffande de egna historiska forskningarna fick han aldrig tid eller tillfälle till.

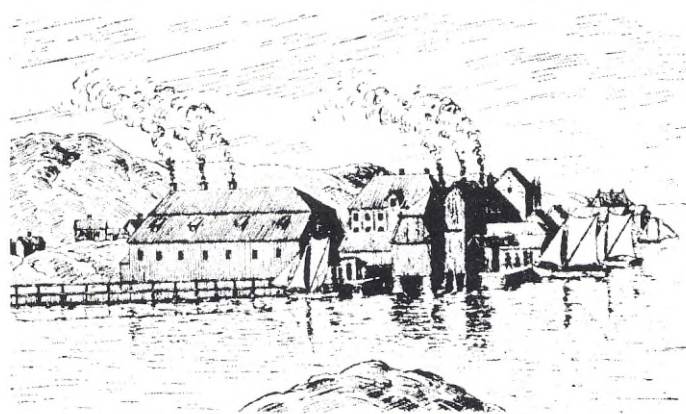
Konklusionerna blir att ingen, vare sig nu eller tidigare, har ifrågasatt att olika bohuslänska sillperioder existerat - fakta från 1500-, 1700- och 1800-talen kan ju ej förnekas. Men den strängt lagbundna sekulära periodicitet, som Ljungman räknade med, kan inte bara betvivlas utan måste anses vara vederlagd. Under alla förhållanden är det utslutet att man på basis av den Ljungmanska periodschemat skulle kunna förutspå årtalet

då en ny bohuslänsk sillperiod skulle kunna tänkas börja.

Inför det närmast följande kapitlet skall det alltså fastslås att rika bohuslänska sillperioder av längre eller kortare varaktighet har omväxlat med sillfattiga mellanperioder och att fenomenet kan spåras bakåt till in i medeltiden. Detta är odiskutabla fakta. Det som just nu är och som åtskilliga gånger tidigare varit föremål för debatt är däremot frågan om vilket eller vilka slag av sill det har varit som orsakat och bildat den dominerande beståndsdel i de bohuslänska periodernas sillmassor.

After C. Krantz

After C. Krantz

1700-talets sillperiod, trankokerier på Sturholmen (efter C. Krantz, omritad detalj av F. Weinbergs akvarell, 1794, Nationalmuseum, Stockholm).

Har det norska sillfisket varit periodiskt?

Vårsillfisket

Till skillnad från situationen i Bohuslän har det i Norge aldrig behövt råda delade meningar om vilket sillslag det varit som givit upphovet till vintersillfisket på dess västra kuster. Däremot har det mellan norska sillforskare förelegat en viss brist på enighet beträffande begreppet sillperiod.

Axel Boeck

Även i Norge är uttrycket "sildeperiode" gammalt och torde ha använts utan att man egentligen lagt någon speciell mening i ordet. Det blev universitetsstipendiaten Axel Boeck (1833-1873), av norska regeringen förordnad att utforska vårsillfisket, som efter en tioårig verksamhet formulerade följande enkla och anspråkslösa definition: "*En Raekke av Aar, i hvilke Fisket stadig har slaaet til, benaevner jeg en sildeperiode, og af saadanne Perioder kan ethvert Sildefiske opvise flere*" (Boeck 1871, sid 2). I definitionen är det ej tal om platsen för fisket. Detta var ju också helt överflödigt då det enda vintersillfiske, som man på Boecks tid kunde tänka sig, bedrevs i omedelbar närhet av kusten, helt "under land" på relativt grunt vatten och på ett mycket begränsat kustavsnitt. Med de enda redskap för sillfångst som man då förfogade över, sättgarn och landvad, var fiske på öppna havet otänkbart. Sillfiske till havs på djupare vatten började så smått i mycket blygsam omfattning först 1875, två år efter Boecks död (mera därom längre fram).

Boeck hade parallellt med sina biologiska undersökningar på vårsillfältet sysslat med arkivforskningar rörande sillfiskets historia såväl på det norska Västlandet som i Bohuslän, den forna norska provinsen Viken. Både som fiskeribiolog och som fiskerihistoriker synes han ha varit A.V. Ljungmans föregångare och förebild. Bland alla andra rön som Boeck kom fram till "*trodde*" (B:s egen formulering) han sig "*skimte en vis Lov for Sildefiskets Gang i de forskjellige Perioder, det stedse gjentager sig. Disse Fakta ere, at*

naar en Sildeperiode begynder, slaar Fisket til paa en vis Tid af Aaret. Fisket begynder derpaa tidligere og tidligere, men efter nogen Tid, begynder det igjen senere og senere paa Aaret, og endelig ophører det. Der foregaar derhos mod Fiskeperiodens Ende en vis bestemt Bevaegelse i Fisket, saaledes at de gamle rige Fiskepladse blive fattigere og tilsidst ganske forlades". (Boeck 1871, sid 102).

Efter denna passus fortsätter Boeck på sidorna 102-113 i 1871-avhandlingen, som är hans viktigaste arbete (egentligen var detta arbete en sammanställning av berättelser till Departementet för det Indre), med att utförligt redogöra för de fakta han stöder sig på. (Redan i ett tidigare arbete 1870 a, sid 44 ff., liksom i föredrag och föreläsningar hade samma redogörelse lämnats.) Dessa "fakta" jämte en del av Boecks historiska rön i övrigt, i synnerhet begynnelse- och avslutningsåren för de norska sillperioderna, skall närmare behandlas i ett annat sammanhang i ett senare kapitel.

När vårsillfisket inför Boecks egna ögon under hela 1860-talet visade tecken att följa det mönster, som han själv med de historiska källornas hjälp ritat upp för (det norska) 1700-talsfisket, med sillinstegens allt senare ankomst och fiskeplatsernas förflyttning mot nordligare delar av Västlandet, och med inblandning av småfallen sill i stimmen; så befarade man möjligheten av att vårsillfisket, som nu i 60 år varit konstant vid den norska kusten och dess innebyggares rikaste inkomstkälla, kunde försvinna (Boeck 1870 b, sid 21).

Boeck var ingalunda påstridig i sina spådomar, om man nu kan kalla dem så. Han lade, som det verkar, lugnt och försynt fram de fakta han mödosamt plockat fram, och lät var och en dra sina egna slutsatser. Hans egen sammanfattning lød: "*Om end af det anførte ikke med nogensomhelst sikkerhed fremgaar, at Vaarsilden vil forlade vore Kyster, ere disse Tegn heller ikke gunstige for den modsatte mening*". (Boeck 1871, sid 113).

Den skräck som Boeck påstods ha ingjutit hos dem som hade intressen i det norska sillfisket, blev just inte mindre, när det genom svenska tidningar utspreds ett rykte att sill i stor myckenhet våren 1870 inkommit i den svenska skärgården norr om Göteborg. Härigenom återupplivades den gamla folktron, som visste berätta, att den norska sillen skulle dra sig från Norges kuster till de svenska. Det var för att ta reda på hur det låg till med underlaget till de svenska tidningsrapporterna som Boeck i maj 1870 företog den resa i Bohuslän, vilken jag berört i ett tidigare arbete. (Höglund 1972, sid 7; se även 1971). Resan startades anmärkningsvärt sent under säsongen, vilket torde ha berott på B:s sjukdom tidigare under vintern.

Den norska oron blev åtminstone på en punkt dämpad genom Boecks resa. Han kunde nämligen fastslå att de av tidningarna betydligt överdrivna sillförekomsterna i Bohuslän vintern och våren 1870 tillhörde den vårlekande form, som idag går under beteckningen Skageracks vårsill, och som med säkerhet alltid förekommit och än idag förekommer i Bohuslän, helt oberoende av sillperioder. Det var alltså varken fråga om norsk sill eller om den höstlekande sill som före 1809 hade utgjort grundvalen för 1700-talets bohuslänska sillperiod.

Under en hel månad vistades Boeck i Bohuslän. Han seglade från fiskeläge till fiskeläge, mestadels i öppen båt. Vid bryggorna kom han i direkt personlig kontakt med de bohuslänska fiskarena. Under seglatserna utbytte han tankar och erfarenheter med den svenske fiskeritillsyningsmannen Gerhard von Yhlen, som var hans ständige följeslagare på resan. Under ett uppehåll i Göteborg stiftade han bekantskap med "Trangrums-Acten" och genom studiet av denna och kanhända på grund av tips från någon fiskeriintresserad göteborgare fick han uppslaget att undersöka de gamla grumseddammarna från 1700-talets sillperiod (se Höglund 1972).

G.O. Sars kontra Boeck

De norska vårsillfångsterna började från 1870 att katastrofalt minska. Man undrar nu hur statsmakterna reagerade på detta? Utan att forska i det norska riksarkivets regeringsakter, där säkerligen mycket av intresse finns att hämta, kan man åtminstone peka på två åtgärder. Den ena var att "Opsynet" för vårsillfisket först reducerades i kapacitet under åren 1872-74 och 1875 helt drogs in. År 1880 återinsattes Oppsynet i sin fulla funktion igen.

Den andra regeringsåtgärden var att Indredepartementet beviljade medel till en personalförstärkning i "de praktisk-videnskabelige Undersøgelser af Saltvands-fiskerierne" i den mån dessa befattade sig med sillen. År 1872 övergick Georg Ossian Sars (1837-1927) till att bli sillforskare. Han hade sedan 1864 ägnat sig med mycket stor framgång åt undersökningar rörande torsken och torskfisket. Särskilt hade han studerat och klarlagt lofotentorskens lek, torskäggens embryonalutveckling samt larvernas, ynglens och ungfiskens vidare öden. (Sars 1879 a).

Liksom Boeck (sedan 1864) var även Sars (sedan 1870) universitetsstipendiat. Det borde alltså ha funnits förutsättningar för ett kollegialt och fruktbringande samarbete dem emellan. För en bedömare nu hundra år efteråt, urartade det till en ganska hätsk forskarrivalitet som i den mån det har intresse för denna framställning gällde sillen, men som möjligen hade djupare rötter. Båda var presumtiva aspiranter till en zoologiprofessur och båda var specialister på entomotraceer.

Boeck hade, omväxlande med fiskerihistoriska och rent zoologiska (amphipod- och copepod-)studier, vintertid bedrivit sina sillundersökningar under sex av de tio fiske-säsongerna 1861-1870. I slutet av sistnämnda år inlämnade han en sammanställning i bokform av sina årliga rapporter till Departementet för det Indre och i början av 1871 blev

denna berättelse tryckt. En del av dess innehåll har redan berörts ovan. Sars sillundersökningar utfördes under en för fältarbete betydligt angenämare årstid, somrarna 1872 och 1873. Hans första sillberättelse inlämnades till Indredepartementet hösten 1872. Den fick i tidningen Morgenbladet en recension, som tydligen i Boecks ögon var missvisande och dessutom panegyrisk i överkant. Detta blev incitament till en tidningspolemik, som fördelade sig med Oplysninger och Gjensvar, och Gjensvar paa Gjensvar i fem nummer av Morgenbladet, november/december 1872.

Sars hade i sin departementsberättelse framhållit att han under några sommar-månaders vistelse i Stavangertrakten kunnat vetenskapligt fastställa vad andra naturforskare - stipendiaten Boeck inbegripen och namngiven - inte insett, nämligen att sommarsillen (småsillen och fetsillen) endast var ungdomsstadier av den "veritabla" vårsillen och ej en från denna skild varietet.

Boeck, som i sin bok 1871 "Om Silden og Sildefiskerierna" onekligen hade uttryckt sig olyckligt och oklart i denna fråga, värjde sig i tidningsartiklarna mot beskyllningen. I hans uppdrag ingick i första rummet att ägna sig åt vårsillen och vårsillfisket, och därför hade han ännu ej funnit anledning till att diskutera sommarsillens identitet med vårsillen; en identitet som Boeck under tidningspolemiken med förtrytelse förklarade vara sedan länge känd. Fiskeridirektörens Beretning i Norges Fiskerier 1911, p 48-49.

Här skall jag inte närmare ingå på denna fråga. Men i den fortsatta tidningstråtan, där det ena ordet gav det andra, kom de båda antagonisterna in på den fråga som står som huvudrubrik för detta kapitel, dvs begreppet sillperiod. I polemikens hetta blir distinktionerna klarare och skarpare än i de officiella berättelserna till departementet.

Sars kunde för all del medge att forskning i sillfiskets historia hade sitt intresse och värde men ansåg att "det er ikke engang efter min Mening afgjort, om det overhovedet exis-

terar saadanne regelbundne afvexlende Sildeperioder", och han förebrår Boeck för att han "satt skræk i folk" genom att låta förstå "at en saakaldet Sildeperiode nu skulde vaere afslutet og altsaa en Aarraekke med fattige Sildefiskerier herefter skulde indtraeffe". I detta sammanhang beskyller han dessutom Boeck för att denne inte har tänkt över vilken väsentlig skillnad det är emellan begreppen sillfiske och sillförekomst. Härpå svarar Boeck att "dette er tvende af alle vel kjendte Begreper" och han fortsätter: "Enhver ved, at det i Havet i forskjellige Afstande fra Kysten kan findes uhyre Masser af Sild, som søger ind, dels for at gyde og dels for at søge Aate, samt at Fiskerierne alene bero paa, at Silden kommer saa naer ind under Land, at Fiskerne kan tage den. Det gjaelder altsaa her ikke om Sildeforekomst i sin Almindelighed eller om, at Sommersilden er tilstede i Naerheden af Kysten i større Maengde. Det kan lidet hjælpe Fiskeren at vide, at det er Sildeforekomst paa Steder hvor han ikke kan naa den med sine Fangstredskaber, og det kan lidet trøste ham at erfare, at Silden sees i store Masser, naar han ikke kan tage den".

Med detta uttalande har Boeck klart och entydigt undanröjt varje eventuell tveksamhet beträffande hur den definition på sillperiod, som han ger i sina skrifter, skall tolkas.

Boecks försiktigt framförda farhågor be-sannades emellertid. Fångstmängderna av norsk vårsill minskade mer och mer. Avtagandet skedde märkligt nog nästan exakt efter det schema Boeck skisserat, med början i sydligaste delen av det "søndre distriktet" och drog sig allt nordligare, tills år 1875 den sista obetydliga fångsten gjordes i Søndmøre. Verkligheten överträffade t o m Boecks farhågor, som i slutet av hans första artikel i tidningspolemiken (Morgenbladet, Nr 305, 5.11. 1872) förtydligades i följande sats: "Om der end af det anførte ikke med nogen sikkerhed frem-gaar, at Vaarsilden vil forlade vore Kyster (det søndre Vaarsildedistrikt) ere dog disse Tegn heller ikke gunstige for den modsatte Mening".

Med detta något modifierade citat av sig själv (jfr sid 10) skulle alltså Boeck möjligen ha menat att de två andra vårsilldistrikten, nordre distrikt och Søndmore, skulle förskonas från olyckan av ett felslaget vårsillfiske.

Här understrykes och betonas att vårsillfiske aldrig under 1800-talet eller tidigare förekommit norr om Sunnmøre. Det blev först under 1900-talet som vårsill fiskades längre norrut.

Axel Boecks sista fältobservationer under vårsillfisket gjordes i början av 1870 och de fick mycket snart avbrytas därför att han insjuknade i nervfeber. De kunde endast sporadiskt återupptas av honom, ty han ägnade därefter sitt huvudintresse åt Nordnorges storsill: dels under november-december 1871, dels under januari, februari och mars 1872. Resultaten från dessa expeditioner skall jag återkomma till i ett följande kapitel. Den 6 maj 1873 avled Boeck, endast fyrtio år gammal. Därmed avslutades en synnerligen lovande men alltför kort sillforskarbana.

Sars fortsatta sillundersökningar

Sars för sin del återupptog sommaren 1873 de undersökningar över den sk sommarsillen som han året förut startat. Han började denna gång i norra delen av det Søndre vaarsild-distriktet, och fortsatte i Nordredistriktet. Sars fick nu tillfälle att korrigera den missuppfattning eller feltolkning, som han förra sommaren oförklarligt nog gjort sig skyldig till, då han betecknade "aesjan" (numera kallad "bladsild") vara årsyngel av vårsillen. Nu, sommaren 1873, stiftade han bekantskap med "mussen", dvs den verkliga 0-gruppen, "som sjön överallt var full av" (Sars 1879, sid 116).

Genom samtal med fiskarena hade Sars erfarit "at Vaarsilden her (i närheten av Espevaer) under føregaaende Vinterfiske havde i stor Udstraekning "hvidtet" Søen eller anstillet sin Leg" (op cit, sid 116). Vidare erfor han att "alle Beretninger lød enstemmig paa, at ogsaa dette Aar umaadelige Sildemasser havde vaeret udenfor Kysten, om de end

ikke kom saa langt ind som i tidligere Aar" (op cit, sid 136). Sars berättelse till Indredepartementet slutar med: "Min Anskuelse er fremdeles densamme som dengang (i förra årets berättelse), at der for naervaerende ingensomhelst rimelig Grunde foreligger til at antage, at Vaarsildfisket ved vor Vestkyst vil ophøre, hvorimod dets Udbytte vistnok paa Grund af mange tilfaeldige Omstaendigheder vil kunne ligesom tidligere komme til at variere fra Aar til andet" (op cit, sid 137).

I sin första berättelse, och något skarpare i tidningspolemiken hösten 1872, uttalade sig Sars ironiskt om Boecks sätt att forska, och han säger i Morgenbladet den 27 november 1872: "Skjøndt Hr. Boeck og jeg, som bekjendt, har anstillet vore Undersøgelser af Fiskerierne efter en meget forskjellig Methode, idet Hr. Boeck vaesentlig har holdt sig til den historiske, og jeg til den naturhistoriske Side, er det derfor ingenlunde min Mening, at Hr. Boeck's Undersøgelsesmethode er urigtig, og min derimod den ene rigtige".

Efter sin hemkomst hösten 1873 till universitetet i Kristiania satte Sars sig ned (vid skrivbordet) och tänkte igenom problemen och linjerade upp huvuddragen av den norska sillens vandringsmönster. Därvid var det faktiskt mindre de egna rönen än den avlidne kollegan Boecks förkättrade, historiska - och naturhistoriska - forskningsresultat som han byggde sina spekulationer på.

Såsom bilaga till Sars inberetning för 1873 följde en karta. Den torde i sin visionära skarpsynthet ge en i de allmänna dragen betydligt fullständigare bild än den man under de senaste decennierna varit van att möta (jfr t ex Devold 1963 sid 104-105).

Sars hypotes om den norska sillens vidsträckta vandringsvägar i hela det Norska Havet och stor del av Norra Ishavet under tiden, som ligger utanför fortplantningsbestyren, utformades i opposition till det av Boeck företrädde antagandet "at Silden, den største Del af Aaret udenfor den Tid, den søger ind under Kysten, opholder sig paa de større Dyb,

og da naermest i den 10 à 15 mil brede og meget dybe Rende, der strækker sig langs Vestkysten indtil henimod Stat, og som udmunder mod Nordhavet” (Boeck 1871, sid 47). I åtminstone ett avseende har dock Sars hypotes måst modifieras. Han tog nämligen för givet att sillen ute på de oceaniska vidderna på jakt efter föda var lika bunden till de översta vattenlagren, som han felaktigt antog att sillåten (=sillfödan) var.

Sars gick också in på den mycket omtvistade frågan om blandsillen. Han kombinerade blandsillen med ett annat fenomen som ju av Boeck också ansetts som förebud till vårsillfiskets slut, nämligen det att sillens insteg mot kusten i slutet av en period kom senare och senare. Detta förklarade Sars bero på att sillen under vegetationstiden kunde uppehålla sig på växlande avstånd från lekplatserna på den norska kusten. Om avståndet var stort, när fortplantningsdriften satte in, tog lekvandringen lång tid och ankomsen till kusten blev sen och vice versa. Ju längre väg sillen hade att tillryggalägga, desto lättare hände det att spridda stim av ungsill kom i vägen för de mäktiga ”vaarsildebjergen” och föstes som en förtrupp in mot kusten och uppträdde under beteckningen blandsill eller nysill.

De samtida författarna Ljungman och Jensen hade allvarliga invändningar att rikta mot Sars förklaring. Detta skall jag ej gå in på här. Invändningarna var dock inte på något sätt av liknande slag som 90 år senare framställdes av Devold (1963, sid 108) då han försäkrade sig tro att nysillen var *”the last of the Atlanto-Scandian herring schools that are passing the area”*.

Låt oss för ro skull försöka tänka oss in i vart denna dunkelt formulerade trossats leder. Under exempelvis vintersäsongen 1869/70 fångades i vårsilldistriktet 208 000 hl blandsill och 222 000 hl vårsill. Blandsillen fiskades tidigt i säsongen från mitten av december till utgången av januari. Fisket av vårsillen, som var av normal, oblandad be-

skaffenhets försiggick senare, under tiden från slutet av januari till början av mars.

Så vitt det går att förstå vad Devold menar med hans nyss anförda citat, skulle den norska vårsillstammen redan år 1869 hunnit med att bli uppdelad i två skilda kontingenter: den ena med oförändrad lektid, som alltså fiskades på någorlunda normal, kanske en smula åt norr förskjutet fångstplats och på någorlunda normal, kanske något försenad tid. Den andra kontingenten skulle däremot ha haft en snabbare gonadutveckling och övergått till att bli höstlekande. Beträffande huvudmassan av den höstlekande kontingenten, den som blandsillen enligt Devold skulle vara eftersläpare av, får man alltså föreställa sig att denna tidigare på hösten skulle ha passerat vårsilldistriktets sydliga latitud. I överensstämmelse med den devoldska alterneringhypotesens premisser skulle den ha dykt ned i Norska Rännan, under den Baltiska strömmen för att uppenbara sig utanför Bohuslän. Tanken är svindlande orimlig. Bohuslän fick dessutom ingen ny sillperiod förrän i slutet av 1877.

O.S. Jensen

De praktisk-vetenskapliga undersökningarna rörande vårsillen och vårsillfisket kom att ligga nere under hela 1870-talet. Inte förrän största delen av 1880 års vårsillsäsong redan gått till ända, trädde en ny forskare till. Den nye var konservatorn vid Bergens Museum Olof Scheveland Jensen (1847-1887). Jensen föreslogs av det nybildade ”Selskabet for Norges Fiskeriers fremme”. I början av sin första berättelse till departementet (tryckt 1881) uttalar Jensen sitt beklagande över att hela det ödesdigra decenniet fått förflyta utan att, som Jensen uttrycker det, den mycket märkliga utveckling som sillen genomgått kunnat följas och studeras ur en naturvetenskaplig synvinkel.

Jensen gjorde till sin första uppgift att rekapitulera de tio årens händelseförlopp, såväl på vårsillfältet som på Nordnorges

(Troms och Nordlands) kuster. Beträffande vårsillen hade han en tillförlitlig och ovärderlig källa att ösa ur i form av "Opsyns-chefens" utförliga årsberättelser över vårsillfiskets gång, och om han behövde ytterligare detaljer kunde han gå till "opsynets" originalprotokoll, som legat till grund för berättelserna. För vad som hände under tiden efter det att "opsynet" lagt ned sin verksamhet, dvs fr o m 1875 t o m 1879, fick han klara sig med muntliga utfrågningar hos yrkesfolk och med studier av fiskeriotiser i tidningar. Beträffande den redan avslutade "storsillepoken" i Nordnorge kunde han också få vissa upplysningar ur Amtmännens berättelser.

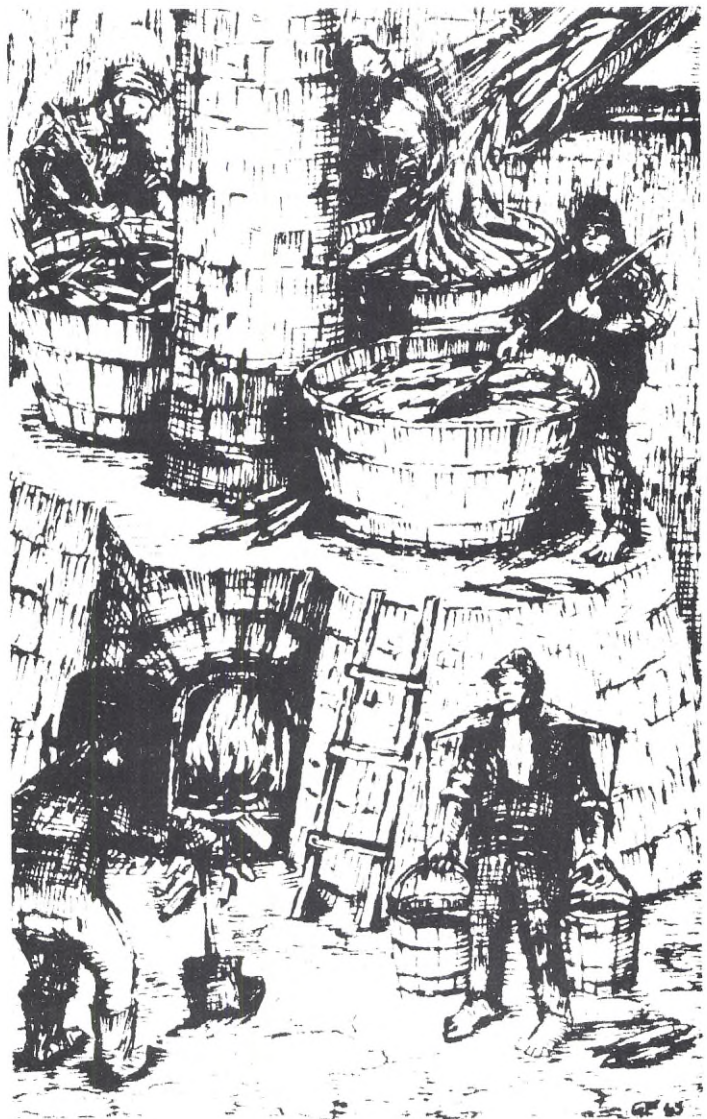
Om Opsynets organisation

När Jensen talar om "Opsynet" låter det som om begreppets innebörd var en självklar sak. Och givetvis var det så också. Han vänder sig ju i sin berättelse direkt till det departement som är uppdragsgivare åt honom själv såväl som åt Opsynet. Men även inför den norska kustbefolkningen torde det ha varit överflödigt att orda om den alltsedan dess tillkomst år 1851 välbekanta institutionen. För en utlänning, dvs icke-norrman, däremot, inte minst om han är svensk, är en förklaring behövlig, och den följer här i kortast möjliga form.

Under 1870-talets första säsong var kaptenen i marinen S. Heyerdal chef för det s k opsynet. Som medhjälpare hade han 6 opsynsbetjenter (marinlöjtnanter), 9 underbetjenter och båtförare, 3 à 4 domare (jurister) och 1 läkare; inalles 20 personer i befälsställning. Opsynet förfogade över egna fartyg, nämligen 6 sköjter, med 6 opsynsmatrosor på varje; 6 "däcksbåtar" med 3 opsynsmatrosor samt 3 expressbåtar med 2 à 3 matrosor. Allt som allt uppgick kåren år 1870 till 80 personer som förfogade över 15 större och mindre fartyg samt ett antal roddbåtar.

Verksamhetsområdet för denna manstarka och välutrustade organisation utgjordes av vårsillfältet som dittills varit och till långt in på mitten av 1900-talet fortfarande

var liktydigt med Vestlandet dvs den 3 à 4 breddgrader långa kuststräckan från Jaeren (tidvis ända från Lindesnes) upp till höjden

Efter J. Pettersson

1700-talets sillperiod, trankokerier på Kyrksund (efter J. Pettersson, omritad detalj av F. Weinbergs akvarell, 1794, Nationalmuseum, Stockholm).

av Ålesund. Opsynet trädde i funktion vid nyårstid (eller strax i början av januari) och avslutade sin verksamhet när vårsillfisket var över för säsongen, som regel i slutet av mars. Till arbetsuppgifterna hörde att upprätthålla ordningen på fiskeplatserna, tillse att lagar och stadgar efterlevdes, samt medla i uppkommande tvistefrågor; att hålla fiskarna och uppköparna underrättade om platserna för de rikaste sillinstegen allteftersom dessa flyttade sig; att hålla löpande förteckning över antal och hemort för fiskebåtarna; garnbåtar och notbåtar var för sig. Bistånd lämnades vid haverier och olycksfall, varvid läkarehjälp kunde lämnas. Bärgade redskap emottogs av opsynet, som så vitt möjligt ordnande återställandet till ägarna. Förmedling av pekuniärt understöd till fiskelag som pga misslyckat fiske saknade medel till proviant och hemresa kunde förekomma. Av alldeles särskild betydelse, sett ur fiskerivetenskaplig synvinkel, var att protokoll fördes över fiskets utfall: fångstplatsernas exakta läge; fångsternas storlek för de enskilda båtarna och sammanlagt; fördelning på sättgarn och not (något annat slag av redskap förekom ju ännu ej); sillens kvalitet, ofta uttryckt genom det antal sillar som rymdes i måltunnan; om leken var förestående, i full gång eller redan överstånden; väderleken och dess inflytade på fisket dag för dag. Mätningar av havsvattnets temperatur kom dessutom till utförande, tydligen efter Boecks föredöme och på hans önskan och tillrådan.

Denna redogörelse för "Opsynets" uppgifter lämnas här i en dubbel avsikt. Dels torde den göra klart vilket utomordentligt värde opsynets berättelser måste ha i fiskeribiologiskt avseende; dels vill jag redan nu fästa uppmärksamheten på organisationen för att i jämförande syfte åter anknyta till den, då vi i denna framställning kommer fram till att behandla den bohuslänska 1800-talsperioden. Jensens första undersökning ute på vårsillfältet 1880 varade endast fem veckor och kom inte igång förrän huvudparten av

vinterfisket redan gått förbi. Dessutom hindrades hans arbeten till sjöss av ihållande stormigt väder. Den första berättelsen till indredepartementet handlade därför inte så mycket om Jensens egna rön ute på fältet, men desto mer om resultaten av hans forskning i de senast förflutna tio årens sillfiskehistoria, samt de slutsatser han härav kunde dra, framför allt med Opsynschefens årsberättelser som grund.

Ur Opsynschefens årsberättelser 1870-74

Låt oss först ta del av den spännande redogörelsen för hur vårsillfisket med starkt tillbakagående omfattning tonade bort under den första hälften av 1870-talet, från en fångstmängd av nära 1 miljon hl år 1869 (enl NOS (Norsk officiell statistik) uppgifter) till praktiskt taget ingenting 1875. Direkt ur Opsynschefens berättelser skall jag plocka fram några avsnitt, som otvetydigt belyser sanningshalten av den grundsats som Sars proklamerat och som ju Boeck helt anslutit sig till, nämligen att det är skillnad mellan sillfiske och sillförekomst, och att frågan om sillperiod eller icke sillperiod absolut inte kan besvaras enbart genom ett mekaniskt och tanklöst avläsande av fångststatistiska tabeller. Sålunda skriver kapten Heyerdahl om 1870 års vårsillfiske: *"Veir-Forholdene vare i det Hele gunstigere end almindeligvis har plei at vaere Tilfaelde, og at Fisket saa ganske mislykkedes, maa vel derfor vaere at tilskrive ringe Tilgang av Sild under Land, uagtet de saedvanlige Tegn paa Sildens Forekomst, nemlig Fugl og Hval, vaere tilstede i ikke mindre Maengde end tidligere Aar"*. (NOS, Fiskerier for 1870, sid 3).

For 1871 heter det på sid 5 och 6 - premierlöjtnant H. Gade hade då efterträtt Heyerdahl som chef för opsynet:

"I det Foregaaende er det paavist, at det i aar ikke har manglet paa gode Udsigter for Sildens Indsig, og at de navnlig i Nordre-Distrikt og paa Søndmøre - det mislige Udfald uagtet - have vaeret ligesaa lovende, som i de

Aar, da rig Fangst er bliven gjort. Dersom man nu ikke pludselig, fordi det er gaaet uheldigt, skulde ville fornægte Betydningen af de Tegn, til hvilke man under gunstigere Forhold har sat ubetinget Tillid, og hvis Paalidelighet det formentlig vil falde vanskeligt at underkjende, maa det ansees høist sandsynligt, at der paa de Steder, hvor Hval- og Fuglemængde virkelig fandtes, nemlig noget udenfor de almindelige Fiskegrunde og paa dybere Vand, ogsaa var store Sildemasser tilstede. At dette ogsaa har været Tilfældet, derom vidne de over store Strækninger af Havbunden udbredte Lag af Silderogn, som under det ovenpaa sildefisket faldende Torskefiske bemærkedes paa de fleste Steder saavel i Søndre- som Nordre-Distrikt, tildels i ganske kort Afstand udenfor de Grunde, hvor Silden pleier at søge op. Særlig kan jeg af Iakttagelser, som jeg havde Anledning til rogn, hvilket uimodsigeligt beviser, at et større Sildeindsig her har fundet Sted, og at Gydningen er foregaaet paa Dybder, der variere mellem 50 og 70 Favne. Rimeligvis er detta foregaaet i de Dage henimod Midten af Februar, da Storm, Kulde og usigtbart Veir hindrede Fiskerne i at bruge Søn, og da der, som tidligere nævnt, af enkelte Baade blev fornummet Sild ved Ferkinstadøerne, medens Almuen ved Efterretningen om de gode Udsigter søgte til Vestsiden af Karmøen, fra Akrehavn og nordover.

At silden ogsaa paa andre Steder har været tilstede i større Maengde men paa længere Afstand fra Land end sædvanlig, bevises bedst af Kinnfisket, under hvilket, som tidligere anført, Silden stod usædvanlig langt ude og Fisket kun lod sig drive paa Grund af det sjældent rolige Veir. Med det for Aarstiden og Kyststrøget almindelige Veirlag vilde der herintetsomhelst Fiske have kunnet finde Sted, og de, som allerede nu med Vished tro at kunne forudsige, at Vaarsildfisket er ved Afslutningen af en af sine Perioder, vilde da udentviul have anført, at der heller ikke ved Kinn havde været Sild under Land iaar. Det Samme kunde ogsaa været anført om det forresten høist ubetydelige Frøifiske.

Hvad nu den egentlige Grund kan have været til, at Silden ikke i aar har søgt saa langt ind som sædvanligt, hvilket naturligtvis være vanskeligt at afgjøre, men det bør dog stærkt fremholdes, at Kulden altid er bleven anseet for at virke hemmende paa Fisket, og at Vinteren iaar i Fiskedistriktet var usædvanlig tidlig og streng, hvorved Vandet maa have undergaaet en mere end almindelig stærk Afkjøling i de øvre Lag, saaledes, at den for Gydningen fornødne Varmegrad kun har været at finde paa de større Dybder eller - med andre Ord - paa en større Afstand fra Land".

På de följande sidorna (sid 6 och 7) i årsberättelsen för 1871 är Gade åter inne på samma tema:

"Skjont der af det ovenfor Anførte formentlig vil kunne hentes adskillige Modgrunde mod den sig mere og mere utbredende Forestilling, at Vaarsildfisket i den nærmeste Fremtid ganske vil ophøre, lader det sig desværre ikke benegte, at meget synes at tyde hen paa, at Frygten herfor kan være vel begrundet. Hertil maa da nærmest henregnes, at Fiskets Begyndelse traækker længere og længere ud paa Aaret, hvilket ifølge de af Stipendiat Boeck företagna Undersøgelser ogsaa skal have været Tilfældet ved forrige Sildeperiodes Ophør, samt at Sildens Forekomst, hvad Sort og Størrelse betræffer, i de senere Aar paa enkelte Strøog har været underkastet saamange Uregelmæssigheder, at virkelig Vaarsild kun i forholdsvis ringe Mængde har været at gjenfinde. Det her Anførte gjælder imidlertid ikke Nordre-Distrikt, hvor der efter min Formening eier nogensomhelst Berettigelse til at reise de samme Tvivl med Hensyn til Fisket s Vedvaren som i Søndre-Distrikt, for hvilket de ovenanførte Grunde for Fiskets sandsynlige Ophør udelukkende kunne gjøres gjældende. Skulde, som mange antage, forskjellen mellem de gode og slette Sildeperioder fornemlig bestaa deri, at Silden staar nærmere eller længere fra Land, og

skulde det stadfaeste sig, saaledes som det af den fra sidste Fiske vundne Erfaring synes at fremgaa, at Forskjellen i Afstand kun er ubetydelig, bør det, under Forudsætning af, at Fisket til næste Aar ikke tager sig op, paa gammel Vis, formentlig blive Gjenstand for omhyggelig Undersøgelse, hvor langt ude Sildemassen virkelig staar, og hvorvidt de større Dybder, den længere Udroning og de mere udsatte Sættepladse overhovedet tillade, at Fisket drives og i bekræftende Fald, hvorvidt de hidtil brugte Redskaber og Baade fremdeles kunne benyttes, eller om en ny Fangstmaade bør anvendes. Vaarsildfisket, havnlig i Søndre-Distrikt, vil da maaske i den nærmeste Fremtid komme til at fremstille sig under mere besværlige og mindre lønnende Forholde, men opgives bør det dog ikke, saalænge Silden med Bestemthed vides at staa i forholdsvis ringe Afstand fra de i de gode Aar benyttede Fiskegrunde. At Fisket blev opgivet ved forrige Sildeperiodes Ophør, uden at synderlige Anstrængelser gjordes, er af flere Grunde let forklarligt, men at det nu skule gaa ligedan, er med vor Tids større Foretag-somhed og bedre Hjaelpmiddler lidet antageligt. Saavel Fiskerne som andre i Bedriften Interesserede synes at have sin Opmærksomhed henvendt herpaa, og der er Grund til at antage, at Sagen til næste Aar vil finde Opmuntring og Understøttelse.

Efter hvad jeg har havt Anledning til at erfare, vil den største Del af Almuen ogsaa til næste Aar forsøge Fisket og vil rimeligvis vedblive dermed, saalænge de endnu ere i Besiddelse af brugbart Redskab".

De av mig understrykna raderna i ovanstående citat kunde vara avsedda som en fingervisning åt statsmakterna att sätta in ökade ansträngningar på fiskeriundersökningar. Men så skedde inte, Vad "ny Fangstmaade" beträffar hänvisas till vad som sedemera hände år 1875.

I 1872 års berättelse omtalas goda, rätt goda och särdeles goda syner och "udsigter" och tidvis "usædvanlig Ansamling" av val och

fågel i alla de tre vaarsilldistrikten men ändå blev fisket i Söndre distriktet en lika stor besvikelse som föregående år; i Nordre distriktet gick det visserligen något bättre än året förut, "men der kunde endnu være opfisket et ikke saa ubetydeligt kvantum, om ikke Almuen tilfreds med den allerede gjorte Fangst, havde draget bort, dels for at søge nye Fiskepladser, og dels for at begive sig til sine Hjemsteder". På Söndmøre blev utbytet tack vare ett alldeles ovanligt gott väder hela 160 000 hl, vilket är mera än som någonsin tidigare fångats i det distriktet.

Om 1873 års vaarsillfiske säger Opsynschefen Gade att det "har stor Lighed med Fisket i 1872" men förflyttningen av fiskeplatserna fortsätter norrut och fisket koncentreras till de nordligaste delarna av vaarsillfältet Nordfjord - Söndmøre. Han tillägger "at den sildetyngde, som dog uden Tvivl fremdeles findes paa det dybere Vand, iaar holdt sig længere fra Kysten". Den synnerligen kraftiga minskningen i Söndmöres fångstmängd från 160 000 hl 1872 till 8 000 hl 1873 förklarar Gade uttryckligen bero på skillnaden i väderleken. Sedan tre år tillbaka hade Gade med bekymmer följt hur fiskar-"almuen" alltför tidigt under säsongen dragit åstad från sina hemorter och samlats i stora massor på de gamla vanliga fiskeplatserna och bidat tiden i onyttig sysslolöshet, förbrukande proviant och pengar innan någon fångst gjorts. Det hände att redskap och båtar måste säljas för att efter misslyckat fiske skaffa proviant och respengar tillbaka till hemorten. På sid 2 i opsynsberättelsen heter det: "af Leiefolk anvendtes iaar i Søndredistrikt kun saare faa, for en væsentlig del af den Grund, at Redskapsmaengden fornemmelig af Garn - dels ved salg og dels ved den af Fiskets Aftagen følgende Mangel paa Lyst og vel ogsaa Mangel paa Evne til at fornye det tabte og obrukbare - nuvar indsvundet i den Grad, at der i disktriktet, naar derfra fraregnes, hvad det var sendt nordover for at anvendes ved Storsildfiskeriet, neppe fandtes mere tilbage,

end Redskabseierne, naar de sloge sig sammen for at danne Lag, behøvede til eget Udstyr. Densamma Forsigtighed blev ogsaa iagttaget ved Befragtingen af Notlagenes Logifartøier”.

Opsynschefen upprepar sin mening till fiskarna ”at holde sig rolig hjemme, indtil Efterretninger om, at Fisket virkelig var begyndt ... kaldte dem bort fra Hjemstederne.”

Man tycker sig ana en viss förebråelse riktad mot stipendiaten Sars, som ju i sin departementsberättelse för 1872 (och även för 1873) uttalat sig mycket optimistiskt om de fortsatta fiskeutsikterna, varigenom, säger Gade ”*Almuen og andra i Fisket Intres-serede aabenbart havde ladet sig paavirke i temmelig betydelig Grad*”. Sars optimism torde dock ha motverkats - i kanske ännu betydligare grad - av statsmakternas åtgärd att etappvis avveckla opsynets verksamhet, vilket skedde just på opsynschefens egna årligen upprepade förslag. Åtgärden kunde väl inte undgå att bli tolkad som en bekräftelse på officiell uppfattning på högsta administrativa nivå, att nu lönade det sig inte längre att ens försöka fiska vårsill.

År 1874, opsynets sista år innan det helt indrogs, skriver Gade bl a:

”Det har i de senere Aar været almindelig antaget, ligesom det ogsaa i tidligere Indberetninger har været fremhævet, at Silden paa Kysten af Søndmøre aarvist har været tilstede i rigelig Mængde, og naar Fisket har givet mindre godt Udbytte, har man i ugunstige Veirforhold, som paa denne veirhaarde Kyst udøve mere end almindelig Indflydelse, søgt den sandsynlige Aarsag hertil. Iaar maa det imidlertid erkjendes, at Veiret under den Tid, da Søndmørsfisket pleier at foregaa, nemlig fram Midten af Februar til omkring den 7de Marts, saa langt fra at være ugunstigt, tvertimod var usædvanlig roligt, og det kan med Sikkerhed paastæs, at ingen større Sildemasse har været under Indsig, hvorimod der ude til Havs skal have vist sig Hvalsyrer, som sædvanlig, medens kun Smaahvalen her somn længer syd-

paa fulgte de flygtige og spredte Straaler ind paa de indre Fiskegrunde. Men allerede nu herfra at slutte, at Sildefisket ogsaa for Søndmørs Vedkommende er i bestemt Tilbagegang, vilde maaske være forhastet, hvorimod det sikkert tør antages, at nogen Fremmedalmue af Betydning ei vil søge derhen, før Fisket atter tager sig op, og at Hovedinteressen i forøget Grad for Distriktets egen Alme vil fæste sig ved Torskefisket”.

För 1875, det absoluta bottenåret för vårsillfångst i Norge - tillika det första bottenåret för sillfiskets underättelsetjänst -, finner man (NOS sid 78) följande rapport från Amtmannen i Nordre Bergenhus samt (=Sogn og Fjordane):

”Bremanger.

1. Vaarsildfiskeriet. Fra den 24de Januar til 5te Februar saaes Hval vest af Frøisjærene og tildels ogsaa Fugl, men om der var nogen Sildetyngde med er vel tvivlsomt. Den stod den hele Tid saa langt fra Land, at noget Forsøg med Garnudsætning ikke kunde gjøres. Kun ganske ubetydelig fremmed Almue samledes her for at oppebie (=invänta) Vaarsilden; jeg antager omtrent 20 Baade. Vaarsildfisket mislykkedes saaledes totalt, men at Vaarsilden ikke har været saa langt borte fra Kysten antager jeg dog, da den Torsk, man fik først i Torskefisket, var fuld af Sildegot” (=sillrom).

På närmast föregående sidor har jag alltså direkt ur samma källa, som O.S. Jensen använde 1881, dragit fram ett antal citat, som belyser en alldeles speciell sida av de fem årens vårsillfiske. Huvudsaken har inte varit att framhålla det successiva inskrumpnandet av fångsterna utan fastmera att med större eftertryck än vad Jensen gjort, rikta uppmärksamheten på förefintligheten av sillförekomster utanför fiskegrunden vilka med säkerhet kunde ha beskattats om fångstutrustningen tillätit. Man kan ju leka med tanken, att en nutida norsk sillfiskeflotta skulle ha varit i verksamhet ett stycke ut till

havs med fartyg, redskap och tekniska hjälpmedel av ett slag, som folk för hundra år sedan inte kunde drömma om.

O.S. Jensens tolkning av andrahandsuppgifterna om 70-talets sillsorter

Jag skall nu återknyta till och försöka klargöra vad Jensen i sin berättelse för år 1880 menade med vårsillens "førtlobende Udvikling" under loppet av 1870-talet och håller mig till att börja med till sillen på vårsillfältet. (Storsillen i Nordnorge skall behandlas i ett senare kapitel.)

Första hälften av 1870-talet karakteriserades av att två olika sillsorter uppträdde i vårsilldistriktet: den ena var den vanliga "äka" vårsillen och den andra var blandsillen.

Det var den oblandade "äka" vårsillen, som Axel Boeck åsyftade när han spådde att sillfisket skulle upphöra. Tidigare, under 60-talet, hade som vi redan flera gånger varit inne på, sillfisket börjat följa det mönster, som Boeck skisserat, i det att sillen inkom till fiskeplatserna allt senare för varje år. Det andra av Boecks förebud förverkligades re-

dan 1870, då fisket började katastrofalt försämrats främst i Søndre distriktet, men även, ehuru i långsammare takt, i det Nordre distriktet. Angående Sunnmøre var Opsynschefen ännu i sin sista berättelse för 1874 ganska tveksam, som tidigare framgått. Det har också framhållits att Sunnmøre, så långt statistiken går tillbaka dvs sedan år 1851 knappast kan betecknas som ett pålitligt vårsilldistrikt, dels på grund av det för stormar starkt exponerade läget, dels av det skälet att hemmafiskarna inom området mera intresserade sig för torskfiske än för sillfiske.

Samtidigt förverkligades den tredje av Boecks olycksbådande spådomar: vårsillen blev av allt sämre och sämre kvalitet dvs den var uppblandad med småfallen sill (Boeck 1871, sid 111-112; samt Opsynets berättelser). Noggranna uppgifter - så noggranna som man på den tiden förfogade över - om vårsillens "kvalitetsförsämring" under åren 1871-74 lämnades av Opsynschefen Gade och återberättas i Jensens departementsberättelse. Uppgifterna är för översiktens skull sammanställda i nedanstående tabell.

Ur Opsynschefens Premier-löjtnant H. Gade's berättelse för åren 1871-74. Sillens kvalitet angavs i antalet sillar per måltunna om 139 liter. Genom multiplicering med 1.079 (=150/139) har Gades stycketalssiffror omvandlats till antal per 150 lit, volymen av den måltunna, som tillämpades i Norge efter metersystemets införande i början av 1880-talet. Under stycketalssiffrorna har sillens motsvarande beräknade genomsnittslängd angivits.

År	1871	1872	1873	1874
Södra distr	669-734 st/150 l 31-29 cm	712-777 30-29 cm	—	—
Norra distr; Frøioen:	544 32-33 cm	563 31.5-33	583 31-32	—
Norra distr; Nordfj:	572 31.5-32	583 31-32	583 31-32	680 29.5-30.5
Sunnmøre	572 31.5-32	572-583 31-32	572-583 31-32	615-626 30.5-31

Som synes av tabellen var det under Opsynets sista år frågan om mycket småfallen sill, vilket tolkades av t ex Opsynschef Gade och tullinspektör Andersen som tecken på en långt framskriden degeneration (se NOS, 1872 sid 6, resp sid 35). Våra dagars sill-forskare skulle nog snarare dra den slutsatsen att sillen som man lyckades fånga övervägande bestod av unga exemplar, huvudsakligen rekrytlekare.

Vill man spekulera, kan man konstruera fram en antaglig förklaring till vårsillens speciella beteende under 70-talets första hälft: De äldre, ”erfarna” sillarna förrättade sin lek längre ut från land, på djupare vatten. Önskar man fortsätta spekuleringarna kan även sillfiskets försenade inträffande förklaras: det är ju numera ett välkänt faktum att första-gångsytarnas lekmognad infaller senare än hos de äldre sillarna.

Om den andra av de två sillsorter, som karakteriserade 1870-talets början, den redan omnämnda blandsillen skrev Jensen 1881, att ”*Endnu venter Spørgsmaal af største Betydning med Hensyn til denne Sild paa sin Lösning*”. Och fortfarande - efter hundra år - vilar mystiken tung över problemet. Skälet är helt enkelt att ingen kan lösa biologiska (eller andra) problem i andra hand på grundval enbart av en mångfald allmänna beskrivningar som därtill är varandra motstridiga. Det förhöll sig nämligen så att av de samtida personer, som försökte anlägga en **naturvetenskaplig** syn på problemet, hade ingen ens sett eller haft i sin hand något färskt exemplar av sillsorten ifråga. De personer jag åsyftar är Boeck, Sars, Ljungman och O.S. Jensen. Dessa fyra försökte, var och en på sitt sätt, locka fram boundsillens hemligheter. Den som kom längst i detta avseende var Jensen.

Nakna fakta om boundsillen finner man i Opsynschefens berättelser, där praktiska och kommersiella synpunkter är allena rådande. I mitten på december 1869, en månad innan Opsynet kommit igång för säsongen

och nära två månader innan det egentliga vårsillfisket började, invaderades plötsligt hela vårsilldistriktet av stora sillstim av en förut okänd sammansättning, som fiskarna kallade boundsill. Huvudinsteget kom in i höjd med Bergen och där ”*skal Maengden have vaeret ganske overordentlig. Stimerne indeholdt Sild af forskjellige Størrelser fra nordlandsk Storsild til mindste Slo- eller Solhovesild -, ligesom af forskjellig Sort og Kvantitet, nemlig med og uden Rogn eller Melke, samt med og uden Ister. Alt eftersom Fisket foregik mere eller mindre idenfor Yderskjaerene i Fjordmundingerene, var der en staerkere Blandning af Fedsild*”. De 150 000 tunnor (208 500 hl) som fångades utgjorde blott en ringa del av det stora insteget. Avsättningen skedde huvudsakligen i Bergen och exporten gick till Storbritannien, Frankrike och Holland. Vid utskeppningen ”*gaves den som det antoges paa fremmede Markeder mere tjenlige Benaevnelse af Nysild*” (Heyerdahl 1870, sid 1).

Följande säsong, 1870/71, infann sig boundsillen på vårsilldistriktet enligt opsynsberetningen, redan i begynnelsen av december men förekomsten var ”*yders spredt og flygtig*” och dessutom sparsam. Den samlade fångsten uppskattades till 10 000 tunnor (=14 000 hl). ”*Boundsilden i aar faldt noget større (än i fjor), og navnlig skal detta have vaeret Tilfaeldet med den ved Espevaer og Hvitingsøerne gjorde fangst af hvilken nordlandsk Storsild og den endnu større, saakaldte islandske Sild skal have utgjort en ikke ubetydelig Del, og angives at have givet en sjelden smuk Vare ... Som ifjor var Silden saavel med som uden Rogn og Melke, og angives Rognen i Regelen at have vaeret langt mere finkornet end paa almindelig Vaarsild*”. Huvudparten av boundsillen försvann igen före nyår.

I säsongen 1871/72 förnams ”*kun en svag Antydning*” av de två föregående årens boundsill. I de små fångster, som gjordes i december ”*viste sig Sildesorten at vaere jaevnere end*

Blandsilden, og af erfarne Folk antages i det Hele taget at have den aegte Vaarsilds Kjendetegn ... Aat Blandsildfisket iaar skulde vaere blevet af nogensomhelst Betydning, i fald Veiret havde vaeret gunstigere, er lidet troligt, dertil vare Udsigterne tilstede i altfor ringe Maengde, og de paa Godveirsdagene antrufne Sildestraaler altfor spredte og flygtige”.

Säsongen 1872/73: *”Omkring den 12te Januar var Blandsildfisket, som holdt laengst ved nordenför Bergen, overalt fuldstaendig sluttet”.* Det sägs ingenting om när det började. Opsynschefen Gade fortsätter: *”Der er ingen Tvivl om, at der ved Sulen (i höjd med Sogneffjordens mynning), var temmelig megen Sild under Land, og at Udbyttet paa den hele Straekning vilde vaere blevet betydeligt større, om Kystbefolkningen itide vaeret bleven opmaerksom paa Sildens Tilstedevaerelse, og Efterretningen herom kunde have faaet hurtig Udbredelse, men som bekjendt nyder den omhandlede Kyststraekning endnu ikke godt av Telegrafan Sildens Størrelse var hoist forskjellig... mere variabel end tidligere ligesom ogsaa Antallet af Rogn- og Melkesild var lidet. Mideltallet pr. Maaltønde kan antagelig saettes till omkring 730 (=788/150 liter)”,* vilket torde motsvara en genomsnittslängd av ca 29 cm.

För säsongen 1873/74 upptar NOS, sid VI b, inte någon fångst av blandsill, men opsynsberetningen i Aaret 1874 omtalar att *”der iaar kun vaeret ubetydelige Spor (av blandsill), forsaavidt ikke herunder kan henregnes hvad der allerede i Begyndelsen af November blev opfisket paa Vestsiden af Bømmeløen samt, tildels noget senere, fornemmelig ved Sulen. Paa førstnaevnte Sted blev Udbyttan ... 1 000 Tønder paa sidstnaevnte omkring 8 000 Tønder. Paa begge Steder ansaaes Sildesorten at vaere noget bedre end Blandsilden”.* Vidare omtalas att i början av januari sökte sig en sillmassa in under Utsire, varav minst 3 000 tunnor instängdes i lås som dock sprängdes av storm.

Det bör än en gång understrykas att blandsillen började infinna sig före nyår, långt före den äkta vårsillen, som inte började fiskas förrän tidigast i begynnelsen av februari. Det bör också framhållas, att det mesta av blandsillen fångades med landnot. Det bör ytterligare erinras om att det som Opsynscheferna berättade om denna sill var grundat på hörsägen.

Det är nödvändigt, att ytterligare dröja vid frågan om sillsortens benämning. Från början, dvs under säsongen 1869/70, långt innan Opsynet trätt i verksamhet för säsongen, hade den nya sorten fått namnet blandsild, och härtill kunde ingen annan än fiskarna ha givit upphov. Det var först när sillen skulle exporteras - då fiskarnas befattning med sillen upphört för säsongen - som den gavs ”det mera tjänliga namnet nysild”. Att blandsill även i de följande åren blev den på fiskefälten brukliga fiskarebeteckningen, framgår därav att Opsynschefen i sina berättelser för åren 1871 och 73 endast talar om blandsill (nysill nämns överhuvudtaget ej). För åren 1872 och 74 heter det ”Blandsild eller Nysild”, men aldrig Nysild enbart.

I denna nomenklaturfråga intar Jensen en mycket bestämd hållning vilken han liksom i avsikt att undanröja eventuellt framtida ovisshet, motiverar på följande sätt: *”Jeg foretraekker dog at benaevne den Nysild. Navnet Blandsild kan let give Anledning til Forveksling. Saaledes kalder man jo ogsaa ofte den Vaarsild og Smaasild, der gjerne faaes sammen ved Slutningen af et Aars Vaarsildfiske, for Blandsild”* (Jensen 1881, sid 17). Inom parentes bör påpekas att den sistnämnda sillen, som alltså erhålles under vad som rätteligen bör kallas vintersillsäsongens efterfiske, men som oegentligt på senare tid kallats forfangstsildfiske, är av dålig kvalitet och olämplig som exportvara.

Jensen försökte bringa naturvetenskaplig reda i det begrepp, som i fortsättningen enligt hans åsikt borde gå under namnet Nysild. I de stora sillmassor som infann sig

på Vestlandet kring årsskiftet 1869/70 urskilde Jensen fyra huvudkategorier (komponenter):

1. Straalsild (eller Straaksild, Slosild, Solhovedsild, Blodsild)
2. Enkelte (=enstaka) Vaarsild
3. Sild af den nordlandske Storsilds størrelse
4. Sommersild eller Fedsild.

Fetsillens närvaro i stimmen hade redan fått sin förklaring i opsynsberättelsen. Grupperna 2 och 3 behöver ingen särskild definition. Man får ta för givet, att Vaarsilden var välbekant för samtliga av fiskarna, som ju var de enda uppgiftslämnarna. Det bör observeras, att när nysillen visade sig första gången hade Opsynet ännu inte trätt i verksamhet för säsongen. Beträffande kategorien 3 är det väl antagligt, att åtminstone en del av deltagarna i vårsillfisket tidigare varit med på storsillfisket i Nordnorge. Om båda sorterna 2 och 3 sägs det, att de ökade såväl i antal som i kroppslängd under de följande fyra åren. Jensen säger om 3: *”det er ikke umuligt, at denne sild ere komne laengere nordenfra, hvor saadan stor Sildesort har sit hjem”* (Jensen, 1881 sid 18). Se vidare härom i nästa kapitel om Storsillen i Nordland och Troms. Jensen fortsätter: *”Den største og vigtigste Del af Nysilden var uden Tvivl Straalsilden. Hermed stemme ogsaa Fiskarnes Angivelser overens. Ofte benaevne de Nysilden simpelthen kun som Slosild eller Straalsild, Ved Straalsild eller Slosild osv forstaaes, som bekjendt, den noget mindre Sild, der stadig pleier at vise sig hvert Aar, men kun i ringe Maengde, umiddelbart forinden Vaarsilden ankommer”*.

I en fotnot på sid 19 (Jensen 1881) ger Jensen en närmare beskrivning på denna mystiska sill, som gick under så många olika namn: *”Blodsild och Solhovedsild forstaaes den magreste Sild, hvis Rogn og Melke staa paa et meget tidligt Udviklingsstadium. Slosild er bedre og kan have Rognen og Melken temmelig udviklet. Straalsild eller Straaksild kaldes Silden efter dens*

almindelige Gang i Havet”. Boeck hade, 1871 sid 23 (och sid 111) beskrivit denna sillsort som *”muligens efterladte Individier af Vaarsildesvaermen fram det forrige Aar, som paa Grund af den knappere Tilgang paa Naering ikke har samlet Naeringsstof nok til Kjønnsorganernes fulde Udvikling”*. Det var en mycket mager form med knappast spår till könsorgan och utan ister. Jensen anser det dock vara ovisst, om Boeck stöder sig på noggrannare egna undersökningar.

Saars, som för sin del själv uttryckligen förklarar, att han ej haft tillfälle att undersöka *”denne Slags Sild”*, åseende blandsillen dvs Jensens nysild, antager den bestå 1. till en del av steril sill (Straalsild), 2. till en del av yngre, ännu ej fortplantningsduglig sill (som tidigare på året gått under benämningen Sommersild) 3. till en del också av enstaka från den egentliga vårsillmassan avlösta strålar (Sars 1879, sid 135).

Jensen lyckades emellertid att djupare än sina äldre kolleger tränga in i problemet. I Bergens Museum, där Jensen var konserverator 1874 - 1882, fanns nämligen 12 spritkonserverade exemplar av sill med etiketterna Straalsild, Solhovedsild, Blodsild, som hade varit med på fiskerietställningen i Bergen 1865. Exemplaren undersöktes av Jensen med särskild inriktning på gonadernas utvecklingsstadier. Hos de flesta mindre, 27.5 - 28 cm långa individer var rom och mjölke i stadium mellan II och III (Jensen hänvisar till Heincke, 1877, sid 69). Ett exemplar på 26.5 cm svarade till stadium III. Hos större exemplar var rommen och mjölken ännu mera utvecklade *”efter dette”*, skriver Jensen (1881 sid 19). *”maa jeg antage, at Straalsilden med hensyn til Rognen og Melken alene derved adskiller sig fra den almindelige gydefaerdige Vaarsild, at de naevnte Organer endnu ere mere eller mindre umodne”*.

Det kunde vara lockande att än en gång plocka fram de nu över hundra år gamla sillpreparaten för att avläsa fjällens vittnesbörd. Givetvis bleve därmed nysillens gåta inte löst,

men kunskapen om den dåtida strålsillen skulle ökas.

O.S. Jensens tolkningar och slutledning

Vi fortsätter relaterandet av Jensens berättelse till Indredepartementet. 1875 var alltså det absoluta bottenåret för det norska vårsillfisket. Den officiella statistiken noterade endast 200 hl (säger tvåhundra hl), men Jensen (1881, sid 10) uppger att *"I Søndmøre blev det, som det berettes, paa Nordvestsiden af Statlandet opfisket 3-4 000 Tdr"* (=4 200-5 600 hl). Men även tillägget av denna lilla kvantitet inverkar inte på omdömet att fisket efter vårsill (och storsill också) praktiskt taget var obefintligt det året. Emellertid redan året därpå var det åter ett sillfiske igång. Jensen skriver (fortfarande i berättelsen för 1880, p 23: *"Da nu Fisket i de seneste Aar, efter 1876, atter begyndte, var det ikke de tidligere Masser af stor Vaarsild, der kom tilbage, men forholdvis smaa Stimer af i det Hele mindre Sild, der efterhaanden er bleven større og har tiltaget i Antal uden dog endnu at danne nogen egentlig Sildetyngde. (Denne Sild maa antages egentlig at stamme fra Nysilden; herom nedenfor)"*.

Att nysillen från det att den först visade sig 1869 till 1875, ja fram till 1880, då berättelsen författades, småningom blev större och jämnare och övergick till, eller gav upphov till, den återuppträdande vårsillen, är något som Jensen upprepade gånger återkom till.

Under andra hälften av 70-talet inträffade emellertid något som kan betecknas som den första lilla revolutionen i det norska sillfiskets redskapshistoria. Då började f f g ett slags drivfiske på fritt vatten ända till 1/2-2 mil från land bedrivs. Det kallades "Aatefiske" och kan i korthet beskrivas med Jensens ord: *"Stimer af Sild i Overfladen af Havet, der, jagede af Stourhvalen (späckhuggaren) blive lettere synlige paa Afstand og give Anledning til Fangst med Drivgarn"* (Jensen 1881, sid 33, fotnot).

Samtidigt fick dessutom snurpenoten eller posenoten sin introduktion på norska Vestlandet ehuru i mycket begränsad och primitiv omfattningsform. Ett notlag (landnotlag) hade skaffat en stor amerikansk snurpenot, som dock inte blev någon större framgång. Inte heller lyckades man mycket bättre med de hemlagade snurpnotar, som åstadkoms genom att sy ihop ett antal sill-sättgarn.

Jensens första berättelse för 1880 (Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1880 udførte praktisk - videnskapelige undersøgelser over Vaarsildfisket) avslutas med några sidor där han diskuterar sina egna och Axel Boecks temperaturmätningar i havet under vårsillfisket. Men dessförinnan gör han en sammanfattning av sina slutsatser och förklarar vad han i början av berättelsen menade med vårsillens utveckling under 1870-talet. Jag återger här ordagrant vad Jensen skriver på sidorna 33 och 34:

"Efterat vi saaledes ere faerdige med Behandlingen af Vaarsildfisket i den sidste Tid, have vi endnu at kaste et Blick tilbage paa visse Hovedtraek i dets Historie og her drage en Sammenligning med Forholdet i fordums Tid, da Vaarsildefisket efter en lang Periode af Aar ligeledes er aftaget og atter igjen begyndt.

Den i vor Tid indtraadte Aftagen i Fisket strakte sig fra 1869 indtil 1875, da Fisket og Sildemasserne vare indsvundne til den yderste Grad. Men strax i de folgende Aar begyndte atter lidt Fiske, der senere er bleven større og større, idet Sildemengderne have vaeret i en stadig Tiltagen. Der har altsaa ikke vaeret nogen laengere Mellemtid mellem den forrige Sildeperiode og den, som, efter alt hvad vi kunne dømme, nu er i sin Begyndelse, men den ene Sildeperiode er fulgt umiddelbart paa den anden. Ja endnu mere. Den Sild, der i de sidste Aar er optraadt som den nye Vaarsild, havde allerede indfundet sig ved Nytaar 1870; rimeligvis faaes den i 1869, altsaa inden den forrige Sildeperiodes afslutning var faerdig.

Heri synes der nu at vaere en Forskjel fra Forholdet i tidligere Tid, da der var en laengere Aarekke mellem den ene Sildeperiodes Ende og den andens Begyndelse (20 Aar mellem den foregaaende og den naestforegaaende Sildeperiode).

I tidligere Tid kjendte man jo intet til Drivfiske paa Havet, der først i de allersidste Aar er kommet i Brug. Man gjorde sig heller ingen Anstraengelser for att søge Silden paa fjernere Staeder, hvor den maatte støde til lands. At drage til Utsire forat fiske Silden op, var i Almindelighed formeget. Taenke vi os de samme Forhold nu som den Gang, vilde der heller ikke i denne Tid vaeret en Mellemtid. Allerede Ljungman har bemaerket, hvorledes man ved at tage i Betragtning de kun for Skjaergaarden passende Fiskeredskaber kan forklare, at Sildeperioderne synes saa vel atskilte, medens de paa andre Staeder, ved Skotland eller Nordamerika, hvor fisket foregaar med Drivgarn eller Posenot, naturligten have vaeret langt mindre iøinefaldende eller naesten helt og holdent undgaaet Opmaerksamheden. Man ved ogsaa, at det i den lange Mellemtid (1787-1807), der synes at have vaeret mellem de to foregaaende Sildeperioder, ikke var fritt for, at Sild fandtes. I 1803, anfører Boeck, viste den sig i stor Mængde ved Bergens Kyst, men lidet eller intet fangedes, da Besøget var saa Uventet, Og Fiskerne paa Udsire vidste at berette, at Silden ingenlunde først i 1808 kom der til Kysten, men den maerkedes ogsaa de nærmest foregaaende Aar laengere ude i Havet. Men man havde da ei Forstand paa at tage den der”.

Kommentarer till Jensens första berättelse

Det nyss återgivna citatet från Jensen står ju i total motsats till "dogmen" om de norska sillperioderna, och Jensens fastställande, att den ena "perioden" börjar, när den andra slutar, att de alltså övergår i varandra, ger inte

plats för något slag av alternering mellan norska och svenska sillfisken.

Det vore av intresse att taga reda på hur Jensens samtid reagerade när hans berättelse blev offentliggjord; och särskilt vilket intryck de onekligen djärva slutsatserna gjorde på G.O. Sars. Ehuru Sars alltsedan Boecks död 1873 varit ledare för de "praktisk-videnskabelige saltvandsundersøgelserne" tycks han inte ha haft något med Jensens förordnande som sillforskare att göra. Detta kom till på yrkande och förslag från det 1879 bildade "Selskabet for de norske fiskeriers fremme". Några av tankegångarna i Sars berättelser för 1872 och 1873 återfinns hos Jensen, som dock dessutom starkt kritiserade Sars förklaring av blandsillfenomenet.

Mina försök att stilla nyfikenheten beträffande hur Jensens berättelse mottogs, har inte varit djupgående utan inskränker sig till ett skummande av dåtida tidningar, och det enda jag funnit är en längre osignerad artikel genom fyra nummer av "Bergensposten" i februari 1881, vari Jensens berättelse recenserades och i långa stycken återgavs ordagrant.

Anmälarén, höll före att Jensen dragit alltför vittgående och till en del subjektiva slutsatser, men underströk kraftigt vad Jensen själv med beklagande framhållit, nämligen det vetlösa i statsmakternas åtgärd att avbryta de vetenskapliga undersökningarna när de bäst behövdes och låta dem ligga nere under de tio år, då det norska sillfisket genomlevde sin därtills allra svåraste kris. Skribenten slutade med en rekommendation (eller förhoppning) att de praktisk - vetenskapliga undersökningarna i fortsättningen finge fortsättas - inte av bara en utan av flera personer samtidigt, och inte bara under en till själva vårsillsäsongen begränsad tid, och inte med verksamheten inskränkt till bara en liten del av vårsillfältet. Kort sagt vad som behövdes, var en fast, permanent sillforskarstab. Hur det gick med dessa fromma önskemål skall beröras i ett senare kapitel.

Med tanke på den egentliga avsikten med denna skrift är det naturligtvis av utomordentligt stor vikt att sätta sig in i hur alterneringshypotesens förfäktare, Finn Devold har ställt sig till de i Jensens berättelse framlagda faktauppgifterna, synpunkterna och slutsatserna.

Beträffande blandsillen, eller nysillen som Jensen kallade den, framgår det på sid 14-15 i denna skrift hur Devold tänkt sig dess inpassning i alterneringshypotesen; och det bör observeras att han, genom att förklara

blandsillen motsvara vårsillens eftertrupp, intar rakt motsatt ståndpunkt mot Jensen, som med eftertryck hävdade, att den var förtrupp. I detta sammanhang förtjänar framhållas att det finns efterföljare till Jensen, som har funnit skäl att använda begreppet blandsill under beteckningen "Vaarsildens Forløber" (se t ex Buvigs berättelse för 1897 sid 193; även berättelsen för 1898 sid 179).

Buch (se sid 40) och Jensen - i nu nämnda, kronologiskt felaktiga ordning har av Devold tilldelats rollerna som pionjärer i fråga

Vadlaget Råttorna. Taget 1892 utanför Fjällbacka. Stänget innehöll 12 000 hl sill. Foto från Havsfiskelaboratoriet.

om hydrografiska observationer på vårsillfältet (Devold 1963, sid 100). Föregångsman i detta som i så många andra avseenden var emellertid Axel Boeck.

Mycket intressant och betecknande för Devolds vetenskapliga forskning är hans inställning till Jensens konklusioner och de därtill anknutna resonemangen om sillperiodbegreppet, dessa nonchaleras helt som om de aldrig existerat.

För egen del har jag på sid 22-23 gjort några nära till hands liggande reflexioner kring fenomenet med den "äkta" vårsillens successivt minskade storlek under första hälften av 1870-talet. Ytterligare spekulationer skulle föra in på gissningarnas fält. Dock skulle ett studium av fjällen även på de preparat av "äkta" vårsill som finns bevarade i norska muséer kanske föra ett steg närmare lösningen av det hundraåriga mysteriet. Inför ett av de följande kapitlen i detta arbete kan det vara lämpligt att teckna sig till minnes att Jensen inte utesluter möjligheten av att den nordnorska storsillen ingick som en komponent i den jensenska nysillen.

Myndigheternas inställning till sillfisket.

Trevande försök att införa snörpvad

Vårsillfiskets upphörande på norska Vestlandet blev inte någon katastrof liknande den som så hårt hade drabbat Bohuslän drygt 60 år tidigare, då 1700-talets sillperiod tog slut. Tvärtom blev det för Stavanger amt (Rogaland) nära nog det lyckligaste som kunde hända - åtminstone om man får tro amtmannens femårsberättelse för 1871-75. Däri heter det - icke utan en viss cynism - att *"Vaarsildefiskets Ophør har vaeret en om ikke absolut nødvaendig saa dog saare ønskelig Renselsesproces, ligksom Nordenvinden om Vaaren, der nok er bidende kold og draeber tildels svagere Planter, men renser Luften, og ødelaegger en Maengde skadeligt smaakryb. Om Fisket nu atter vendte tilbage, har man faaet en saare gavnlige Lektion"*.

Det återgivna citatet, liksom huvudparten av skildringen rörande det felslagna sillfiskets verkningar under femårsperioden är ej egenhändigt skrivet av amtmannen, utan som talesman fungerade en skolinspektör Olsen, som under lång tid varit skollärare på Karmön och där kunnat följa fisket. Amtmannen hade dock genom sin underskrift gjort Olsens uttalanden till sina egna.

Amtmannen ömmade tydligen mera för jordbruket än för fisket, och han såg med välbehag hur fiskarböndernas åkerlappar blev bättre skötta och äntligen gav skaplig avkastning. En efter en av de olikartade människogrupper, som engagerat sig i sillfiskehanteringen fick passera revy i femårsberättelsen. Man får veta att även på den tiden då sillen massvis gick in till stränderna, var fisket ett hasardspel. Och detta blev ofantligt mycket mera slumpartat under den aktuella femårsperioden, då de flesta av stimmen vid instegen mot land stoppade upp på djupare vatten utom räckhåll för fiskeredskapen.

Notägarna (vanligen identiska med notbasarna) var bland dem som klarade sig bäst. Några gjorde sig under den goda fisketiden stora förmögenheter, som förvaltades väl och omsattes i jord och byggnader.

Garnfiskarnas inkomster hade i genomsnitt inte varit stora men var i allmänhet ganska jämna. Uppköparna (sejlerne) hade när fisket gick bra "tjent gode Penge" med sina små sköjter.

Av de nu nämnda (tre) kategorierna mötte främst notägarna den försämrade fiskesituationen utanför Vestlandet på sitt speciella sätt; många av dem flyttade sin verksamhet till Nordland och deltog först i storsillfisket, så länge det varade, och ställde därefter sin utrustning och sig själva i fetsillfiskets tjänst. Notfiskarna (och även garnfiskarna) från Vestlandet ansågs överglänsa hemmafolket i Nordnorge i yrkeskicklighet. Genom att verka som läromästare åstadkom de en effektivisering och ett uppsving i fetsillfiskeriet, som satte tydliga

spår i de närmast följande decenniernas fångststatistik (se härom Wallem 1899).

Sjouere, ganere og bødkere dvs hantlangare, gälare och tunnbindare (kypare) liksom salteriägare, handlande och hantverkare blev också föremål för reflexioner i femårsberättelsen. De saknar dock intresse i denna framställning.

Sedan Opsynet slutat blev det amtmanen som fick stå för årsberättelserna till regeringen och under de fem åren 1875-79 utövade viss del av hans personal dvs polisen nödtorftigt tillsynen över det fiske som dock alltjämt bedrevs. Att döma av den officiella statistiken skulle fiskeansträngningarna, under det första av de fem åren gett ett totalt utbyte av 208 hl i Sunnmøre och ingenting alls i Søndre och Nordre vårsilldistriktet. De fångststatistiska tabellerna ger emellertid inte en realistisk bild av årsfångsterna. Om man nämligen efter O.S. Jensens föredöme studerar lokaltidningarna, för de fem "opsynsfria" åren och börjar med 1875, skall man finna att situationen inte var fullt så hopplös som de gapande luckorna i tabellen syns antyda, och påståendet att ingen vårsill överhuvud taget blev fångad i Norge (Devold 1963, sid 98) är obefogat kategoriskt och dessutom vilseledande. Påståendet är nämligen avsett att tolkas så att sillen helt var borta från Norge: det är endast ett år under de senaste två seklen som vi inte vet var sillen funnits. Detta var 1875 (Devold 1963, sid 107: "there is only one year in the last 200 in which no herring fisheries were based upon the Atlanto-Scandian herring".) Sedan skulle ju sillen enligt alterneringshypotesen ha dykt upp i östra Skagerack.

Fångstmängden för det nyss nämnda året, 1875, har med visshet uppgått till allra minst hundra gånger den officiella totalsiffran; och detta enbart för det södra vårsilldistriktet. För detta mitt uttalande har tidningen "Stavangeren" under månaderna november 1874 - februari 1875 tjänat som källa. Sålunda fiskades under första veckan av ja-

nuari omkring 1 000 hl på sättgarn vid Lister och Flekkefjord. Den 9 januari rapporteras fångster med både sättgarn och landnot i Egersundstrakten på ca 350 hl. I februari berättas om sillfiske vid Utsire, Hvidingsö, Karmön, Faeön och Røvaer. Den 19 februari sattes fem lås (stäng) om 5 000 tunnor (=ca 7 000 hl) vid Røvaer och dagen därpå ytterligare sex lås på 6 à 10 000 tunnor (=ca 8 000 à 14 000 hl) vid samma ö. Och som senare skall visas torde det s k återfisket ha börjat redan under 1875.

Även från Nordre vårsilldistriktet såväl som från Sunnmøre rapporterades om sillfiske. Men det kan inte bortresoneras - och det är inte heller min avsikt - att det sammanlagda resultatet av vintersillfisket var uruselt och endast uppgick till en femtiondedel av genomsnittet för tioårsperioden 1860-69.

Nu måste jag dock återigen erinra frågan om skillnaden mellan sillfiske och sillförekomst, som jag redan varit inne på. Den frågan måste ju fö alltid vara aktuell och rent brännande blev den under de följande tjugo åren t o m 1896, varunder den norska sillen enligt den devoldska alterneringshypotesen skulle ha hållit sig borta från Västnorge.

Redan den 18 november 1874 berättas från ett till Stavanger anlant fartyg "at der udenfor Kysten var seet en Maengde Sildekval og Fugl". Från Egersund meddelas den 9.1 1875: "Siden tidlig i Høst har her ved Kysten stadigt vist sig Hval og Fugl og nesten daglig er der bragt ind til Bryggerne større og Mindre Slumper af Sild". Från Skudenes telegraferas den 9.1 1875 om garnfiske som gav 4 tunnor per länken samt om "betydelig Sildeinsig". Från Kinn (i Nordre distriktet) skrevs den 21.1. 1875: "Fiskerne beretter daglig om stor Hvalmaengde langt tilsjø", och i telegram från Haugesund den 16.2.1875 berättas om "gode Hvalsyrer saavel fra Udsire som fra Karmøen, Faeø og Røvaer".

Det går inte att helt enkelt avfärda alla dessa "Sildesyner" och "Sildeudsigter" som betydelselösa. De har dock under långa tider

såväl före som efter 1875 ansetts som säkra kriterier på sillmassornas närvaro. Se fö Buvig i Aarberetn, vedk, Norges Fiskerier for 1895, H.1, sid 109: *"Hvalen har vaeret, er og bliver det ene paalidelige Merke paa, at der er Sild i Naerheden; denna selv giver jo, i det den gjerne følger Bunden, intet Tegn fra sig og Fuglen tillokkes af Hvalen. Havde man ikke disse Veivisere, vilde det visselig som oftest komma til at gaa saa, at man først blev Silden var, efterat den havde kvitnet Sjøen - men det var for sent, Silden er da paa tilbageveien!"*

Se vidare Henking: Norwegens Walfgang 1901, p 161. Abhandl. d. deutschen Seefischerei-Vereins, Bd VI.

För de fyra återstående av de "opsyns-fria" åren skall jag inte trötta med alltför många av sådana detaljuppgifter, som de dåtida tidningarna lämnade i ett för varje år allt rikligare mått. Det skall bara framhållas att en sammanräkning av de fångstmängder, som tidningarna uppger, avsevärt överstiger de officiella siffrorna i NOS; och då är att märka att säkerligen inte allt kommit in i tidningarna.

Varje nytt år blir notiserna om sillsyner livligare och talrikare och allt oftare talas det inte bara om tecken och syner utan också om stora sillmängder och silltyngder och t o m om "uhyre sildemasser". Men lika ofta klagas det över att uppköpare saknas och att fiskarallmogen inte hinner fram i tid och redan 1878 heter det att sillpriserna trycks ned pga det nya inomskärsfisket i Bohuslän (Stavangeren 5.3. 1878).

Inte nog med att Opsynet hade dragits in; man underlät dessutom att hålla de fåtaliga telegrafstationerna på fiskevaerena inom vårsillfältet öppna. Klagomål häröver höjdes redan första året till enbörjan i en hovsam och vördsam ton. Man vädjade till "vor for Distriktets Vel nidkjaere Amtmand" att utverka nödiga åtgärder från Indredepartementets sida (Stavangeren 7.1.1876). Men då arrangemangen kom trögt igång och inte utföll till belåtenhet blev tonen frånare. Den 25.1

1879 innehöll Stavangeren en av "Flere Fiskere" på Hvidingsö undertecknad insändare som började på följande sätt: *"Med Forundring og Misnøje ser man paa den urimelige Ordning med Bekjendtgjørelse af de officielle Fisketelegrammer idet disse hidtil kun er bleven Byerne tilsendte of ikke de i Fiskedistrikterne oprettede Stationer, saa at den fiskende Almue, om den end ligger i en Fisketelegrafstations umiddelbare Naerhed kan flere Dage vaere uvidende om et i Naerheden foregaaende Fiske. Denne Omstaendighed er meget beklagelig, og maate lettelig kunne rettes paa, da det aerede Department i betimelig Tid har aabnet saamange i Fiskedistrikterne liggende Stationer"*.

Saknaden av det nedlagda Opsynet blev mycket snart kännbar. Man önskade det återupprättat, inte bara för ordningens bevarande på fiskeplatserna utan kanske främst för de vägledande, mycket uppskattade opsynstelegrammens skull. Från olika håll t ex "formandskaperne" på Karmøn samt Magistraten och formandskaperne i Bergen gjordes fruktlösa framställningar i departementet. Först sedan det år 1879 nybildade Selskabet for de norske fiskeriers fremme också lagt sig ut för saken blev ett nytt Opsyn organiserat; första året, 1880, dock i begränsad omfattning och med fartyg som ställts till förfogande av köpmän i Stavanger.

Även om det förefaller som om amt-mannen helst såge fiskarbönderna endast som jordbrukare, fanns det dock tecken på att åtminstone regeringen för sin del inte direkt ogillade sillfiskeriet, vilket bl a kan utläsas av följande.

Under fiskeriutställningen i Filadelfia 1876 var konsuln Joakim Andersson Norges kommissarie. Han hade där tillfälle att studera den då nära 20 år gamla amerikanska posenoten (säcknoten, snörpnoten eller snörpvaden, the purse seine), vars konstruktion och användningssätt han noggrant beskrev. (v Yhlen 1878, "Fiskaren", p 49). Von Yhlen berättar att *"säcknoten är nu genom Andersens*

och kand Wallems försorg ej allenast inkomsten till Norge, utan sådana notar tillverkas även fullt färdiga på Fagerheims nätbindningsfabrik vid Bergen och lemnas till billigare pris än de amerikanska”.

Kand jur Fredrik M Wallems roll vid snörpenotens införande i Norge framgår av en notis i Morgenposten den 23.2 1878, som lyder: *”Posenoten. For at bibringe Fiskealmuen bedre Kjendtskab til den amerikanske Posenot, hvormed Enkelte har eksperimenteret, har Regjeringens Departement for det Indre paa givne foranledning i følge ”Berg.-p” ladet trykke 8 500 exemplarer af en af hr. Kandidat Wallem forfattet Beskrivelse af samme, oprindelig en detaljeret Forklaring over de smaa Modeller, som W Melzer i Bergen har til Utsalg.”*

En dryg månad tidigare, den 26.1 1878 lästes i ”Morgenposten”: *”Posenoten. Fra Bergen skrives 19de Januari i ”Berg-p”: Sonden for berettes, at der af den bekjendte Notebas Hodne fra Haugesund er gjort Kast, med en not indraettet for Tilfaeldet ligesom en Posenot; i Kastet, som gjordes ude ved Hvidingsøen, fangedes 400 Tdr. Vaarsild ...”*

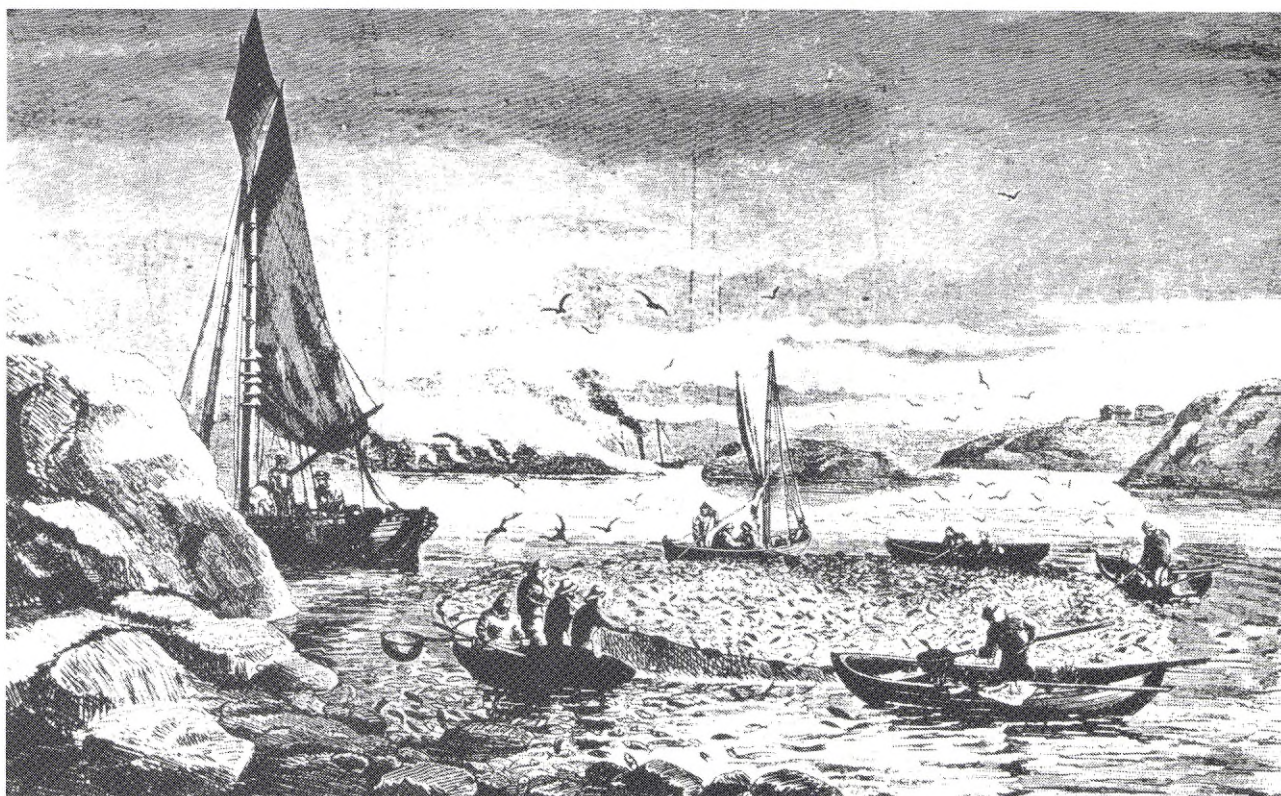
Trots denna uppmuntran från regeringen i form av tryckningsanslag fick inte snörpvaden, vare sig i sin originalutformning, eller som primitiv och tillfällig efterapning den framgång på Vestlandet som man kunde väntat, när man nu i efterhand tänker på vilken dominerande roll redskapet kom att spela under 1900-talet. Anledningen till misslyckandet var utan tvivel att båtarna var för små till att utan moderfartyg förlita sig på vid fiske på öppna havet. Sannolikt var heller inte företagsamheten tillräckligt stor.

Hur det från Amerika införda snörpvaden var konstruerad och hur den fungerade skall inte närmare beröras här; det framgår med all önskvärd tydlighet av Wallems beskrivning (Wallem 1878). Ny upplaga av denna skrift utkom 1902 med tillägg av fem mycket vackra och instruktiva illustrationer jämte några upplysningar om den bohüslän-

ska snörpvaden och dess användning. Det måste dock betonas att Wallems (och Joakim Anderssens) redskap var av det slag som i Amerika användes vid makrillfångst. Det utsattes från en båt genom sk rundkast. På Vestlandet fick som sagt denna typ i den ursprungliga formen ingen fortsatt användning men den introducerades och begagnades redan undet säsongen 1879/80 på Östlandet, sedan den bohüsläniska sillperioden inomskärs hade kommit igång.

Iversen (1912 p. 213) berättar att när de vestlandske fiskarne 1899 genom ångbåtskaptenen B. Mannes, Åkrehamn, återigen tog itu med snörpvadfiske, skedde detta under sommarfisket vid Island och med användandet av den amerikanska menhadensnörpvaden som från två båtar förande var sin hälft av vaden, kastades i två varandra mötande halvcirklar. Först några år senare blev denna metod införd på Vestlandet för att så småningom bli den alltmära dominerande under vintersillfisket, ända tills den under mitten av 1960-talet såväl på vintern som sommaren slogs ut av de med kraftblock utrustade ringnotbåtarna.

Strängt taget spelar det inte någon större roll vem som var först med att använda snörpvad i Skandinavien eller när detta skedde, men det är ganska underligt att uppgifterna från olika sagesmän, som sysslat med frågan kan gå så vitt isär som de gör. Sålunda berättas det exempelvis på ett annat ställe (Magnus Halaas 1952, sid. 19) om en notbas Hodne från Tananger - ej Haugesund som i den nyss citerade tidningsnotisen - att denne redan på senhösten 1875 fick idén till snurpenoten ur en amerikansk tidskrift. Efter en beskrivning som förekom där ändrade Hodne sin landnot till en snurpnot. I februari 1876 skall han ha prövat det provisoriska redskapet i ett sillstim (Åte) 3 mil utanför Skudesnes men snörplinan skar fast i ringarna och försöket misslyckades, varpå Hodne ändrade tillbaka till landnot och gjorde enligt utsago inga fler försök med snurpenot. Enligt denna skildring

Första sillfångsten utanför Fjällbacka, dec 1877. (Original från Vikarvets museum, Lysekil.)

skulle alltså åtefisket ha börjat redan 1875. Ett annat exempel på bristande samstämmighet gällande tvåbåtssnörpvadens införande har jag av en händelse påträffat i ett nummer av tidningen "Skagerak" februari 1956. Där står det att Bendik Mannes, när han år 1904 återkom från Amerika till Karmö, hade med sig en snörpvad, varmed han började fiska sill i sina hemmafaryatten. Iversens härovan relaterade uppgift i denna sak förefaller dock vara mera sannolik.

Åtefisket

I sin årsberättelse för 1871 (p 7), alltså redan året efter det att sillfångsterna börjat avtaga gick Opsynschefen Gade hundra år tillbaka i tiden, till åren mellan 1784 och 1787, då sillfisket förra gången upphörde. Han ansåg

det som föga sannolikt att det nu, "med vor Tids større Føretagsomhed og bedre hjaelpe-midler" skulle gå på samma sätt som för 100 år sedan, då en räcka av 20 år följde utan något sillfiske. Han ifrågasatte huruvida de dittills brukade redskapen och båtarna skulle kunna i framtiden förslå eller om inte nya fångstsätt måste tillkomma. En ny fiske-metod kom till utveckling vid sidan om de gamla uråldriga. Det som bildade förutsättningen för den nya metoden finner man första gången antytt i Gades sista berättelse, den för 1874 på sidan 93. Han skriver där, utan att dock ana vart företeelsen skulle leda, att medan det ute till havs förekom "valsyner" som vanligt, var det endast "småvalen" som följde de flyktiga och spridda sillstrålarna in mot de inre fiskegrunden. Gades småval

måste utan tvivel ha varit identisk med späckhuggaren (staurvalen). Denna rovgiriga representant för tandvalarna hade, från att tidigare knappast ha varit känd utanför Vestlandet, under 70-talet blivit allt talrikare. I Nordnorge var den däremot sedan längre välbekant (Jensen 1881, sid 82).

Genom att i flock angripa en från ett huvudstim lossprängd sillstråle trängde späckhuggarna från alla sidor ihop sillarna till en tät och kompakt massa vars översta del ofta kom att ligga "torr" i vattenytan. Ovanifrån attackerades de lättåtkomliga sillmassorna av tusentals måsar, som vida omkring skvallrade om vad som försiggick. Underifrån anfördes sillhopen av sej och torsk, som ända sen början av 70-talet blivit allt talrikare på vårsillfältet. - Inom parentes sagt kom torskfisket att väster om Karmø spela en allt större roll som inkomstkälla och kompensation för det misslyckade sillfisket.

Det dröjde inte länge förrän fiskarallmogen förstod att tillgodogöra sig sillknutorna. Redan 1875 hade de dristigaste av fiskarna gett sig in bland de kokande sillmassorna för att med risk för liv och redskap konkurrera med de vildsinta valarna. Fångsten tillgick i regel så att vanliga, ordinära vårsillgarn sänktes, "kastades" som det hette, i stimmet för att nästan omedelbart åter dras upp med full fångst. Mer än ett eller ett par garn i sänder orkade man inte med pga fångstens tyngd. Längre länkar var otänkbara även av det skälet att trängseln mellan båtarna så småningom blev för stor. I riktigt mäktiga stim uppges hundratals roddbåtar med 2 till 6 man i varje ha kunnat vara sys-selsatta samtidigt. Maximalt kunde dagsfångsten per båt uppgå till 30 à 40 tunnor men var mestadels betydligt mindre.

De tre första åren gick denna nya fångstmetod under beteckningen "drivfiske", "drivgarnsfiske" eller bara "drivning" i de rapporter som sporadiskt insändes till Haugesund eller till amtmannen i Stavanger och som i korta notiser togs in av dagstidningarna.

Någon beskrivning av hur fisket bedrevs syns inte till förrän 1878, och inte förrän efter ytterligare ett år kom det för första gången fram i tidningarna att ett dylikt av späckhuggarna sammandrivet sillstim bland fiskarne gick under den kanske olyckligt valda benämningen åt (eller åte). Detta ord hade tidigare förbehållits för de planktondjur, som tjänade sommarsillen till föda; nu blev det även liktydigt med dessa täta stim av vintersillen, som späckhuggare (jämte sej och torsk) frossade på. I Bohuslän skulle ett sålunda koncentrerat sillstim gått och gå fortfarande, under beteckningen dyk.

En del fiskare, som traktade efter större dagsfångster, riggade till ett effektivare redskap genom att sy ihop ordinära sillsättgarn på höjden och på längden för att brukas i åtarna. Men oftast visade det sig, att ett på så sätt förstorat garn blev alltför effektivt, så att både fångst och redskap fick släppas tillbaka i sjön. Det berättades också att dessa, genom hopsyning förstorade garn förseddes med ringar på stentelnen och nyttjades som ett slags snörpvad (posenot). Man kan dock inte låta bli att undra, hur detta redskap måtte ha fungerat i en sammanpackad åte, där sillen enligt beskrivningar ofta stod så tät att den kunde ösas opp med håv eller rent utav med bara händerna. - En hopsnörpt nätsäck, även av måttliga dimensioner, proppfull med sill och med sidorna nästan vattentäta på grund av sillar som garnat sig i maskorna, torde ha varit omöjlig att bärga med handkraft från en öppen roddbåt.

Ytterligare ett sätt att använda de genom hopskarvning fördjupade och förlängda sillgarnen bestod däri, att redskapet brukades som en kombination av sättgarn och stängnot; det kallades då för garnnot.

Den sill som fångades vid åtefisket var av en utmärkt beskaffenhet. Den var ganska fet och hade fasta rom- och mjölkesäcker. Av fiskare som deltagit i sillfisket i Nord-Norge jämfördes den med storsillen och tydligen var den även identisk med storsill. Detta pas-

sade också in på tiden för dess uppträdande. Åtefisket pågick i början av säsongen, under januari månad men kunde ibland starta redan långt före jul. Åtarna upphörde vanligen att visa sig så snart som försöken med sättgarn och landnot i februari begynte ge resultat, dvs samtidigt med att sill för lekens förrättande började uppehålla sig utmed botten. Det är ovisst om den sill som tidigare uppträtt i åtarna tillhörde samma kontingent som senare fiskades som leksill vid botten.

Det säger sig självt att denna nya fiske-metod inte kunde ge några betydande årsfångster, jämförbara med dem som erhöles före 1870. Under det första tiotålet år bidrog den dock med 20-35% av det hela - år 1881 utgjorde åtesillen t o m över 90% av totala vintersillutbytet.

Så småningom blev de urgamla redskapen sättgarn och landnot, som ju var omedelbart beroende av närhet till land, åter något mer givande och åtefisket sjönk relativt sett tillbaka. Dock fortsatte det att figurera i fångststatistiken långt in på mitten av 1900-talet.

Med största sannolikhet hade åtefisket också en viss psykologisk verkan. Det lämnade ett påtagligt bevis för att sillen ingalunda övergivit Vestlandet och att de "syner" av val och fågel som iaktogs ute till havs inte var hägringar. Fiskarbefolkningen förlorade inte sin förvissning och tro på att sillen när som helst skulle återta sin gamla vana att på samma sätt som före 1870 göra massin-steg mot land. De ihärdiga ansträngningarna med att förmå myndigheter och statsmakter till att åter intressera sig för sillfisket tyder inte på uppgivet hopp eller resignation hos fiskarna.

När en ny inomskårsperiod helt plötsligt satte in i Bohuslän före jul 1877, spreds kännedom därom som en löpeld genom den norska pressen. Då om någonsin kan man - nu efteråt - tycka att den gamla folktron om sillens alternering skulle blossat upp. Men oaktat en ganska ingående granskning av

sillnotiser och sillartiklar i ett flertal norska tidningar från den tiden har det inte lyckats mig att finna den minsta antydning till misstanke, att det skulle vara den norska sillen som avvikit från Vestlandet för att istället bilda grundvalen för det svenska fisket. Däremot, ju mer man fördjupar sig i de dåtida tidningarna desto klarare framgår det att det stora, allt annat överskuggande bekymret inte var brist på sill utan brist på utrustning att fånga den med och brist på köpare, som kunde avsätta den.

Situationen som den tedde sig 1879 belyses på ett uttömmande sätt av följande ordagrant citerade tidningsartiklar i "Stavangeren" den 2 maj 1879. (Originalartikeln var ursprungligen publicerad i "Bergensposten", varur den blivit saxad).

"Sildefisket paa Havet? Efterretningerne om det sidste Vaarsildfiske samstemmer deri, at Fisket i enkelte Henseender har skiftet Karakter og efterhaanden endmere vil gjøre det saafremt Vaarsilden vedbliver at holde sig ude paa Dybet, saaledes som den gjorde i fjor og endnu mere iaar. Medens Vaarsilden i gamle Dage seg ind i Skjaergaarden og de ytterste Fjorde, har den de sidste Aar staaet ude paa Dybet, nogle Mile fra naermeste Havn. Som Følge heraf har Almuen ikke kunnet Gjøre sig Fisket saa indbringende som ellers, thi de nødvendige for Tilfaeldet praktiske Redskaber har dels manglet, dels vaeret for kostbare til at den fattige Fisker har kunnet anskaffe sig dem i den hensigtsmaessigste Forme. Dertil kommer, at Sammenstimlingen af Baade ude paa Fiskepladsene har vaeret saa stor og saa "lovløs", at det for mange har vaeret ligetil umuligt at faa bruge sine Redskaber.

Vaarsilden er for Tiden i en Overgangstilstand og vil have store Vanskeligheder at overvinde, saafremt Sildetyngen fremdeles vil holde sig langt fra Land. Det vil ikke blive saa let en Sag for Almuen at anskaffe sig nye Redskaber og praktiske Baade for Fisket ude paa Havet. De almindelige Garn maa afløses af Drivgarn de almindelige Staengenøter maa

vige Plads for Posenøter (og Snurpegarn), de nu brugelige Baade maa ombyttes med større Daeksbaade og Fartøjer, som kan klare sig midvinters paa Havet i mindre godt Vejr. Kort sagt: Vaarsildefisket vil udvikles i en Retning, som gjør det temmelig ligt Sildefisket ude i Nordsøen, saaledes som detta drives af stora Daeksbaade og Fartøjer fra Skotland, England, Frankrige m m, og Spørgsmaalet vil da blive, om man bør opmuntre Almuen til at følge det ene eller det andet Landes Exempel, om man bør anbefale smaa Daeksbaade og smaa Samlag, eller større Fartøjer med Dampmaskine for Fangstarbejdet osv.

Det er ikke sandsynligt at vor Fiskar-almue vil have pekuniaer Evne eller fornøden Indsigt til at vove Experimentet; den eneste og sikreste Udvej vil blive, at det vordende Fiskeriselskab vil trede til her, opmuntre og vejlede og maa ske endog understøtte praktiske Forsøg paa at løse den nye Opgave - at fiske Sild ude paa Havet, en opgave, som ikke alene angaar Vaars ildfisket, men ogsaa Sommersildfisket. Det er indlysende at Selskabet i saa Henseende kunde udrette meget, selv om det indskraenkede sig til blot at indhente og meddele Almuen de fornørdne Oplysninger og anskaffe de Modeller af Fartøjer og Apparater. Det bliver en saa meget desto taknemmeligere Opgave at løse, som Sagen har stor Betydning saavel for hele Vestkysten som for større Dele af det Nordenfjeldske”.

De första försöken med drivgarnsfiske

Redan år 1872 gjordes under den tid, då sillen brukar leka, försök med drivgarn på större avstånd från land. Provfisket utfördes av opsynet på uppdrag och bekostnad av Stavanger handelsförening, men det är ej närmare beskrivet (möjligen kan en beskrivning finnas i Opsynets originalprotokoll); det sägs endast kort och gott ha visat ”att det inte heller längre ute på sjön fanns sill, i varje fall inte i de övre vattenlagren” (Gade, NOS 1872, sid 5) (understryket av mig). Att fiska med

drivgarn sedan sillen i sin utveckling hunnit fram till lekstadiet, torde emellertid vara tämligen meningslöst.

Efter detta isolerade och negativa försök är det tyst om fångstmetoden i flera år, ända tills det nybildade ”Selskapet for de norske fiskeriers fremme, i början av 1880-talet gjorde införandet av drivgarnsfiske efter sill till en av sina huvuduppgifter. Sommaren 1880 sändes sekreteraren i sällskapet Stavangerfilial (farm kand) S A Buch till Skottland för att studera och deltaga i det skotska sillfisket i Nordsjön. Buch hade dessutom i uppdrag att för sällskapet räkning inköpa en för fiske fullt utrustad skotsk drivbåt samt att anskaffa ritningar och beskrivning till ytterligare en båt, som ett konsortium, hemma i Stavanger sedermera lät bygga och utrusta. (Inom parentes sagt stötte Buch under sin vistelse i Peterhead i augusti 1880 helt apropå ihop med den svenska professorn F A Smitt, som för svensk räkning var ute i exakt samma ärenden).

Det norska fiskerisällskapet ville också försäkra sig om att de två nyanskaffade drivbåtarna, jämte det växande antal båtar man räknade med, skulle bli bemannade med yrkesutbildat folk. För detta ändamål utskickades i en första omgång 34 unga fiskare till Skottland och 7 till Holland för att under några år deltaga i drivgarnsfiske till havs och grundligt lära sig denna speciella yrkesgren.

Fiskerisällskapetets vällovlige syfte var att få igång ett sillfiske till havs som kunde pågå året runt. För sommaren stod det skotska eller kanske ännu mera det holländska sillfisket som förebild, och för vintern gällde det att komma åt den sill som synbarligen och bevisligen fortfarande gjorde sina årliga besök på den norska västkusten, men för vars infångande de hävdvunna redskapen inte räckte till.

Det måste dock fastslås att några omedelbara resultat gav dessa reformansträngningar tyvärr inte. För sommarfisket i Nordsjön, vilket ju för övrigt näppeligen hade kun-

nat hjälpa upp det betryckta vårsillfisket, förflöt tjugo år innan det vid sekelskiftet kunde så smått sätta igång. För vinterfisket med drivgarn gick det sjutton år utan att någonting hände. Det passiva motstånd som sällskapet i sin verksamhetsiver stötte på, hade flera orsaker, men den viktigaste och djupast rotade var utan tvivel den att det fanns alltför *"få egentliga fiskare, men en hel del bönder, som vissa tider av året drev kustfiske som binäring och annars levde på jordbruk"* (Arctander 1900, p 6). På Sunnmøre, i och omkring Ålesund hade emellertid allt sedan bankfisket på Storeggen i början av 1860-talet satte igång, en stamtrupp av rena yrkesfiskare utrustade med sjövärdiga, däckade båtar vuxit upp. Det var folk ur dessa led som så småningom tog saken i egna händer och lyckades med det, som sällskapet tvingats ge upp hoppet om.

Ett visst slag av drivgarnsfiske kom sålunda till stånd; dock inte som en följd av sällskapets propaganda och inte alls i överensstämmelse med dess intentioner. Det uppstod som en rent spontan företeelse. Den direkta drivfjädern var, att några holländska drivgarnsfartyg i början av vårsillfisket 1883 le- gat på internationellt vatten utanför Vestlandet och försökt fiska sill på natten. Holländarnas sammanlagda fångst blev endast omkring 25 hl, liktydigt alltså med ett fiasko. Emellertid spreds ett falskt rykte som berättade, att de holländska båtarna skulle ha gjort en synnerligen riklig fångst och detta blev signalen till att en efter en av de norska fiskarna improviserade ett slags drivfiske varvid drivgarnslänken fick bestå av vanliga sammankopplade sättgarn. Så småningom deltog under nämnda säsong över 100 större och mindre båtar i detta riskabla nattfiske mellan "fluer og skjaer" på sträckan från Ut-sira förbi Svea och Røvaer till Bommelbaad. Fångsterna växlade från 5 till 25 hl per natt och båt. (NOS 1883, sid 43; Buch 1883, sid 14). Företaget fick inte någon större efterföljd. De direkta uttalandena under de nästkom-

mande åren om denna fångstmetod är mycket sparsamma, vilket visar att den gett högst och obetydliga resultat. Möjligen är säsongen 1895 ett undantag: det procentuellt sett stora utbyte, som tabell upptar för nämnda års åtefiske beror möjligen på att "skärgårdsdrivfiske" är inbakat (se Buvig 1895, sid 51).

Den norska sillforskningens vidare öden

Som redan nämnts (sid 15) var det på förslag från "Selskabet for de norske fiskeriers fremme" som O S Jensen fick det statliga förordnandet att anställa "praktisk-videnskabelige Undersøgelser over Vaarsildfisket" under 1880. Innehållet i hans första berättelse till indredepartementet har jag redan i vissa delar redogjort för.

I slutet av januari 1881 fick Jensen genom samma fiskerisällskap ånyo i uppdrag att fortsätta sina undersökningar. Meningen var väl, åtminstone från Jensens sida, att denna typ av naturvetenskaplig fiskeriforskning skulle återkomma årligen. Själv måste han dock på grund av sjukdom helt avbryta, och 1882 års vårsillsäsong förflöt utan biologisk övervakning. Jensen avled 1887, 40 år gammal, utan att ha återupptagit några fiskeriundersökningar. År 1883 övertogs sysslan av den redan i förbigående nämnde Sophus Andreas Buch (1854-1894). Född i Stavanger. Farm kand 1876, därefter ett års studier i zoologi och kemi vid Kristiania universitet. 1877 konservator vid det nyupprättade museet i Stavanger. 1878 (april) startade han ett eget kemiskt-analytiskt laboratorium. Sina lärospån i konservatorsyrket gjorde han under några veckor vid Bergens museum, där Jensen var kurator. 1880 blev han sekreterare i Stavangerfilialen av Selskabet for de norske fiskeriers fremme. Och 1883 blev han alltså på Sällskapets förslag sillforskare under några veckor av de fyra vårsillsäsongerna 1883-1886.

Då Buch började sin undersökning förklarade han sig sakna erfarenhet på detta område, men föresatte sig att strikt följa den

från sällskapet erhålla instruktionen, som förmodligen var inspirerad av företrädaren. Och han betonade att han inte hade för avsikt att uppställa några nya hypoteser; en mycket klok föresats hos en novis.

Buch arbetade efter följande fyra huvudpunkter:

1. Redogörelser för fiskets gång, vilka bildade värdefull komplettering till Opsynschefens årsberättelser.
2. Iakttagelser över sillens lek; när denna började, på vilket djup den ägde rum och vid vilken botten temperatur.
3. Havsvattnets temperatur i övrigt på olika djup utefter större delar av Vestlandet, som inte bara mättes av Buch själv utan även genom medverkan av Opsynspersonal samt av privata medhjälpare.
4. Analyser av sillprover ur fångster, som synbarligen utvaldes så att alla de förekommande fiskemetoderna blev representerade dvs sättgarn ("bundsæet" och "kagsæet" såväl som "natsæet" och "dagsæet"), återfiske, notfiske och drivgarnsfiske inomskärs.

De enskilda sillarnas totallängd mättes alltid och mestadels även furcalängen; gonadernas vikt, längd, bredd och tjocklek. Dessutom gjordes i många av proverna andra mätningar och beräkningar av sillens kroppsdelar. Buchs analysmaterial omfattade 46 olika prov av sill. Antalet sillar per prov växlade från 5 till 41. Inalles undersöktes 820 sillar under de fyra åren 1883-1886.

Buch hoppades att kunna utreda frågan om den sk Blodsillen (Buch 1884, sid 14). Det första och enda försöket som gjordes gav ett resultat, som Buch själv inte vågade fästa stor avseende vid, men likväl ansåg värt att omnämna; det pekade i riktning mot att "blodsillen" skulle tillhöra Nordsjöns sommarlekande sillstam.

Vad som utmärkte blodsillen beskrev redan Axel Boeck (Boeck 1871, sid 23). När vi så har erfarit att blodsill var en synonym beteckning för strålsill och solhovedsill (jfr också Jensen 1880, sid 17 och 19 samt sid i denna

skrift), samt att strålsillen utgjorde huvudkomponenten av den mångomtalade blodsillen (=Jensens nysill) är det uppenbart hur viktigt det var - och fortfarande är - att "*faa Greje paa den saakaldte Blodsilds egentlige Natur og Udvikling*". Jag tillåter mig i detta sammanhang återigen föreslå ett studium av blodsillens fjäll från de preparat som finns i Bergens Museum.

Begreppet blodsill stöter man på flera gånger längre fram (Buvig 1894 p. 100 m fl) och även om blodsill på Vestlandet under hösten 1886 talar Buvig.

Det kan här antecknas att Buch även har en del upplysningar att lämna om sillfisket på Ostlandet under säsongerna 1883/84 och 1884/85.

Som nämnts (sid 39) hade Buch redan innan han blev sillforskare intresserat sig för det skotska och det nederländska drivgarnsfisket i Nordsjön under sommaren, och han fortsatte resten av sin allför korta levnad att driva propaganda för detta slag av fiske utan att han för sin del fick se det infört bland norska fiskare. Det bör dock observeras att det drivgarnsfiske som Buch, i egenskap av fiskerisällskapets tjänsteman, siktade på, var sommarfisket i västra Nordsjön i första rummet (se: Norsk Fiskeritid. 1911, sid. 450).

I var och en av de fyra årsberättelser, som Buch avlät till regeringen, betonar han som slutkläm inte bara önskvärdheten utan nödvändigheten av att sillundersökningarna utsträcks över hela året och att "*man borde lägga an på att uppsöka vårsillens uppehållsområden under sommaren*", vilka han förmodade ligga på sträckningen mellan Norge, Shetland och Island.

Buchs önskemål rörande undersökningarnas permanentering gick ej omedelbart i uppfyllelse. Tvärtom, sedan han år 1887 installerats som sekreterare i "Selskabet for de norske fiskeriers fremme" och tillika redaktör för sällskapets tidskrift, Norsk Fiskeritidende, blev det ingen tid över för honom till undersökningar, och någon ersättare tillsat-

tes ej. Istället följde ett nytt tomrum utan sillforskning som varade i sex år.

I detta sammanhang inställer sig obönhörligt den reflexionen, hur oändligt mycket mera påfrestande det måste ha varit för hundra år sedan, att med den utrustning, som då stod till buds idka fiskeriforskning, än det är i våra dagar. Och man kan undra, om inte den bristande kontinuiteten i undersökningsverksamheten i Norge på 1870- och 80-talen helt enkelt till en del berodde på svårigheter vid rekryteringen av marinbiologiskt skolade personer, som ville och kunde utsätta sig för de med arbetet förenade strapatserna. Från 1873 var det G O Sars som hade regeringens uppdrag att leda och ansvara för samtliga "praktiskvidenskabelige Undersøgelser" rörande fisket, och vi vet, inte minst genom den tidigare relaterade tidningspolemiken mellan honom och Boeck att Sars insett och kraftigt betonat vikten av att undersökningarna också bedrevs enligt praktiska och naturvetenskapliga principer. Sedan Sars 1874 blivit Rasch's efterträdare som ordinarie professor i zoologi var det uteslutet för honom att själv ta på sig fältarbetet under vintersillfisket. Somrarna däremot tog Sars som bekant väl tillvara med marinzoologiskt insamlingsarbete och till en viss grad med fiskeriundersökningar, som dock inte längre rörde sillen.

Efter 1893, sedan Johan Hjort blivit ledare för de norska fiskeriundersökningarna, togs sillfrågorna åter upp till behandling. Hjort lade först ensam och på egen hand, så småningom med bistånd av skickliga medarbetare, grunden till det skede från sekelskiftet intill första världskriget, som med full och obestriddlig rätt blivit kallat "den norska fiskeriforskningens guldålder". Detta lysande kapitel, där sillen utgjorde det viktigaste, om än icke det enda forskningsobjektet, skall ej närmare beröras i denna skrift, vars huvudtema är de bohuslänska sillperioderna och deras konstlade inpressande i den sk alterneringshypotesen.

Sillfiske och sillförekomst på Vestlandet 1880-1897

Den 10 januari 1880 trädde det "kungliga" Opsynet ånyo i verksamhet efter att ha legat nere i fem år. Opsynets återupprättande kan väl i och för sig tolkas som ett tecken på att statsmyndigheterna ansåg det finnas någonting värt att hålla Opsyn över. Vad som efter nämnda datum hände på det sk vårsillfältet står återigen att läsa i NOS årliga berättelser. Man är inte som under de fem årens "opsynsvakuum" hänvisad till gamla tidningar, när en fortsatt granskning skall göras över anledningen till det klena utbytet av vintersillfisket på den norska västkusten under de sjutton år som följde från 1880. Vi ska emellertid inte följa utvecklingen längre än till 1897. Skälet härför är att kring detta år påstår ju Devold att det evenemang i ett trollslag ha utspelats som föregetts vara alterneringshypotesens starkaste stöd: säsongen 1895/96 som den plötsliga och absoluta avslutningen på den bohuslänska sillperioden och säsongen därpå som den lika plötsliga begynnelsen av en ny rik sillperiod på norska Vestlandet (Devold 1963, sid 101; samt flertalet av Devolds övriga, i litteraturförteckningen upptagna tryckta skrifter, t ex 1959 a, sid 85; 1964, sid 74). Hur det i verkligheten förhöll sig med avslutningen av sillfisket i den bohuslänska skärgården skall jag återkomma till i annat sammanhang. Händelseförloppet på Vestlandet däremot skall beröras i detta och följande avsnitt. Med några citat utplockade ur Opsynschefens berättelser, samt, när det gäller första halvan av 80-talet, Jensens och Buchs redogörelser, skall år för år än en gång sanningshalten i den av G O Sars formulerade grundsatsen rörande skillnaden mellan sillfiske och sillförekomst belysas.

De ifrågakommande dokumenten är lätt tillgängliga, men trots detta inte omnämnda av Devold.

1880. Opsynschefen Bretteville: "Drivfisket (=Åtefisket) slut den 26.1". Den 23.1

"fornamns sild første gang paa Natsaet"...
 "Udsigterne meget lovende", Storm till 3-2.
 "Udsigterne frømdedes lovende". Den 6.2
 "udsigterne saerdeles lovende". Storm igen.
 Ideligen storm till 21.3.

Jensen. "Nogen Sildetyngde som i gamla
 Dage kan dog hidtil langtfra antages at vaere
 forekommet".

1881. Bretteville: "Det föregaaende
 Buelandsfiske og de store Masser af Sild, der
 paa den lange Kyststraekning ligefra
 Hvidingsø til Stolmen samtidig stod udenfor
 Kysten, synes vistnok ogsaa at tyde paa en
 Bedring".

Jensen: sid 4, "I begge Aar (1880 och
 1881) havde fremdeles Silden i Januar endnu
 umoden Rogn og Melke. Først i Februar gød
 den". Sid 10, "Da Silden i 1881 ej kom op un-
 der Land for at gyde, gød den i Havet lige
 udenfor. Den 9de Februar saaes søen hvidtaet
 af Gydnningen udenfor Brandesund, den 17 de
 Februari ligeledes 1 Mil vest af Røvaer ... Den
 Iste Marts saaes Silderogn paa Liner, der vare
 satte i en Dybde av 70-80 Favne". Sid 14, "Den
 Masse Aater, der fandtes gjennem hela Januar
 og Februar Maaned, viste utviivlsomt, at der
 maatte have vaeret ikke ringe Maengder af
 Sild under Kysten. Det var ogsaa en
 almindelig Mening blandt Fiskerne, at der i
 1881 var saa stora Sildemaengder, som neppe
 for, siden det gamla Vaarsildfiskes
 Ophør..."Silden fangdes døg saagodtsom
 udelukkende i Aater."

1882. Bretteville: Sid 40, "Veiret maa
 under det forløbne Fiske betegnes som
 ualmindeligt ugunstigt for Bedriften." Från
 1.1-19.3 dvs 78 dagar varierade vinden un-
 der 58 dagar mellan frisk kuling och storm.
 Sid 39. Orsaken till de dåliga priserna "maa
 søges dels i det store Islandsfiske, dels i de
 store Masser af Sild, der stod under Land ved
 Bohuslen og Hvaløerne, og hvoraf jo ogsaa
 betydelige Kvantaa opfiskedes og trykkede
 Markedet". Denna säsong förekom inga ve-
 tenskapliga undersökningar.

1883. Bretteville: Sid 43, "Allerede i
 Begyndelsen af December havdes slosild-
 fornemmelser i Naerheden af Skudesnaes".
 Sid 43, "2den Februar fornummedes for første
 Gang i Aar Sild paa Natsaet, nemlig ved
 Utsire... Storm hindrede imidlertid i høi Grad
 Fisket i de følgende 14 Dage... "Alle
 samstemme i, at der stod betydelige Sildemas-
 ser under Øen i denne Tid". Sid 45, "Herved
 maa dog bemaerkes, at Kuling og Sø iaar sta-
 dig indtraf i den bedste Fisketid fra 1ste til
 20de Februar og saaledes vaesentlig har
 bidraaget til det ringe Udbytte."

Buch: Sid 4, "Den 26de December 1882
 stod store Sildemasser under Land ved
 Utsire... før Jul... ved Utsire og Fogstene saa
 det derimod ud til, at Silden stod meget kom-
 pakt ... Lille Julaften fiskedes 5 à 600 hl,
 uagtet Almuen der var ganske uforberedt paa
 Fiske". Sid 6, "Fisket under Land, der saavel
 iaar som ifjor udgjorde Hovedfisket", sid 10,
 "2den Marts fandt jeg derimod nygydt
 Silderogn naermere Svea paa ca 100 m Vand".
 (Jfr Buchs kommentar 1886 sid 6.)

1884. Bretteville: sid 44, Den 23-25 febr.
 "Store Sildemasser stod nu taet under
 Akrehavn (Karmøens Vestsida), hvor der
 imidlertid kun fandtes ubetydelig Almue...
 Aate fisket var iaar vaesentlig indskraenket
 til Utsire og Røvær og blev ikke betydeligt,
 vistnok paa Grund af der usaedvanligt storm-
 ende Veir i hele Januari og Begyndelsen af
 Februar."

Buch: Sid 4, "Det egentlige Vaarsildfiske
 begyndte ogsaa iaar med det sakaldte
 Aatefiske paa Straekningen mellem Ekerøen
 og Feje. Det ser dog ud til, at disse Aater
 aftager Aar for Aar, og at Vaarsilden er paa
 god Vej til at indtage den Fasthed og Støhed i
 Gangen som for et Par Decennier siden..."
 Sid 4. "Den første Aate viste sig ved Ekerøen
 den 7de December, og 24de samma Maaned
 viste Aater sig ved Hvitingsøerne og
 Gjeitung" sid 5, "19de Februar stødte Silden
 under Land ved Urter, hvor det mellem 20de
 og 23de foregik et Garn- og Notefiske, det

mindede om de rige Fisker i gamle Tider... ved Kalstø lidt søndenfor Helgenæs var Sildemasserne saa kompakte, at flere Baade ... tog fuld Last og vel det ved at Kaste ud et Par saetninger. Samme Dag sattes flere betydelige Laas..."

1885. Bretteville: Sid 42, "Allerede i Slutningen af November og Begyndelsen af December ifjor viste sig Udsigter til Vaarsildens Ankomst ..." Sid 43, "20de Febr ... beholdtes paa Natsaet god Fangst af et Par Smaaabaade, der havde sat ved Kjør, 5/4 Mil i Sydvest for Tananger. Almue strømmede nu hid of fiskedes der ganske godt ... mellem Kjør og Skod ... Silden antages at have staaet flere Dage rundt Kjør, for man opdagede den paa dette uventede Sted, hvor Silden ikke har slaaet til siden langt tilbage i forrige Sildeperiode, og flere Gange det der opfiskede Kvantum kunde sandsynligtvis have vaeret optaget, om Almue havde vaeret tilstede".

Buch: Sid 6, Orsaken till att utbytet blev så mycket sämre än 1884 kan "søges i den Omstaendighed, at Hovedfisket under Land foregick paa saa mange forskjellige Steder, ... og detta havde tilfølge, at Almuen spredtes og som oftest kom for sent frem til Fiskestederne".

1886. Bretteville: Sid 42, "Vinteren 1885-86 fandt den første Vaarsildfangst man fik Underretning om. Sted den 30te December i en Aate 3/4 Mil vesten for Gjeitung (Skudesnaes)". Sid 44, Garnfiske vid land ej förrän i februari.

Buch: Sid 3, "De saedvanlige Udsigter for Fisket faldt iaar sent; ... medens Udsigterne i de foregaaende 3 Aar har vist sig allerede i November". Sid 6, ..." man fik det Indtryk, at der iaar ikke var nogen stor Sildetyngde under Land, Paafaldende dybt gik ogsaa Silden i denne Tid, efter at den havde taget Bund for at gyde, maaske en af de vaesentligste Aarsager til det mislige Resultat, Fisket i det Hele taget gav, - idet den stod paa dybere Vand, end man vanligvis pleier fiske. Fiskerne indlager sig nødig paa den Resiko, som er forbunden med at sætte

paa dybere Vand end 40-60 Meter. Det opfiskede Kvantum var vistnok betydeligt mindre end foregaaende Aars, men Hovedfisket foregik dog ogsaa iaar paa gamle Lokaliteter og med samme Slags Redskaber, som under den forrige Vaarsildperiode".

Hösten 1886. H L Buvig (som tydliggen vikarierade för Bretteville) 1887, sid 42, Från september 86 - vintern 1887 förekom rikt fiske i Nordre vårsilldistrikt norr om Bergen. Se även Norsk Fiskeri Tidende 1887 sid 69. Detta fiske jämförs och likställs inom parentes sagt av Runström 1941, sid 11). Söder om Bergen "Blandsill" enl Buvig.

1887. Buvig: Sid 43, "At kanske mindst det dobbelte af der beholdte Kvantum kunde have været optaget iaar hvis Omsætningsforholdene havde været gunstigere, var en meget almindelig udtalt Mening. Saa Meget er i ethvert Fald vist, at paa Sild manglede det ikke".

Buvig: Sid 45, ... "Naere de beste Forhaabninger til Fremtiden. Hvor knap end Fortjenesten havde været for Garnfiskerne, og hvor mismodige de end maatte slutte dette Fiske, for en vaesentlig Del allerede forinden de største Sildemasser stødte til under Kysten ... deres enstemmige Onske var dette, at Kjobmaendenes Forretninger med Silden maatte blive mere frugtbringende end tidligere".

1888. Bretteville: Sid 44, "At prisen paa den ferske Sild i de senere Aar er gaaet saa betydeligt ned, skyldes vistnok hovedsagelig de rige Bohuslensfiskerier samt den høie Told der i Rusland og Tyskland er lagt paa saltet Sild".

1889. Bretteville: Sid 39, "Allerede i de sidste Dage af November observeredes Sildeater vestenfor Lister og fiskedes her af Hjemmefolket antagelig 3 000 Maal stor og fed Sild i Aater." Sid 40, "det mindste Kvantum Aatesild siden 1880". Sid 41, "... et mindre Parti, ca 800 Maal, blev forsøgsvis... behandlet paa skotsk Maade...Forsøget gav tiltrods for de store Masser af Bohuslensild,

Foto taget utanför Curmans villa i Lysekil i början av 1890-talet. Foto från Havsfiskelaboratoriet.

der til overmaade lave Priser kastedes i Markedet i Tyskland, en ganske god Nettofortjeneste ..."

Norsk Fiskeritidende, Årgång 8 1889, sid 148-149 ang 1888 års vårsillfiske: "Allerede i Midten af Dec 87 berettedes om store sildemasser udenfor Ekerö, vestenfor Rot og Hvidingsö"..

"I nordre Distrikt mislykkedes Vaarsildfisket fuldstaendig og paa Söndmöre hvor store sildemasser stod langs kysten fiskedes ikke, grundet paa daarlige omsaetningsforholde".

Norsk Fiskeritidene, Årgång 1890, sid 144, om storsillfisket. På Nytaarsdag viste der sig ø ved Batalden saa taette sildemasser, at man af den frie Söhovede fuld an sexaering men da man betragtede dagen som helligdag, blev hvarken not eller garn til yderligere fangst benyttet.

I Buelandet stødte ogsaa silden under i store masser i sidste halvdel af dec. Laas satte som ej tømtes förrän i sidste dagarna av Januar.

Om Vaarsildfisket. *Sildestimene used-vanlig flygtige.*

1890. Bretteville: Sid 40, "Fra Kvitingsø havdes gode Hvalsyrer saagodt som hele December Maaned, uden at noget Fiske dog fandt Sted." Den 31 jan: "Stort Sildeinsig fandt samme Dag Sted i Sjevigbugten (Utsire), men Kuling og svaer Sø hindrede Staengning." 9.2-16.2: "Sildinsiget var nu meget stort og store Masser kunde vistnok vaeret optagne, om tilstraekkelig Almue havde vaeret tilstede ... Mangel saavel paa Fiskere som Kjøbere".

"I Ugen fra 24 Februar til 2den Marts aftog Fisket temmelig hurtig, og mange Garnfiskere sluttede paa Grund af de daarlige Priser. 25de Februar berettes om Sildetyngde taet under Land paa Sletten ... men de lave Priser bevirkede, at Ingen vilde fiske."

Norsk Fiskeritidende 1890, sid 144, "Sildefisket i Søndog Nordfjord."

1891. Bretteville: p 42. "Silden synes iaar at vaere kommet noget senere under Kysten end de naermest foregaande Aar. ... Fra Kvitingsø berettes saaledes først omkring 10de Januar om Hvalsyrer". Sid 45: "Torskfisket ved Karmøen, der i de senere Aar har indtruffet samtidig med Vaarsildfisket, foregik iaar som ifjor hovedsagelig paa Karmøens Vestsida ..."

1892. Bretteville: Sid 42, "Allerede i Slutningen av November saaes megen Hval og Fugl et par Mil tilsøs fra Kvitingsø. I de sidste Dage af December og Begyndelsen af Januar berettes om Store Sildemasser udfor Flekkefjorden, Rasvaag og Kirkehavn, ligesom megen Hval og Fugl saaes udfor Jaederen". "8de Januar berettes om store Aater SW Kvitingsø, men kun 2de Baade naaede ud til dem". "4de Februar første Gang Sild paa Natsaet W Røvaer". Sid 43: Staurhvalen minskar, fanns ej alls i förra perioden. Sildehvalen ökar i antal. "Drivgarnsfiske forsögtes iaar af enkelt Baad en Nat paa Havet, men blev som saedvanlig uden Resultat".

1892 sid 46: "Torskfisket ved Karmøen ser ud til at tilltage for hvert Aar, og bliver

det mer og mer paatraengende nödvaendigt, at erholde Lovbestemmelser samt saerskilt Opsyn for det". Sid 47: "Efterfiske af Vaarsild. Efterat det egentlige Vaarsildfiske var forbi og Opsynet haeuet, har det jevnlig vestenfor Bergen vaeret fisket ikke gydt Sild". Över 10 000 hl.

1893. Bretteville (hans sista beretning). Aatefiske från mitten av januari till 3 mars. Garnfisket (natsaet) dåligt vid Utsire, Urter, Røvaer och Sletten. "Slog godt til ved Espevaer og Nordøerne 25.2-16.3. "Laasefisket" litet varstans". "Aatefisket synes fremdeles at gaa tilbage"

1894. Norges Fiskerier 1894, (Buvig). Före den 13.2 obetydligt fiske, huvudsakligen Aatefiske. Sid 111, "Den 26.2 fangedes af 150 Baade fra enkelte Sild til 35 Maal pr Baad paa Dagsaet i Gitterøsundet (vid Røvaer), hvor der en Stund stod et helt "Sildeberg". Sid 133, Buvig gör här en jämförelse mellan lönsamheten för å ena sidan sillgarnsfiskaren och notfiskaren och å den andra sidan torskfiskaren, och denna utföll till torskfiskarnas fördel. Torskfisket var dåligt i början men blev bättre omkring 5.3. "I slutningen af Februar og første Halvdel af Marts var der under Land uhyre Sildemasser, som Veiret gjorde det umuligt at faa Tag i". Sid 134, "Veiret ivinter var skraekkeligt".

1895. Norges Fiskerier 1895 (Buvig) sid 51. I Januari endast i Aater, mest utanför Fedje. "I Ugen 10de-16de Febr indtrafet Garnfiske ved Røvaer som i nogle Dage var saa rigt at man maa gaa tilbage til 60-aarene for at finde Magen dertil. Ikke rart bevendt med Vaarsildfisket iaar heller". Mycket kall vinter. "At der var Sildemasser udenfor, men at de holdt sig paa utilgjaengelige Dybder ... - paa 100 Favne og derover ... I Slutningen af Febr og i Marts var torskredskapen indhyllede i Sildegaadt". Sid 108: Efter en beskrivning av Aatefisket skriver Buvig: "Ingen forstaaet ganske enorme Sildemasser udenfor vor Kyst, ; Der er mere end en blot og bar

Gisning, at Største parten av den Vaarsill, som nu fortiden styrer mot vor Kyst, gyder længer ude”.

Hösten 1895. Norges Fiskerier 1896, (Buvig) sid 95. "I begyndelsen af December da man naermost troede Sildefisket forbi (dvs Sommer og Høstsildfisket), kom en Masse Storsild ind langs Statlandets Nordside, og hid strømmede da ogsaa mange Folk fra Søndmør - formedels Uveir tidligere kunde man først 9de December tage fat igjen, og saa fortsatte man indtil Julehelgen; af denne Sild gik der omkring 450 Stykker i Maaltonden ... Og i Fisket deltog omtrent 900 Garnbaade og 90 Notbrug med tilsammen henholdsvis 2 250 og 1 250 Mand; Garnbrugerne fik vel i alt 12 000, Notbrugerne 10 500 Maal (Sammanlagt 33 750 hl)."

1896. Norges Fiskerier 1896, (Buvig): Sid 109. Obs. Blandsild før Jul. "De rige Sildefiskerier baade langs vort eget Lands NW-kyst og andetsteds ifjor Sommer og Høst gjorde, at der overalt i Vaarsild-Distriktet kun blev optaget en Del af hvad, man kunde faaet". Sid 115 i Anm till tabellen över Notfisket: "Ogsaa om Laasesilden gjaelder, at meget mere kunde vaeret fanget, om man havde havt nogen Udsigt til Fortjeneste derpaa"; Torskfisket misslyckades i stort sett (p 118).

Hösten 1896. Norges Fiskerier 1897, (Buvig): Sid 192, "Allerede i Begyndelsen af Nov. hørte man om Fangst af Storsild udenfor Kristiansund mellem Smølen og Bud", men det blev strax en Pause

"Fra omkring 20de November af saaes daglig meget Hval og Fugl udenfor Vaagsøen (strax söder om Stat); men til en begyndelse forbød Veiret Forsøg. Først den 27de (Nov) kunde man tage fat" ... Bra väder gynnade både not och garnfisket framtill jultid, då oväder började. Hela fångsten i Sogn och Fjordane. 90 000 Mål (135 000 hl) Not 50%, garn 50%. Liknade riktig stor islandssill. 500-530 st/måltunna.

"I Begyndelsen var der tilstede i alt omtrent 50 Notlag og 300 Garnbaader; men

disse Tal øgedes efterhaanden - navnlig med Vestlandinger, som havde vaeret paa Ostlandet, saa at der i den sidste Uge før Julen taelledes til henved det dobbelte eller i alt en 4 000 Fiskere ... blandt Deltagerne (Kjøbefartøier) var endel Firmaer fra Ostlandet, men fra Svensk Side toges vel saa livlig Del (dvs av uppkøpare) - og det med betydeligt Held".

1897. Norges Fiskerier 1897 (Buvig), sid 193, "Vaarsildens Forløber Blandsilden, dels under Utsire, dels utanför Store-Sotra-Fedje". Kvalitet 750 st/mål.

Drivgarnsfiske till havs slår igenom

Hösten 1897 lyckades äntligen försöken att fiska med drivgarn på fritt vatten några mil ute till havs. Detta skedde, som redan antytts, utanför Sunnmøre, som var det enda avsnitt av den norska kusten, där de nödvändiga förutsättningarna fanns i form av hel-tidsfiskare och tillräckligt stora, däckade farkoster. Fyra storeggsfiskare, av vilka två ägde var sin "sköite" och de båda andra gemensamt ägde en tredje, hade av stortinget beviljats ett anslag på 5 100 kronor såsom bidrag till försöksfiske på öppna havet. De tre båtarna satte igång i slutet av augusti 1897 utanför skärgården mellan Stat och Ona.

Redan i slutet av september visade det sig att försöket blev en storartad framgång, och de fyra initiativtagarna fick inom kort mängder av efterföljare både från hemorten och långväga ifrån. I mitten av oktober låg över 100 båtar på det nya fisket och i början av andra veckan av december hade farkosternas antal ökat till inemot 600 och i slutet av samma vecka till omkring 1 000. Hälften av dessa var större och däckade - bland dem ett tiotal ångbåtar - den andra hälften bestod av öppna, mindre garn- och notbåtar. En stor del av sillstimmen hade nämligen vid den tiden dragit sig mot land så att de blev åtkomliga även för den traditionella, urgamla typen av öppna båtar.

Huvudstyrkan av sillinstegen koncentreras kring Statlandet framför allt på dess

norra sida, från Vannelvsfjorden upp mot Flåvaer men även på södra sidan, i Sildegapet samt kring Bremanger och Vågsøy.

Hela kusten utefter, från Bömmelön i söder till Valvaer (nord Traena) i norr hade man dessutom kontakt med storsillen denna höst, även om utbytet inte blev särskilt stort. På den sydligaste sträckan var storsillen till en tredjedel blandad med en sill som betecknades som tomsill och längst i norr utanför Helgeland utgjordes fångsterna av 1/3 storsill och 2/3 fetsill. Att inte fångstmängden på ytterområdena blev större sades bero på storm och brist på folk. Fiskarna sökte sig givetvis dit, där sillkoncentrationen var störst.

Det lokala utbytet av höstens storsillfiske, som varade hela hösten och januari 1898 ut, blev närmare 600 000 hektoliter av en, särskilt i början, mycket god kvalitet, som ibland angavs med stycketalssiffror långt under 500 per måltunna (å 150 l). Av totalutbytet var dock drygt hälften fiskad med landvad (staengnot) och av den andra hälften var en betydande del fångad nära land med drivgarnsfiskande öppna båtar, på ungefär samma sätt som beskrivits för vintern 1883 (sid 44). Fiske med förankrade sättgarn var i det närmaste obefintligt under höstfisket efter storsill.

Även om de lyckade försöken ute till havs inte hade kommit till stånd, skulle alltså utan tvivel en avsevärt kvantitet storsill ha fångats - så som skedde de två närmast föregående höstarna 1895 och 1896. Även under hösten 1886, hade ju sill också "gjort landgang", men den fick inte då beteckningen storsill, åtminstone inte i Opsynschefens årsberättelse, men väl i t ex Norsk Fiskeri Tidende.

Å andra sidan är det uppenbart att storsill skulle ha kunnat fiskas ute till havs långt tidigare, om de fyra pionjärernas företagsamhet från början mötts med förståelse. Redan 1893 hade de nämligen sökt anslag men avvisats av Selskabet for de norske fiskeriers fremme, som hade Indrededepartementets uppdrag att fördela de av stortinget avsatta medlen till just fiskeriernas befräm-

jande. Sällskapetets avslag motiverades med att liknande försök gjorts förgäves ett flertal gånger under det senaste decenniet; och ett upprepanande ansågs vara dömt till misslyckande. Sedan de fyra fiskarna under tre år i följd utan framgång envisats med sitt bidragsökande, vände de sig i mars 1896 direkt till stortinget och bifogade tillstyrkande yttranden bl a från fiskeriinspektören i Möre och Trøndelag, Fredr. Wallem. I februari 1897 blev de äskade pengarna enhälligt beviljade på villkor, dels att sökandena själva tillsköt en lika stor summa, dels att försöken skulle pågå i minst två år.

De tre sköiternas första trevande försök ute på havet utsattes i de första veckorna för en viss kritik: fisketekniken såväl som behandlingen av fångsten påstods inte vara den bästa (Norsk Fiskeri Tidende 1897, 398, 574, 734), men ju klarare succén visade sig bli frampå hösten 1897, desto större blev uppskattningen även hos dem, som först varit tvivlande. Bedriften tilldrog sig så småningom, ehuru något sent omsider, uppmärksamhet på högsta ort: år 1916 utnämndes Britanus Berntsen, tydligen den driftigaste av de fyra märkesmännen, till riddare av 1:a klassen av St Olavsorden (Norsk Fiskeri Tidende 1916, sid 22/23).

I Ålesund såg det emellertid ut som om pionjärernas insats fallit i glömska redan efter några få år, ty i en historisk festskrift om stadens näringsliv som utgavs 1904 är de fyra inte namngivna eller ens omtalade (Joak Anderssen 1904). Ett omnämnande i festskriften fick däremot de båda bohuslänska bankskutorna "Doggern" och "Jedderen", vars skeppare A Larsson och C G Larsson 18611 hade sökt sig till Storeggen, sedan de hört talas om denna fiskebanks enorma rikedom på långa, lubb och hälleflundra. Detta blev upptakten till bohusläningarnas deltagande i Sunnmöringarnas sommarbankfiske på Storeggen, 90 å 100 km från land, samt även, fr o m 1865, vårtorskfisket (av svenskarna på den tiden kallat "skrejdfisket") kloss inpå

den norska territorialgränsen under februari-mars. Med svenskarnas fiskemetod som förebild började sunnmöringarna under 60-talet byta ut sina öppna båtar mot större däckade farkoster. Dels inköptes av köpmän i Ålesund några bankskutor direkt från Bohuslän, dels byggdes det nya däckade segelfartyg efter svenskt mönster. Så småningom fann sunnmöringarna dock de bohuslänska bankskutorna vara alltför klumpiga och under 70- och 80-talen ersattes de av små-, mellan- och storskøiter samt av den smäckra ålesundskuttern. De öppna båtarna höll sig länge kvar, men även beträffande dem skedde en förbättring. Sålunda avlöstes sunnmørsottringen av en starkare och bärigare typ, den sk möringsbåten (Vollan 1942, sid 48).

De framstående tyska fiskeribiologerna Heincke och Henking gjorde efter att ha deltagit i den internationella fiskerikongressen i Bergen under juli 1898 en resa norröver utmed kusten för att studera det norska fisket. I sin gemensamma, mycket grundliga reseberättelse ger de stort utrymme åt att skildra hur drivgarnsfisket efter sill till havs fick sitt genombrott. I samband därmed understryker de hur slumpen fogade det så, att just år 1897 ett bättre marknadsläge än någonsin förut hade inträffat på grund av att sillfisket utanför den skotska kusten slagit fel för de däri deltagande nationerna. Detta gjorde *"att de enastående rika fångsterna vid norska kusten behärskade hela den europeiska sillmarknaden"* (Heincke och Henking 1901, p. 108).

Vad som säkerligen betydde ännu mer för den norska sillexporten var dock, att Norges svåraste konkurrent, när det gällde vintersill, hade fallit nästan helt bort: det bohuslänska inomskärsfisket, som under 20 år pressat sillpriserna i Norge och tryckt tillbaka lönsamheten, hade plötsligt misslyckats. Från 2.4 mill. hl säsongen 1895/96 sjönk de svenska sillfångsterna ned till 352 600 hl under säsongen 96/97, dvs till mellan en sjättedel och en sjundedel.

Som K.A. Andersson framhållit (1960, sid. 48) *"är fångstminskningen 1897 i det skotska sillfisket att direkt jämföra med det svenska sillfiskets felslagning under säsongen 96/97."* Fisket i västra Nordsjön under sommarhalvåret och östra Skageracks fiske under vinterhalvåret var ju till övervägande delen baserade på ett och samma sillbestånd.

Hösten 1897 lyckades äntligen försöken att fiska med drivgarn på fritt vatten några mil ute till havs. Detta skedde, som redan antytts, utanför Sunnmøre, som var det enda avsnitt av den norska kusten, där de nödvändiga förutsättningarna fanns i form av heltidsfiskare och tillräckligt stora, däckade farkoster. Fyra storeggsfiskare, av vilka två ägde var sin "skøite" och de båda andra gemensamt ägde en tredje, hade av stortinget beviljats ett anslag på 5 100 kronor såsom bidrag till försöksfiske på öppna havet. De tre båtarna satte igång i slutet av augusti 1897 utanför skärgården mellan Stat och Ona.

Redan i slutet av september visade det sig att försöket blev en storartad framgång, och de fyra initiativtagarna fick inom kort mängder av efterföljare både från hemorten och långväga ifrån. I mitten av oktober låg över 100 båtar på det nya fisket och i början av andra veckan av december hade farkosternas antal ökat till inemot 600 och i slutet av samma vecka till omkring 1 000. Hälften av dessa var större och däckade - bland dem ett tiotal ångbåtar - den andra hälften bestod av öppna, mindre garn- och notbåtar. En stor del av sillstimmen hade nämligen vid den tiden dragit sig mot land så att de blev åtkomliga även för den traditionella, urgamla typen av öppna båtar.

Huvudstyrkan av sillinstegen koncentrerades kring Statlandet framför allt på dess norra sida, från Vannelvsfjorden upp mot Flåvaer men även på södra sidan, i Sildegapet samt kring Bremanger och Vågsøy.

Hela kusten utefter, från Bömmelön i söder till Valvaer (nord Traena) i norr hade man dessutom kontakt med storsillen denna

höst, även om utbytet inte blev särskilt stort. På den sydligaste sträckan var storsillen till en tredjedel blandad med en sill som betecknades som tomsill och längst i norr utanför Helgeland utgjordes fångsterna av 1/3 storsill och 2/3 fetsill. Att inte fångstmängden på ytterområdena blev större sades bero på storm och brist på folk. Fiskarna sökte sig givetvis dit, där sillkoncentrationen var störst.

Det lokala utbytet av höstens storsillfiske, som varade hela hösten och januari 1898 ut, blev närmare 600 000 hektoliter av en, särskilt i början, mycket god kvalitet, som ibland angavs med stycketalssiffror långt under 500 per måltunna (å 150 l). Av totalutbytet var dock drygt hälften fiskad med landvad (staengnot) och av den andra hälften var en betydande del fångad nära land med drivgarnsfiskande öppna båtar, på ungefär samma sätt som beskrivits för vintern 1883 (sid 44). Fiske med förankrade sättgarn var i det närmaste obefintligt under höstfisket efter storsill.

Även om de lyckade försöken ute till havs inte hade kommit till stånd, skulle alltså utan tvivel en avsevärt kvantitet storsill ha fångats - så som skedde de två närmast föregående höstarna 1895 och 1896. Även under hösten 1886, hade ju sill också "gjort landgang", men den fick inte då beteckningen storsill, åtminstone inte i Opsynschefens årsberättelse, men väl i t ex Norsk Fiskeri Tidende.

Å andra sidan är det uppenbart att storsill skulle ha kunnat fiskas ute till havs långt tidigare, om de fyra pionjärernas företagsamhet från början mötts med förståelse. Redan 1893 hade de nämligen sökt anslag men avisats av Selskabet for de norske fiskeriers fremme, som hade Indredepartementets uppdrag att fördela de av stortinget avsatta medlen till just fiskeriernas befrämjande. Sällskapet avslag motiverades med att liknande försök gjorts förgäves ett flertal gånger under det senaste decenniet; och ett uppreparande ansågs vara dömt till misslyckande. Sedan de fyra fiskarna under tre år i

följd utan framgång envisats med sitt bidragsökande, vände de sig i mars 1896 direkt till stortinget och bifogade tillstyrkande yttranden bl a från fiskeriinspektören i Möre och

Trøndelag, Fredr. Wallem. I februari 1897 blev de åskade pengarna enhälligt beviljade på villkor, dels att sökandena själva tillsköt en lika stor summa, dels att försöken skulle pågå i minst två år.

De tre skøiternas första trevande försök ute på havet utsattes i de första veckorna för en viss kritik: fisketekniken såväl som behandlingen av fångsten påstods inte vara den bästa (Norsk Fiskeri Tidende 1897, 398, 574, 734), men ju klarare succén visade sig bli frampå hösten -97, desto större blev uppskattningen även hos dem, som först varit tvivlande. Bedriften tilldrog sig så småningom, ehuru något sent omsider, uppmärksamhet på högsta ort: år 1916 utnämndes Britanus Berntsen, tydligen den driftigaste av de fyra märkesmännen, till riddare av 1:a klassen av St Olavsorden (Norsk Fiskeri Tidende 1916, sid 22/23).

I Ålesund såg det emellertid ut som om pionjärernas insats fallit i glömska redan efter några få år, ty i en historisk festskrift om stadens näringsliv som utgavs 1904 är de fyra inte namngivna eller ens omtalade (Joak Anderssen 1904). Ett omnämmande i festskriften fick däremot de båda bohüslänkska bankskutorna "Doggern" och "Jedderen", vars skeppare A Larsson och C G Larsson 1861 hade sökt sig till Storeggen, sedan de hört talas om denna fiskebanks enorma rikedom på långa, lubb och hälleflundra. Detta blev upptakten till bohüslänningarnas deltagande i Sunnmöringarnas sommarbankfiske på Storeggen, 90 å 100 km från land, samt även, fr o m 1865, vårtorskfisket (av svenskarna på den tiden kallat "skrejdfisket") kloss inpå den norska territorialgränsen under februari-mars. Med svenskarnas fiskemetod som förebild började sunnmöringarna under 60-talet byta ut sina öppna båtar mot större däckade farkoster. Dels inköptes av köpmän

i Ålesund några bankskutor direkt från Bohuslän, dels byggdes det nya däckade segelfartyg efter svenskt mönster. Så småningom fann sunnmöringarna dock de bohuslänska bankskutorna vara alltför klumpiga och under 70- och 80-talen ersattes de av små-, mellan- och storskøiter samt av den smäckra ålesundskuttern. De öppna båtarna höll sig länge kvar, men även beträffande dem skedde en förbättring. Sålunda avlöstes sunnmørsottringen av en starkare och bärigare typ, den sk möringsbåten (Vollan 1942, sid 48).

De framstående tyska fiskeribiologerna Heincke och Henking gjorde efter att ha deltagit i den internationella fiskerikongressen i Bergen under juli 1898 en resa norröver utmed kusten för att studera det norska fisket. I sin gemensamma, mycket grundliga reseberättelse ger de stort utrymme åt att skildra hur drivgarnsfisket efter sill till havs fick sitt genombrott. I samband därmed understryker de hur sluppen fogade det så, att just år 1897 ett bättre marknadsläge än någonsin förut hade inträffat på grund av att sillfisket utanför den skotska kusten slagit fel för de däri deltagande nationerna. Detta gjorde *"att de enastående rika fångsterna vid norska kusten behärskade hela den europeiska sillmarknaden"* (Heincke och Henking 1901, p. 108).

Vad som säkerligen betydde ännu mer för den norska sillexporten var dock, att Norges svåraste konkurrent, när det gällde vintersill, hade fallit nästan helt bort: det bohuslänska inomskärsfisket, som under 20 år pressat sillpriserna i Norge och tryckt tillbaka lönsamheten, hade plötsligt misslyckats. Från 2.4 mill. hl säsongen 1895/96 sjönk de svenska sillfångsterna ned till 352 600 hl under säsongen 96/97, dvs till mellan en sjättedel och en sjundedel.

Som K.A. Andersson framhållit (1960, sid. 48) är fångstminskningen 1897 i det skotska sillfisket att direkt jämföra med det svenska sillfiskets felslagning under säsongen 96/97. Fisket i västra Nordsjön under

sommarhalvåret och östra Skageracks fiske under vinterhalvåret var ju till övervägande delen baserade på ett och samma sillbestånd.

Hösten 1897 kan betecknas som den allra viktigaste milstolpen i det norska fiskets, främst sillfiskets, historia. Den övergång från öppna båtar till större och däckade, havsgående fartyg för fiske på Storeggen, som sunnmöringarna gått i bräsch för, och som de dittills varit nästan ensamma om, spred sig utefter hela den norska kusten. Och detta medförde i sin tur att många av fiskarbönderna i stor utsträckning tog steget över till att bli yrkesfiskare på heltid.

Man var nu rustad för att i fortsättningen regelbundet kunna ta emot sillen på ett tidigt stadium långt före lekmognaden och fånga den medan den kvalitetsmässigt var värdefullare än den magra sill med lösa eller rinnande rom- och mjölkesäckar, som man sedan århundrandena tillbaka varit van att fiska med sättgarn och landnot i omedelbart samband med sillens lek (romläggning).

Storsillfiske och storsillförekomst

Under senare hälften av 1800-talet försiggick i Nordnorge under en följd av år ett för den tiden mycket rikt sillfiske, som hos en del historieskrivare fått ett legendariskt skimmer över sig. Det har antytts att det nordanfjelske Norge skulle ha upplevt sekulära sillperioder av liknande slag som antagits och beskrivits för Vestlandet och som konstaterats för Bohuslän, och man har låtit påskina att nordnorska perioder även skulle kunna spåras tillbaka vart hundrade år till 1100-talet (Rasmussen 1954, sid 331).

I den devoldska alterneringshypotesen spelar de supponerade nordnorska perioderna en alldeles speciell nyckelroll. Där får de ingå som den kortaste - men betydelsefullaste - tidssektorn i en trefasig hundraårs-cykel. Detta hypotetiska antagande nödvändiggör att ett särskilt kapitel anslås åt en granskning av norskt storsillfiske och storsillförekomst överhuvudtaget, på samma sätt

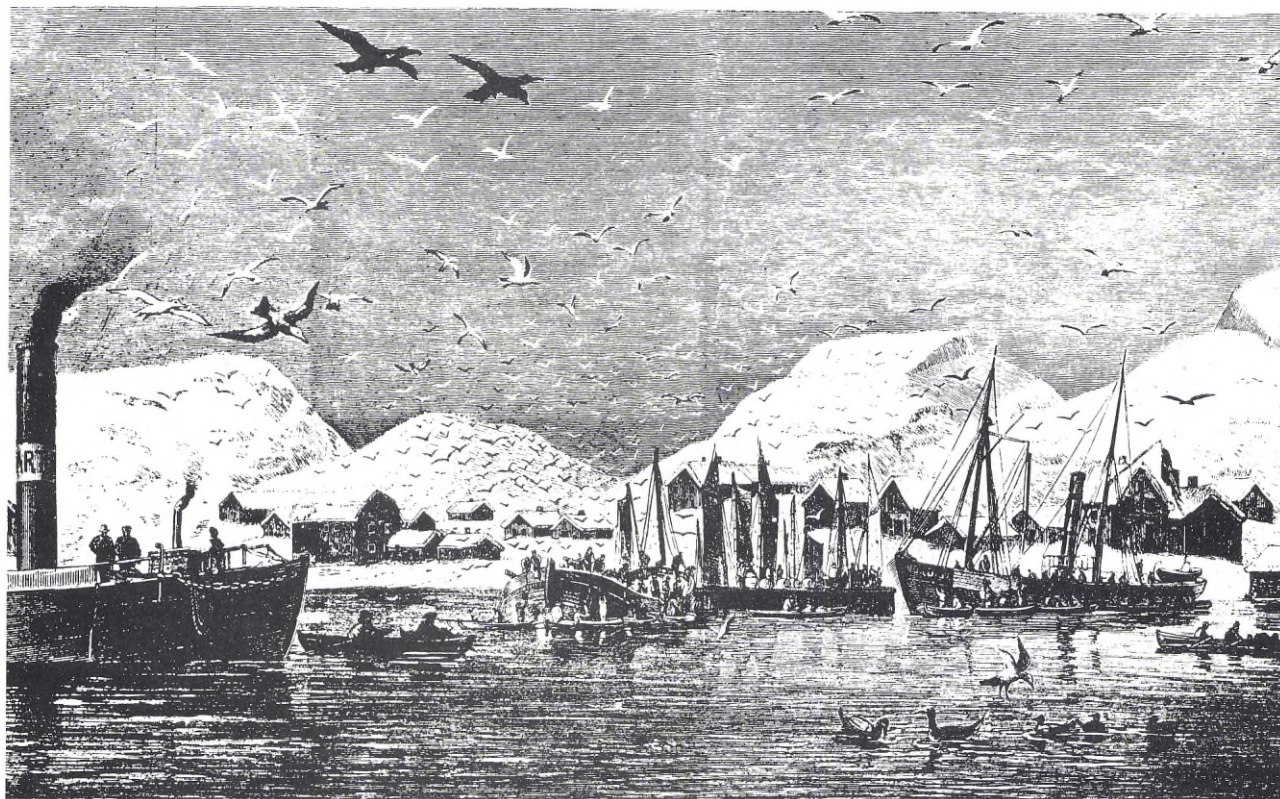
som redan skett beträffande vårsillen utanför västra Norge.

Den nordnorska "storsillperioden" på 1860- och 70-talen

Under 1800-talets första del, t o m 50-talet, kände man i Norge inte till någon annan vuxen sill än vårsill, som fått sitt namn "efter Tiden hvori den hos os fiskes" men också, ehuru i andra hand, efter den årstid varunder den förrättar sin lek (Løberg 1864, jfr sid 4 med sid 26). När det därför på 60-talet tog till ett fiske i Nordnorge under hösten, som baserades på en kvalitativt sett bättre och mestadels större sillsort, fick denna det nya namnet storsill. Namnet var i själva verket inte nytt, men det hade tydligen fallit i glöm-

ska. Beteckningen havsild förekom också, liksom slosild (Femårsberetn. från Nordlands Amt för 1861-65, sid 17).

Hur detta nordnorska storsillfiske utvecklades med avseende på tid, plats, redskap, fångstmängd etc är beskrivet i de officiella "Beretninger om Norges Fiskerier", som ingår i "Beretning om Rigets Oeconomiske Tilstand". Någon särskild opsynsorganisation i likhet med den för vårsillfisket, var inte upprättad för storsillfisket. Opsynen fick skötas av länsmännen, som inom de livligaste och sillrikaste områdena biträdades av extraordinär opsynspersonal. De olika polisdistriktens redogörelser sammanställdes av amtmännen till enhetliga berättelser, varav i synnerhet de för Nordlands amt var mycket ut-

Första silluppköparexpeditionen i Bovallstrand, jan 1878. (Original från Vikarvets museum, Lysekil.)

förliga och detaljrika. Från och med 1868 utkom berättelserna årligen. För tiden dessförinnan finns amtmännens femårsberättelser att tillgå. Amtmännens ettårs- och femårsberättelser för Troms och Nordland utgör urkällorna för kunskapen om "storsillperioden.

Tiden för "storsillperiodens" början

Hos de flesta författare som intresserat sig för detta fiske, såsom Boeck (1872), Sars (1872), Jensen (1881), Juel (1890), Wallem (1899), Heincke och Henking (1901), Collett (1905), Runnström (1941), Fasting (1962) Vollan (1971), finner man uppgiften att storsillen började visa sig vid kusten hösten 1861, men att den inte blev föremål för egentligt fiske förrän 1863. Sars (1872) menar dock, att den, som hävdar att Havsilden (=Storsilden) icke infann sig förrän 1861, har tillämnat "*en ikke tilstraekkelig distingveret Adskillelse af Begreberne Havsildfiske og Havsildeforekomst*". Sars fortsätter några rader längre fram: "*Af gamle Lofotfiskere har jeg hørt, at de laenge har vaeret fortrolige med Havsilden hvoraf man ofte har forskaffet sig, hvad man har behøvet til Husbrug paa den primitive Maade, at man med Haver har øst den af Havet op i Baaden*". (Jfr Løberg, 1867 a,b.)

Thor Iversen (1923), sakkunnig skildrare av det praktiska fisket, uppger år 1863 såsom storsillfiskets begynnelseår och lämnar frågan öppen angående förekomsten dessförinnan.

När Oscar Sund (1938) i sitt monumentala arbete "Die Norwegische Seefischerei" låter den nordnorska "storsillperioden" börja med 1866, torde han haft det år i tankarna, då detta fiskes fångstresultat för första gången figurerar i de officiella statistiktabellerna (se NOS, C No 9 1876, med Oversigt over Udbyttet ... i Aarene 1866-1874, sid XI).

Det nordnorska storsillfiskets geografiska utbredning

Det avsnitt av Norges kust där storsillen gjorde sina påhälsningar hade en högst bety-

dande utsträckning: från Malangen i norr (på ca 69°30'N längd) till Herøy i söder (ca 66°N). Det var på detta kuststråk som fisket försiggick, men förekomsten var ännu vidsträcktare. År 1864 "*optraadte den i store masser langs hela Kysten lige ned til Stemhesten (Romsdal)*" (Juel 1890, sid 177; se även Løberg 1867a och Jensen 1881, sid 11). År 1873 strök sillen in i de nordligaste fjordarna i Tromsø Amt (se bl a Iversen 1923, sid 75) och samma år förekom storsill längs hela Finnmarkskusten; "*den blev endog formaerket og det i ikke ringe Maengder selv i Ostfinnmarken*" (Sars 1879, sid 141; jfr Løberg 1867).

Fiskemetoder

Redskapen var de samma som användes på vårsillfältet, dvs not (stängnot) och sättgarn, mestadels brukade som kaggessætt. Hårtill kom, särskilt vid Vesterålen, det av garnfiskarna inte välsedda redskapet sänknöt. Som redan antytts stod sillen ofta så tätt att den kunde ösas opp med håv, och det i avsevärda mängder.

Det s k Langenesfisket gav t ex år 1870 en fångst av 29 000 tunnor, varav med not 10 000, med sänknöt 7 000, med garn 11 000 och med øsing 1 000 tunnor (Iversen 1923, sid 78.)

Fiskesäsongernas varaktighet; "periodens" avslutning

Sillen, som antogs komma norrifrån, stötte först under land på kuststräckorna norr om Lofots-udden tidigt på hösten, vissa år redan i mitten av september. En à två månader senare tog den språnget över Vestfjordsgapet - dock utan att gå in i själva Vestfjorden, vilket hände endast de två sista åren - och uppenbarade sig på kusterna innanför Traena-havet och söder därom.

I regel var fisket avslutat vid jul- eller nyårstid men kunde ibland hålla på in i januari eller den månaden ut. I amtmännens årsberättelser framhålles och understrykes att förskjutningar i tid och rum ej var märk-

bara. I 1872/73-berättelsen heter det: *"Hvad der i tidligere lignende Beretninger er bemaerket om den Regelmaessighed, hvormed Storsildfisket ethvert følgende Aar har gjentaget sig ligt med foregaaende Aars Fiskerier, gjelder ogsaa Storsildfisket 1872 til 1873. Saavel med Hensyn til Sted og Tid for Fisket som med Hensyn til Sildens Forekomst i alt øvrigt have Forholdene ved sidste Fiske i alt Vaesentligt vaeret lige med Forholdene ved tidligere Vintres Fiske"*.

Inte förrän hösten 1873, under den näst sista av "periodens" säsonger, skedde en förändring, som blev ganska genomgripande: i Helgelandsdistrikten, som dittills varit mest givande, blev sillstimmen under land mycket sparsamma. Istället för dit, drog sig sillen för första gången in i Vestfjorden och uppfyllde småfjordarna i norra Salten. Fisket kom dock här under säsongen 1873/74, inte upp i mer än 6% av det totala storsillutbytet. Detta berodde på att fiskarna var oförberedda på sillens ändrade vandringsstråk och i det längsta höll sig kvar på de kända, yttre vaerena. Säsongen därpå 1874/75, den allra sista, togs precis hälften av samtliga storsillfångster i Nord-Salten. Men därmed var det slut på den "perioden"; hösten 1875 fiskades inte en enda storsill.

Farkoster

Under hela den omkring 15-åriga nordnorska "storsillfiskeperioden" utövades allt fiske efter sill såväl som efter torsk från öppna båtar, som i storlek växlade från fembøringar med 5 à 6 mans besättning, till trerømmingar med endast 2 à 3 man. Om man hade haft däckade fartyg och behärskat konsten att fiska med drivgarn till havs vintertid, skulle nog inte storsillfisket ha tagit ett så tvärt slut som det gjorde. - Drivgarnsfiske sommartid efter fetsill kände man dock redan väl till. - Hösten 1875 uppenbarade sig då och då "sillsyner" i form av val och fågel utanför Troms. Och vid Langenes i Vesterålen iaktogs åtminstone vid ett tillfälle (den 23 oktober) stor-

sillstim under land. Inte heller hösten 1876 torde storsillen ha varit långt borta, eftersom den fanns inblandad i fetsillfångsterna i Tromsø amt; ehuru dock till "en meget liden Procent". Några år senare inträffade "det storartede Eidsfjordfiske Høsten 1880 ... där Største delen var som stor Kjøbmandssild, stod altsaa i Størrelse netop paa Overgangen mellem Sommersild og Storsild; nogle Individer var endog saa store som Vaarsild". O S Jensen (1882, sid 12) ägnade Eidsfjordsillen stor uppmärksamhet och företog, jämte andra undersökningar, mätningar av totallängd och gonadernas storlek (mognadsgrad).

Axel Boeck och storsillen

Till en början ansågs den nordnorska storsillen vara en helt annan sort med ett helt annat "hem" än den gamla vanliga vårsillen på Vestlandet. Den fiskades ju på en ovanlig årstid, och den var - eller verkade tidvis vara - större än vårsillen.

Axel Boeck var den ende som underskattade storsillen en vetenskaplig undersökning, sådan den kunde bli med dåtidens primitiva metodik. Detta gjorde han först på ett parti saltad storsill, som anlant till Hauge-sund för vidare utskeppning. Därefter utförde han enligt statligt uppdrag undersökningar på fiskeplatserna under olika säsonger. Den enda skillnad mellan de båda sillsorterna, som Boeck kunde finna, bestod i att storsillen var fetare och bredare över ryggen, och detta förklarades hero på att den ännu hade långt kvar till leken. Romsäckarna var med andra ord hårda och fasta i jämförelse med den vestlandske vårsillens lösa, slutligen rinnande och mer eller mindre tomma gonader. Vissa påstådda olikheter i skelettet och bukhinnans färg fastslog Boeck vara obefintliga.

Som redan nämnts drog storsillen i regel åter till havs redan före nyår. Men den kunde också hålla sig kvar nära land en eller två veckor in i januari eller t o m hela januari månad ut, vilket skedde 1873 vid

Salten och Helgeland. Stimmen drog bort från stränderna utan att ha förrättat sin lek, "*Kun en eneste Gang*" såg Boeck med sina egna ögon gydefaerdig Sild. Detta hände den 19 januari 1871 vid Selsøvik innanför Traenahavet (Boeck 1875, sid 12, 14 och 19). Dessutom fick han fullständig bekräftelse på ett annat tillfälle då lek iakttogs, nämligen vid Bremsteinen utanför Vega. Detta senare tillfälle torde till tiden eller åtminstone till lokalen ha varit samma som Wallem, 25 år senare (1899, sid 111) berättat om. Enligt Boecks sagesmän hade havet vid Bremsteinen varit vitfärgat av mjölke; och nylagd sillrom uppgavs ha blivit påträffad i stor mängd på botten.

Som huvudresultat av sina undersökningar kom Boeck fram till, att storsillen lekte på bankar utanför den nordnorska kusten, och han höll före, att detta skedde på exakt samma sätt som när vårsillen på Vestlandet "ikke laenger som før, søger ind under Kysten for at gyde, men at den holder sig paa de ydre Banker" (Boeck 1875, sid 14, 15).

Historieskrivarna under 1800-talets sista decennier har varit helt och fullt ense med Boeck rörande såväl storsillens ordinarie lekplatser som slutsatsen att lektiden inföll "omtrent samtidig med Vaarsilden i Januar og Februar" (Jensen 1882, sid 12), eller "muligt noget senere end denne" (Juel 1890, sid 177; se även Wallem 1899, sid 110-111).

Sars och storsillen

G O Sars ryktbarhet som genial, mångsidig och produktiv marinzoolog fördunklas säkerligen inte, om ett av hans efterföljare ofta upprepat misstag beträffande omfattningen av hans fiskerivetenskapliga verksamhet tillrättaläggs. Sars utförde i själva verket inte någon naturvetenskaplig undersökning av den nordnorska storsillen; det kan rent av ifrågasättas, huruvida han någonsin haft en färsk, nyfångad storsill i sin hand. Sommaren 1874 gjorde han visserligen en resa på Finnmarkskusten, som från början var planerad för studier av "loddefisket" (alltså

samma mål som föresvävat Løberg sju år tidigare).

Resan kom istället att forma sig till en utredning om hur den av Svend Føyn igångsatta valfångsten i Varangerfjorden inverkad på Loddefisket¹⁾.

Som avslutning på sin femveckorsresa "offrade" Sars - som han uttryckte det - åtta dagar i början av september 1874 åt ett uppehåll i Bodø för att där komplettera de muntliga upplysningar om storsillfisket som han tidigare under resan insamlat. Alldeles särskilt sökte han få klarhet i den, som han själv sade, "*endnu uoplyste Punkt om Storsillens Gydning*"; och på den punkten fick han, om inte fullständig klarhet, så dock det samstämmiga andrahandsbeskedet "*at Storsillen slet ikke gyder, naar den er under Land*". Endast vid ett enda tillfälle hade lek blivit observerad. Detta hände, berättades det för Sars, i slutet av januari 1874 vid Landegode, ett stycke norr om Bodø, där ett stång med sill blivit stående ovanligt länge, långt efter det att storsillstimmen dragit bort från kusten.

Sars uttryckte en förhoppning om att sedermera få möjlighet att personligen kunna närvara vid storsillfisket, men som vi vet inträffade det sista tillfället härtill under hösten 1874; och detta nödgades Sars resa ifrån, just när fisket för sista gången under denna "period" stod i begrepp att börja. Det var hög tid för honom att återvända till Kristiania, där plikten kallade vid universitetet.

Det är ganska förbryllande att Sars i sin reseberättelse ingenting nämner om den året förut avlidne kollegan Boecks undersökningar och rön på de nordnorska storsillfälten. Försummelsen kan på sätt och vis verka förklarlig. Boeck hann nämligen inte, före sin död i maj 1873, färdigställa och avlämna sin reseberättelse. På riksarkivet i Oslo kan man dock finna en anteckning i Indredepartementets protokoll om att Axel Boecks bror Thorvald i december 1873 levererat berättelsen, men att han strax därefter hämtat den tillbaka. Thorvald Boeck, som efterträtt

sin bror som en av redaktörerna för den i Köpenhamn utkommande Nordisk Tidsskrift for Fiskeri, återtog alltså från departementet berättelsen för att publicera den i tidsskriften. Tydligt blev tryckningen fördröjd ända till 1875.

Eftersom Thorvald Boeck var jurist och inte direkt fackman på broderns område, slumpade det sig så, att Axel Boecks posthumt utgivna skrift blev behäftad med en del oklara punkter och fel. Ett av dessa, angående tiden för hans storsillundersökningar, avslöjas redan på titelbladet. Uppgifterna om storsillens lek är dock fullt tillförlitliga.

När Sars hösten 1874 skrev sin reseberättelse, fanns Boecks berättelse alltså ej tillgänglig, vare sig som manuskript eller färdigtryckt tidsskriftsartikel. Likväl borde Sars ha kunnat erinra sig, att Boeck redan under deras uppmärksammade tidningspolemik i "Morgenbladet" hösten 1872 hade lämnat upplysning om såväl lektillfället vid Selsøvik den 19 januari 1871 som det vid Bremsteinen (Morgenbladet No 342 A, den 12.12 1872).

Finn Devold och 1800-talets "storsillperiod"

Att Sars råkade glömma bort Boecks enmans-expeditioner i Nord-Norge och de erfarenheter, som därunder samlades, är i och för sig beklagligt och utgör inte något efterföljansvärt exempel. Icke desto mindre träffas Devold åttio år senare av en likartad, ehuru mera specialiserad minnesförlost.

I början av sin karriär som "lösare av sillperiodernas gåtor", dvs i januari 1950, var Sars den ende auktoriteten som Devold namnger i samband med den nordnorska storsillen. Fem år senare heter det; "den sillen undersöktes av G.O Sars och andra vetenskapsmän" (Devold 1955, sid 5). Fr o m 1959 får Boecks namn komma med vid sidan, om än i skuggan, av Sars (Devold 1959 a, sid 87). När det så gäller att lämna upplysning om storsillen och dess lek, "glömmer" Devold bort vad Boeck, den ende egentlige "undersöka-

ren", personligen bevittnat och beskrivet och fäster endast avseende vid vad Sars per hörsågen erfarit och vidarebefordrat (Devold 1963, sid 100). Härtill finns det skäl att återkomma. För tillfället är det nödvändigt att ytterligare fingranska Devolds tolkning och återgivande av det som källorna har att berätta om 1800-talets nordnorska "storsillperiod".

Vad tiden för "periodens" början angår, ställer sig Devold i skarp motsats till de tio, av mig i avsnittet 2.2.1.1. uppräknade auktorerna, som i sina utsagor stött sig på urkällorna. Alltsedan 1950 har han i alla sina uttalanden, skriftligen såväl som i föredrag, utan att motivera sin avvikande ståndpunkt, framhärdat i att beteckna 1868 som begynnelseår för det nordnorska storsillfiske, som han i argumenteringen för sin alterneringshypotes fäst ett så speciellt avseende vid, när han dessutom, felaktigt, hävdar, att för vår sillfisket "viser statistikken en lang periode med meget gode sildefiskerier utfør Vestlandet frem til 1867" (Devold 1964, sid 74; understrykningen gjord här), måste effekten bli den, att oinitierade läsare suggereras till att tro, att sillen, sedan den under sextio vintrar i följd (1808-1867) under beteckningen vår-sill lyckliggjort Vestlandet, helt plötsligt skulle ha kastat om sina vanor för att hösten 1868 såsom storsill dyka upp vid Nordnorges kust och där ge upphov till sju års givande fiske; en sådan slutsats riktighet avses tydligen bli bekräftad på sid 65 (op. cit) med uttalandet: "Dette sildefisket foregikk etter at det norske Vestlands vårsildfisket var opphørt".

Tar vi sen nästa punkt, fiskets ovan nämnda geografiska fördelning under storsillperioden, måste det fastslås att Devold lämnar en ofullständig och missvisande beskrivning.

Devold skriver 1950: "Fisket försiggick i Troms och söderut till Bodö" och 1955: "Storsilden støtte til lands i store mengder ved Vesterålen og saerlig i Bodö-distriktet"; och 1959: "I 1868 ble der observert store silde-

forekomster utfor Troms og Vesterålen. Denne silda traenger inn i Vestfjorden ...", samt 1964: "fremfor alt seg den inn selve Vestfjorden, hvor hovedfisket foregikk i denne period" (1964, sid. 65). Att originalkällorna anger Åsvaer i Helgeland och Langenes i Vesterålen som de viktigaste distrikten nonchaleras (jfr Iversen 1923, sid 73 och 79; Løberg 1867 a).

Den Devoldska framställningen ger sken av att Vestfjorden skulle ha varit huvudområdet för fisket, vilket ju ej inträffade för rån under de två sista åren och egentligen endast under det allra sista året, och då endast i Nord-Salten, Vestfjordens sydöstra kust.

När man erinrar sig Nordlandsamt-mannens år efter år upprepade understrykande av storsillens strängt regelbundna uppträdande såväl i tid som i rum, blir följande utlåtelse från Devold obegriplig: "Det som jeg synes er mest interessant er at der påpekes at storsilda kommer stadig tidligere til lands, at den utvilsom kommer nordfra, og at den, siste året 1874, allerede er under land fra Vesterålen til nordsiden av Lofoten 17. september. Året etter er den helt forsvunnet for så å bli gjenopptagen i Bohuslän". (Personligt meddelande daterat den 2 juni 1967). Bohusläns sillfiskperiod började under de sista veckorna 1877.

1700-talets apokryfiska "Storsillperiod"

I sin femårsberättelse för 1866-1870 skriver amt-mannen i Nordland, Claus Worsøe, på sid. 21: "Efter hvad der velvilligen er bleven mig oplyst, skulle Indberetninger fra dette Amt, det findes i den danske Regjerings Archiv, vise at Storsild har vaeret fisket i Nordland omkring Midten eller i den sidste Halvdel af forrige Aarhundrede og navnlig omkring Aarene 1760-1770. Men fra den Tid har den formentlig ikke vaeret her for i Aaret 1861."

O.S. Jensen (1881), som studerat amt-männens fem- och ettårsberättelser, infogar i sin första rapport till Indredepartementet

en sammanfattning av det nordnorska storsillfiskets gång år för år från 1861 till 1875. Han avslutar skildringen med att slå fast, att storsillen uppträdde under slutet av den vårsillperiod, som varade från 1807 till 1875, och att den "försvann" på exakt samma tid som vårsillen. "*For den tidligere Vaarsildperiodes Vedkommende, fra 1698-1787, er det mig ikke bekjendt, naar Storsilden forsvandt fra Kysten*", säger Jensen, men han fortsätter, en smula inkonsekvent, med att relatera amt-mannen Worsøe's ovan citerade obestyrkta ut-sago om ett eventuellt storsillfiske i Nord-Norge omkring 1760-70, "*altsaa ligeledes i den senere Del af Sildeperioden*" (Jensen 1881, sid 15). Men om det låge någon sanning i 1700-talsutsagan skulle det betyda, att den nordnorska "storsillperioden" slutat hela 17 år innan den vestlandske "vårsillperioden" var över.

Jensen beklagar att han ej haft möjlighet att söka få närmare upplysningar om den Worsøeska utsagan. Mina egna försök i den riktningen, först hos Rigsarkivet i Köpenhamn, därefter hos Riksarkivet i Oslo, har heller ej krönts av framgång.

Även Juel 1890 (sid 179) meddelar att storsillfiske skulle ha slagit bra till 1760-1770 i Nordland, men nämner inte varifrån upp-giften hämtats. Möjligen har det varit den ovan omtalade femårsberättelsen från amt-mannen Worsøe.

Den tidigare i min framställning flera gånger omnämnde fiskeriinspektören Frederik M. Wallem (1837-1922) var en av dem som återupplivade det obekräftade (och kanske okontrollerbara) ryktet om 1700-talets "storsillperiod". Under den internationella fiskerikongressen i Bergen sommaren 1898 höll han inför talrikt församlade fiskeriexperter ett föredrag med titeln "Sildens Vandringer og de europeiske Sildefiskeriers Periodicitet". Föredraget trycktes året därpå i kongressens förhandlingar (Wallem 1899). Kring den av G.O. Sars 26 år tidigare lanserade tesen, "Sildeforekomst og Sildefiske er to høist

forskjellige Ting”, diskuterade Wallem i sitt föredrag det ”ganske aktuelle Spørgsmaal, om det virkelig findes noget, som bør kaldes Sildperioder” och fortsatte: ”Min Paastand er imidlertid, at denne Periode-Theori, som alene bygger paa Sildefangstens aarlige, større eller mindre Udbytte, kan blive aldeles misvisende i sine Resultater” (Op cit, sid. 96/97).

När Wallem kommer in på frågan om storsillfiske, citerar han amtmannen Worsøe's utsaga om 1700-tals-”perioden,” men opponerar sig mot dennes antagande att ”från den tiden, 1760-70, har storsillen förmodligen inte fiskats här förrän år 1861” och att det alltså skulle ligga 100 år emellan dessa storsillfisker på senhösten i Nordland. ”Om Sildens Forekomst i disse 100 Aar, om Hovedpersonen, er intet oplyst, kunde intet oplyses. Der tales kun om Fiskeriet, naturligtvis. Jeg tror ikke, mange vil mene, at denne Storsild pludselig havde forladt Kysten, og at dens Efterkommer først efter 100 Aars Forløb pludselig har faaet Lyst til paany at besøge Norge” (Wallem 1899, sid. 109).

Finn Devold godtar utan att visa tvekan sjuttonhundralets dubiösa nordnorska storsillperiod och inrangerar den som en stöttepelare i sin trefasiga alterneringshypotes (Devold 1963, sid 100). Tvärsäkert yttrar han: ”Vi vet at på 17-hundredtalet og på 18-hundredtalet ble der fisket storsild i Nordnorge i de årene som faller mellom det svenske og det norske vintersildfisket” (Devold 1964, sid. 77). Han stödjer sig inte på amtmannen Worsøe's femårsberättelse, som han inte ens nämner eller ens känner till, utan på den passus hos Jensen, 1881, sid. 15, som redan relaterats i början av detta kapitelavsnitt, Härvid tillämpar Devold sin egen form av källforskning: Samtidigt som han tveklöst godkänner den uppgift om storsillen i Nordnorge, som av Jensen lämnas i slutet av den åsyftade passusen, ignorerar Devold fullständigt det som tre rader tidigare i samma mening av Jensen, sägs om vårsillperiodens varaktighet på Vestlandet från 1698 till 1787.

Jensen återger där de data från Boeck, som avser det sk Bergensfisket - för vårsillfisket mellan Stavanger och Bergen anger Boeck 1701-1784 (Boeck 1871, sid. 101), under det att Løberg för detta det sk ”Skudenaesfisket”, i Søndre distriktet, har årtalen 1699-1784 (Løberg 1864, sid. 14).

Inom parentes bör erinras om att såväl Løberg som, i ännu högre grad, Boeck historiskt fastställde vårsillfiskenas begynnelse, och slutår. Båda avvisade klart och uttryckligen den gamla folktron, som gick ut på att det var samma slags sill som bildade grundvalen för vårsillfisket på norska Vestlandet och för vintersillfisket i Bohuslän, och att de bägge fiskena alternerade på så sätt att det ena började, när det andra slutade. Båda forskarna framhävde med skarpa ohållbarheten i den teorien, och deras historiska rön pekade direkt på att vestlandsfisket och bohusfisket tidvis, ofta ganska långa tider, pågått samtidigt (Løberg 1864, sid. 9; Boeck 1871, sid. 88).

Alla efterföljande författare har helt accepterat Løbergs och Boecks kronologi med undantag för Devold, som utan diskussion eller motivering dekretarar, att sjuttonhundralets ”Vestlandsperiod varade åren 1699-1756”. (Personligt meddelande den 2 juni 1967. Obs, även dokumentationen i fig. 1, sid. 100, Devold 1963). Men i detta uttalande ligger en häpnadsväckande sammanblandning av de sifferuppgifter, som Løberg, 1864, lämnar på sid. 14: Begynnelseårtalet för ”Skudenaesfisket” 1699-1784 har av Devold kombinerats med avslutningsårtalet för det fiske som Løberg beskriver på följande sätt, ”Nordenfor Stat fiskedes der betydeligt i Aarene fra 1736 til 1756, men hellerikke hverken før eller senere”. Denna senare uppgift har Løberg i sin tur tagit från prästmannen och naturvetaren Hans Strøm (1726-1796), som skriver om ett fiske, som varade till år 1756 och som efter att ha pågått ”vid pass tjugo år”, så gott som övergav Norge. Med detta uttalande har Strøm tydligen haft sin egen fosterbygd närmast i tankarna, men

han medger att "den (sillen) ofta sedan är fångad vid Bergen och Stavanger" (Strøm 1781, sid 9; 1782, sid 6/7).

Förekomst av storsill utanför de sk "Storsillperioderna"

I den Devoldska alterneringshypotesen ingår som vore det ett historiskt faktum, att storsillens uppträdande på de nordnorska kusterna skulle vara en kortvarig företeelse, regelbundet återkommande *endast* vart hundrade år. Ett sådant konstaterande är oriktigt. Utan tillgripande av historisk specialforskning skall i de närmast följande kapitelavsnitten ur lättillgängliga källor dras fram utsagor från äldre tider, vilka med lika stor eller kanske större trovärdighet än den Worsøeska) förmåler att storsillen visat sig på olika delar av kusten under olika tidskedan, både före och efter de presumptiva "sekulära perioderna". Vad tiden efter 1875 beträffar är det dock inte frågan om utsagor utan om dokumenterade iakttagelser.

Tiden före 1860

I förbigående och som allra hastigast har jag redan berört den resa som Ole Nicolai Løberg (1804-1868) företog år 1867 till Finnmarken för att studera loddefisket. Vårt intresse för denna resa gäller egentligen inte de rön Løberg i första hand siktade mot, utan vad han vid sidan om huvuduppgiften lärde känna om storsillen och dess uppträdande först och främst på Norges nordligaste kust men dessutom även på den övriga norska västkusten.

Resan gjordes under våren, då givetvis inga möjligheter fanns att få insyn i storsillfisket, som ju bedrevs på hösten; men Løberg träffade sakkunnigt folk av olika kategorier, som kunde delge honom sina egna och sina fäders erfarenheter om storsill och storsillfiske. Han hade, efter vad som framgår, förberett sig för resan genom att grundligt sätta sig in i allt som fanns skrivet inte bara om lodda och loddefiske, utan även om

den storsill, som åren närmast före Løbergs finnmarksresa uppnått en sådan enorm aktualitet. Han hade inte begränsat sig till sin egen tid, utan hade också fördjupat sig i de historiska källorna med synfältet vidgat till att omfatta storsillen, ett begrepp som i hans stora, 1864 tryckta bok "Norges Fiskerier", inte ens är nämnt vid namn.

Løbergs nordnorska resa avslutades i mitten av juni 1867. En månad efter hemkomsten publicerade han en artikel i Aftenbladet (No. 169, den 24 juli 1867), vari storsillproblemet diskuterades och en lång rad beaktansvärda synpunkter framlades, varav inte alla upprepades i hans senare under året till Indredepartementet översända reseberättelse. Några av hans reseerfarenheter skall här återges.

Løberg började sin artikel med "at det ved anstillede Undersøgelser er godtgjort, at Sil-den i lange Tider har forekommet vest af Vesteraalens Øgruppe og i flere Aar efter hverandre i Høstmaanederne har vaeret seet i store stimer, saa taette, at man har kunnet øse den op af Søen". Sillen har först förnummits vid Langenes i Vesteraalen och senare vid Dønna på Helgeland, "hvorfør det største Fiskeri er foregaaet". (Dønna är den största i den grupp av öar, dit den tidigare nämnda Åsvaer hör.)

Bland de fiskare, uppköpare, sillsaltare och exportörer, som Løberg under sin resa kontaktade, rådde delade meningar om vilken sorts sill det var frågan om. Løberg för sin del var övertygad om att storsillen icke var identisk med vårsillen; han rent av betecknade de båda sorterna som skilda arter: olika inte bara till yttre habitus och inre byggnad utan även till levnadssätt och uppträdande.

Tidningsartikeln fortsätter: "Vilde vi fordybe os i Fortidens, visnok temmelige uklare, Beretninger om vore Sildefiskerier, kunde vi maaske faa den Mening ud af meget, som der antydes, at samme Slags Sild fiskedes i Nordland allerede langt tilbage i Tiden.

Vadfiske. (Fotostatkopier från Vikarvets museum, Lysekil.)

Intetsteds antydes det, at Vaarsilden nogensinde har vaeret fisket i den nordligaste Del af Norge. Det nordligste Punkt, hvortil den efter Beretningerne har naaet, er til Nordmøres Graendser, hvor den, som det fortaellse, fiskedes fra 1736-1756". Enligt Løbergs egen kommentar härtill, kunde det vara lika rimligt, att denna 1700-talets

Nordmøresill, hade varit samma slags storsill, som åren närmast före hans resa hade uppträtt i Nordland och ända så långt söder ut som mellan Grip och Bud i Nordmøre.

Trovärdiga sagesmän menade "at det nordlandske Storsildfiskeri" skulle varit känt i slutet av 1700-talet och in i början av 1800-talet. - Det berättades för Løberg, att det un-

der ett par mansåldrar bedrevs ett slags storsillfiske från "Titeren i Fosen", (NV om Trondheimsfjorden), på så sätt att man på senhösten rodde långt västerut på havet och med drivgarn (!) fiskade båtarne fulla på ett dygn. - Och av inbyggarna på ögruppen Traena påstods det att man under "*Sommerens sidste Halvdel*" ofta hade sett "*uendelige Masser af denne Sild, saa tykke, at man har kunnet haave den ind i Baadene*". - Åtminstone en del av de till Løberg lämnade uppgifterna hänför sig sålunda till slutet av 1700- och början av 1800-talet, dvs den tid från 1787 till 1808, då hela Norges västra och norra kuster enligt periodicitetsdogmen skulle ha varit alldeles övergivna av fullvuxen, atlantiskandisk sill.

Løberg övergår sedan i tidningsartikeln till Finnmarkskusten och skriver att loddan där är periodisk "*men naar det ingen Lodde støder under Land, afløses denne af Storsilden, der da stedse har fyldt Fjordene til de inderste Bugter og Vige. Den nuvaerende Loddeperioden strækker sig ikke laenger tilbage end til 1840. Det er altsaa ikke vanskeligt at finde dem, som have seet den finmarkske Storsild og tillige den nuvaerende nordlandske, og den erklæres ubetinget for at vaere samme Slags Sild*". Vidare uppgavs det för Løberg, att storsillen aldrig användes som människoföda utan endast som agn, istället för lodda vid line- (backe-) fisket efter torsk. "*Not hverken kunde eller maatte man bruge, og Garn fandtes ikke. Man maatte derfor paa forskjellig Vis se til at faa, hvad man behøvede til Agn, og dette var ikke vanskeligt, da 'Silden gik op i tørre Stenene'*"; (detta citatet är hämtat ur Løbergs reseberättelse, 1867 b, sid 184, och ej ur tidningsartikel). Storsillstimmens sammanpackade täthet exemplifierades med "*at man i Berlevaag (nordligast på Varangerhalvön) kun brugte et Baadseil til at tage en hel Baadsladning, och at man i Varangerfjorden endnu mere primitivt faestede en udrettet fiskekrog paa en Stang, som kastedes ud i Stimene og at der*

altid spiddedes 2-3 paa engang. Der lever endnu Maend, som for 60 Aar siden have fisket Storsilden paa disse Maader".

Under 1800-talets första hälft skulle enligt Løbergs uppgiftslämnare två skilda perioder ha förekommit på finnmarkskusten, varunder storsillen gått till och loddan utblivit. Dessa storsillförekomster varade först under de tio åren från 1808 (möjligen 1809) till 1818 (möjligen 1819), sedan i sexton år från 1824 till 1840. Fångstättet och användningssättet uteslöt ju möjligheten att dylika storsillförekomster skulle kunna avsätta några spår i de officiella annalerna eller i fångststatistiska tabeller; om sådana hade funnits på den tiden.

Referatets utförlighet hittills motiveras därav, att såvitt jag har kunnat finna har ingen av Løbergs efterföljare lagt märke till, eller omnämnt, de sakuppgifter, som han under sin resa insamlade och räddade undan förgängelsen. (Egendomligt nog ser det ut som om Løbergs finnmarksresa totalt fallit i glömska. I Sars båda reseberättelser från Finnmarken, den ena från 1874 den andra från 1879, är Løberg inte ens omnämnd). Det rörde sig just om sådana fakta om storsillens förekomst, som Wallem anade skulle finnas och som han så gott som efterlyste. Wallem var ju den som kraftigare än någon annan tillbakavisade myten om den norska sillens periodicitet (Wallem 1899).

Løberg nämner ingenting om den, som jag uttryckt det, "apokryfiska" sillperioden 1760-1770; Worsøe's uppgift om denna kunde Løberg inte känna till, av det skälet att amt-mannens, på ett andrahandsrykte grundade notis bekantgjordes inte förrän i den femårsberättelse, som utkom från trycket 1873, fem år efter Løbergs död.

Nils Juel (1890, sid 177/8) berättar att storsild förekom före den Worsøe-ska 1760-70-"perioden". Några årtionden tidigare skulle nämligen en annan "period" ha inträffat, "*da Silden fra 1740 til 1756 fulgte hele den norske Kyst fra Nordkap til sønden for*

Stadt. I 1741, 1742 og 1743 viste 'den store Graabensild' sig, siger Molberg (1781), i saa stor Maengde, at de opfyldte hver Bugt, Fjord og Sund fra Vardøhus till Trondhjems-fjorden". I övrigt får man det bestämda intrycket att Juel särskilt ville understryka storsillens nyckfulla vana att "stöta under land endast i kortare tidsföljder".

Storsillförekomst och fiske efter 1875

Den norska statistiska centralbyråns årsberättelser ger inga fullständiga upplysningar angående storsillen. Sedan den nordnorska fiskeperioden tvärt tog slut i januari 1875, kan beteckningen storsill inte återfinnas i NOS' (Norges Officiella Statistik) fångstabeller förrän i tabellen för 1899. Där har vårsill och storsill för första gången fördelats på var sin kolumn. Dessförinnan fördes all vuxen sill officiellt in under rubriken vårsill.

I Opsynschefens årsberättelser, varav dock endast utdrag är publicerade, är uppgifterna fylligare men ingalunda uttömmande. Det förhöll sig ju så, att oppsynet inte återinträdde i verksamhet förrän 1880; under de fem åren dessförinnan var sillfisket helt oöversiktligt. Men även efter 1880 blev rapporteringen ofullständig om vad som hände på vårsillfältet. Orsaken var dels att Opsynet från 1880 till 1893 var begränsat huvudsakligen till Stavanger amt, motsvarande det gamla Søndre vårsilledistriktet, dels att oppsynet varje år endast var i funktion under ca två månader, från omkring mitten av januari till mitten av mars. Beträffande sådant som tilldrog sig på andra tider och inom andra områden än de nämnda, kunde Opsynschefen endast ha andrahandsuppgifter att vidarebefordra. Man får dessutom komma ihåg att Opsynspersonalen till största delen bestod av sjömilitärer, som utan tvivel var högt kvalificerade, men vilkas utbildning och ordinarie yrkesutövning låg på sidan om fiskerierna.

Från 1893 erhöll den helårsanställda fiskeriinspektören för kuststräckorna längs

Vestlandet, Sørlandet och Östlandet, dvs från Sunnmøre till svenska gränsen, uppdraget att under fisketid tillika vara Opsynschef. Därmed blev "Aarsberetninger vedkommende Norges Fiskerier", som i fortsättningen utkom som separat publikation, betydligt fylligare och detaljrikare och verkade dessutom självupplevda på ett annat sätt än förut.

Från senare hälften av 1880-talet daterar sig det kanske mest slående exemplet på hur otillräckliga de officiella urkunderna från den tiden ter sig, när man söker efter upplysningar om sillen före eller efter den egentliga sillfiskesäsongen eller utanför det distrikt, som Opsynet hade att övervaka. Hösten 1886 med början i september inträffade, utan, som det hette, känt motstycke tidigare, inbegripet av sill i Sogn och Fjordane, det gamla "nordre vaarsilledistriktet". I Opsynschefens berättelse för år 1887 är evenemanget i förbigående och utan detaljer omnämnt, och det kommer liksom i skymundan för de höstförekomster av blandsill, som visade sig och som även fiskades längre söderut i söndre distriktet, utanför Haugesund och Stavanger. Reservlöjtnanten H.L. Buvig, som sedan 1884 tjänstgjorde som Opsynsbetjent och som under vårsillsäsongen 1887 vikarierade för den ordinarie Opsynschefen, hade synbarligen endast hörsägen att åberopa sig på i vad det gällde den förflutna höstens sillfiske och beteckningen storsill är ej använd i hans berättelse.

I de två följande årens oppsynsberättelser - kapten E. Bretteville hade återinträtt som chef - söker man förgäves efter tecken på höstsillfisket inom Opsynsdistriktet. Att sådana förekommit inte bara hösten 1886 utan därtill även höstarna 1887 och 1888 i Sunnfjord och Nordfjord är omvittnat i Norsk Fiskeritidende, där fångstobjektet dessutom rent ut benämnes storsill. "Efter kun en treaarig Periode ophørte altsaa dette Sildefiske, ligesaa uventet som det var kommet" (Norsk Fiskeri Tidende 1890, sid 144/5).

Runnström (1941a, sid. 11 och 13) har i såväl text som diagram omnämnt nys-

nämnda storsillfiske; och han har - utan tvivel med full rätt - jämfört det med den ca 15 år långa nordnorska legendarisk vordna storsill”perioden”, som slutade 1875.

Efter säsongen 1888/89 följde sex år, varunder storsillen - efter vad man kan finna - inte visat sig, eller åtminstone inte stött så nära under land på Norges västra kust att den kunnat fångas med sättgarn och landnot. Det var, inom parentes sagt, under dessa år som norska Ostlandet och Bohuslän fick mottaga de mest betydande inslagen av norsk atlantoskandisk storsill bland de ofantliga massor av utlekt nordsjösill, som från senhösten 1877 invaderade östra Skageracks skärgårdar.

”*I Begyndelsen af December (1895) ... kom en Masse Storsild ind langs Statlandets Nordside*”; så skrev Buvig i sin tredje årsberättelse såsom helårsanställd fiskeriinspektör och tillika Opsynschef (Aarsberetning vedkommende Norges Fiskerier 1896, sid. 95). Detta var första gången som beteckningen storsill förekommer i de officiella rapporterna om Vestlandets sillfiske vintertid. Buvig gör ingen större sensation av händelsen; något stort fiske blev det inte heller. Uppköpare saknades och fångsterna slumpades bort till lanthandlare för billigt pris, oaktat sillen var fet och så stor att det endast gick omkring 450 stycken i måltunnan (150 l.). En del saltades av fiskarna själva och således i Bergen; men ”Afsaetningen var traeg”.

I sin nästa berättelse skriver Buvig (Op cit. 1897, sid 192): ”*Allerede i Begyndelsen af November (1896) hørte man om Fangst af*

Storsill udenfor Kristianssund - mellem Smolen og Bud” men detta är allt som han har att berätta om storsillinsteget på den kuststräckan. Desto livfullare blir Buvigs skildring av det storsillfiske, som en vecka försenat pga oväder startades den 27 november 1896 i Nordfjordsdistriktet och, i mindre omfattning, utanför Sunnfjord. Här fångades fram till jultiden ”antagelig omtrent 90 000 Maal” (=135 000 hl), varav hälften togs på sättgarn och hälften i landnot. I vad mån sillinsteget, själva förekomsten, var större än året förut, är omöjligt att avgöra. Men säkert är, att avsättningen gick lättare, inte minst tack vare den ovanliga omständigheten att till de inhemska uppköparna sällade sig främmande spekulanter; däribland en del uppköparfartyg från Sverige och några från norska Ostlandet. Det låg ju så till, att Bohuslän och på den norska sidan om gränsen hade sillinstegen hösten 1896 låtit vänta på sig längre än vanligt. - Det visade sig också så småningom, att silltillgången i östra Skageracks norska och svenska skärgårdar högst avsevärt minskade fr o m säsongen 1896/97; dock utan att genast ta alldeles slut. - Den relativt höga kvalitén hos storsillen i nordfjordsområdet, var omkring förekomsterna var rikligast, gjorde råvaran mycket begärlig. Buvig jämförde den med ”riktigt stor Islandssill”: det gick endast 500-530 sillar i måltunnan. Jämförelsen med islandssill torde dock ha passat ännu bättre in på fjolårets sill, för vilken motsvarande stycketal uppgavs vara 450.

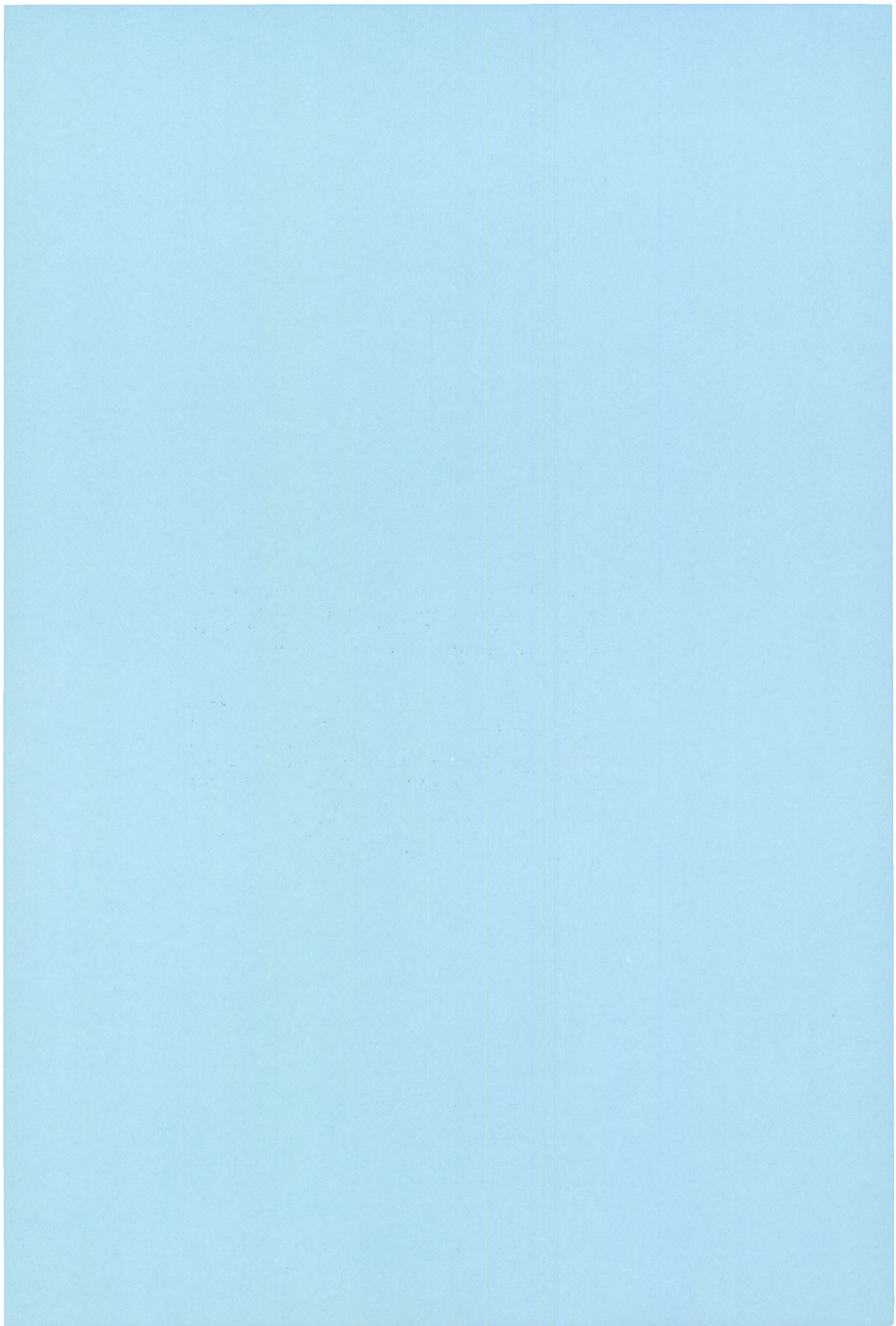
Referenser

- Anmärkning: Vi vill reservera oss för eventuella fel som kan ha gjorts vid sammanställningen av denna lista. Några referenser (kursiverade) har ej hittats men står med ändå på det sätt de omnämnes i arbetet. Vidare nämns ett antal artiklar utan författare ur diverse tidningar samt ett antal årsberättelser och rapporter. Dessa är listade efter referenslistan:
- Andersson, K. A., 1960. On the causes of the great fluctuations in the herring fishery on the west coast of Sweden. *Ibid.* Vol. No. 12: 1-53
- Arctander, A. M. S., 1900. Vore saltvands-fiskerier og arbeidet for fiskeribedriftens fremme 1879-1899. Kristiania. p. 1-92
- Boeck, A., 1970. Beretning om Sildefiske ved den norske og bohussenske kyst. *Tidskrift for Fiskeri.* Vol. 5: 123-160
- Boeck, A., 1970. Berättelse öfver de Norska och Bohuslänska sillfiskerierna. Göteborgs och Bohusläns Hushålln. sällsk. *Qvartalsskrift.* Oct. 1870, p. 21-54
- Boeck, A., 1971. Om Silden och Sildefiskerierne, navnlig om det norske Vaarsildfiske. *Indberetning til Departementet for det Indre.* Christiania. 131 pp.
- Boeck, A., 1972. Bemerkninger angaaende Sildefisket ved Hvaløerne i December forrige Aar. *Morgenbladet,* No. 266 A, 27.9.1872, Christiania.
- Bretteville, E., 1880-86; 1888-93. Opsyns-chefens årsberättelser om vårsillfisket. NOS, C. No. 9. (1884-93: NOS 3:e Reakke B).
- Buch, S. A., 1883. *Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1883 udførte praktisk-videnskabelige undersøgelser over Vaarsildfisket.* Christiania. 71 pp.
- Buch, S. A., 1884. *Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1884 udførte praktisk-videnskabelige undersøgelser over Vaarsildfisket.* Christiania. 95 pp
- Buch, S. A., 1886. *Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1885 udførte praktisk-videnskabelige undersøgelser over Vaarsildfisket.* Christiania. 83 pp
- Buvig, H. L., 1887. Opsyns-chefens Beretning om Vaarsildfiskeriet 1887. *Norges Officielle Statistik (NOS).* Tredje Reakke No. 81.
- Buvig, H. L., 1894. Opsyns-chefens årlige berättelser i "Norges Fiskerier". Collett, R., 1875. *Norges Fiske med Bemærkning om deres Udberedelse. Tillægsh. til Vidensk.-Selsk.Forch.f. 1874.* Christiania, "Sild". p. 185-193
- Collett, R., 1905. Meddelelser om Norges Fiske Aarene 1884-1901. *Forh. Vid.-Selsk. No. 9,* "Clupea harengus" p. 13-30
- Dalén, L., 1941. Den Bohuslänska fiskelägesbygden. *Medd. fr. Göteborgs högsk. geogr. inst.* 26: 1-354
- Devold, F., 1950a. Sillperiod och sillvandring: Otto Petterssons teori i ny belysning. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning,* 21.1.1950.
- Devold, F., 1950b. Sillperiod och sillvandring. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning,* 28.2.1950.
- Devold, F., 1955. Scandinavian herring periods. *ICES C. M. 1955, Herring Cte. No. 69:* 1-6
- Devold, F., 1959. Otto Petterssons teori om de skandinaviske sikdeperioder sett i sammenheng med de senere åres undersøkelser over den atlanto-skandinaviske sild. *Naturen.* No. 2: 83-92. (Oslo).
- Devold, F., 1963. The life history of the Atlanto-Scandian herring. *Rapp. et Proc. Verb. Vol.* 154:9, p. 98-108
- Devold, F., 1964. Utsiktene for sildefisket i Nord-Norge. *Studieselskabet for Nord-Norsk Næringsliv. Skrift No. 31:* 65-90, (Bodø).
- Fasting, 1962.
- Gade, H., 1871-74. Opsyns-chefens årsberättelser om vårsillfisket. I: *Beretninger om Norges Fiskerier i Aarene 1871-1874,* NOS C. No. 9.
- Halaas, M., 1952. *Fiskredskaper i Norge gjennom 300 år. Fiskeridirektoratets Småskrifter, Nr 4,* 1952. Bergen
- Heincke, F. o. Henking, H., 1901. *Die Heringsfischerei Norwegens. Abhandl. d. Deutsch. Seefisch.-Vereins,* Berlin. Vol. VI: 75-118
- Henking, 1901. *Norwegens Walfgang. Abhandl. d. deutschen Seefischerei-Vereins, Bd VI:* p.161.
- Heyerdahl, S., 1870. Opsyns-chefens årsberättelser om vårsillfisket. In: *Beretninger om Norges Fiskerier,* NOS C. No. 9.
- Holmberg, Å., 1963. *Perioden 1550-1880.* In: *Bohusläns Historia,* redig. av Lönnroth, E., Stockholm, Göteborg, Uppsala, p. 149-234
- Höglund, H., 1971. Ett fiskeribiologiskt hundraårsminne. *Bohusläningen Nos. 1 & 2,* den 2&4 jan, 1971 (Uddevall) och *Meddelande från Havsfiskelaboratoriet, Lysekil,* No 101.
- Höglund, H., 1972. On the Bohuslän herring during the great fishery period in the eighteenth century. *Inst. Mar. Res., Lysekil, Ser. Biol., Rep. No. 20.* p. 1-86

- Iversen, T., 1923. Den gang storsilden besøkte Nordland och Troms. Sildéperioder I & II, Norsk Fiskeritidende. Årg. 42: 73-80, 103-115
- Jensen, O. S., 1881. Artikelserie i Bergenposten i fyra nummer i februari 1881. Jensen, O. S., 1881. Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1880 utførte praktisk-videnskabelige Undersøgelser over Vaarsilfisket. Christiania. 39 pp
- Jensen, O. S., 1882. Indberetning til Departementet for det Indre om de i 1881 utførte praktisk-videnskabelige Undersøgelser over Vaarsilfisket. Christiania. 37 pp
- Juel, N., 1890. Norske Fiskerier, II. Andre Fiskerier i Nordlands Amt. Nordl Fisk.-Tid. Årg. 9: p. 163-193, 245-264
- Ljungman, A. V., 1879. Bidrag till lösningen af frågan om de stora sillfiskenas sekulära periodicitet. Nord. Tidskr. f. Fisker. Årg. 5: 257-268
- Ljungman, A. V., 1883. Anteckningar rörande sill-saltning, sillvrakning och sillhandel II. Uddevalla.
- Løberg, O. N., 1864. Norges Fiskerier. Kristiania, p. 1-323
- Molberg, 1781.
- Rasmussen, B., 1954. Fiske og Fangst. I: Norge på Havet II. Oslo, p. 320-363.
- Rasmussen, B., 1962. De store Sildefiskerier. I: Havet og våre Fisker II. Bergen, p. 325-343.
- Rollefsen, G., 1948. Går vi mot slutten av den norske sildeperiode? Bergens Tidende No. 40, 17.2.1948, p. 1,4 & 5.
- Runnström, S., 1941. Racial Analysis of the Herring in Norwegian waters. Fiskeridirektoratets Skr., Ser. Havunders. Vol. VI(7): 1-110
- Sars, G. O., 1872. Belysning och Gjensvar til Hr. Stipendiat Axel Boecks "Oplysninger" om min Indberetning. Morgenbladet, No. 309 A, 27:11.1872, Christiania.
- Sars, G. O., 1879. Indberetning til Departementet for det Indre fra Professor, Dr. G. O. Sars om de af ham i Aarene 1864-1878 anstillede Undersøgelser angaaende Saltvandsfiskerierne. Christiania. p. 1-221
- Ström, H., 1781. Sammanlikning imellan de Norrska och Swenska Fiskerier. (Öfverstt i från Norrska språket). Hushållnings Journal för Majus År 1781. p. 1-24
- Ström, H., 1782. Sammenligning mellem de norske og svenske Fiskerier. Dansk Museum Et Maanedsskrift for Januarii - Junii Maanader 1782. Kjøbenhavn.
- Sund, O., 1938. Die Norwegische Seefischeri. I: Handb. d. Seefischeri Nord-Europas. Stuttgart, p. I-X, 1-181.
- Sunnanå, K., 1931. Vårsildperioden 1808-1870. I: Norsk Aarbok 1931, utgjevi ved Gustav Indrebø. Bjørgvi 1931, p. 76-91.
- Vollan, O., 1942. Omlegginga av fisket i Ålesund og på Sunnmøre. Fiskeridirektoratets Skr., Ser. Fiskeri, Bergen. Vol. I, No. 1 p. 1-123.
- Vollan, O., 1971. Sildefiske gjennom tusen år. Norsk kulturarv 8, Oslo. Vol. 8: 1-140.
- Wallem, F., M., 1878. Den amerikanske Posenot. Bergen. p. 1-8.
- Wallem, F., M., 1899. Sildens Vandringer og de europeiske Sildefiskeriers Periodicitet. I: Beretning om den Internationale Fiskerikongres, afholdt i Bergen d. 18-21 Juli 1898, efter foranstaltning af Selskabet for det norske Fiskeriers Fremme i Bergen. p. 91-127.
- Worsøe, Claus, 1866-1870. Femårsberättelse från amtmanden i Nordland. Yhlen, Gerhard von, 1878. "Fiskaren" Årg. 1, 1878, 6 häften, 104 pp. Göteborg.

Tidningsartiklar

- Aftenbladet: 1867: 24/7, No 169.
- Bergensposten: 1878: 19/1.
- Morgenbladet: 1872: 5/11 (Nr 305), 27/11 och 12/12 (Nr 342A).
- Morgenposten: 1878: 26/1 och 23/2.
- Nordisk Tidskrift for Fiskeri: 1875.
- Norsk Fiskeritidende: 1889: årg. 8, 1890, 1897, 1911 och 1916.
- Skagerak: februari 1956.
- Stavangeren: 1876: 7/1, 1878: 5/3, 1879: 25/1 och 2/5, samt nov 1874-feb 1875.
- Årsberättelser etc.
- Amtmanden i Nordre Bergenhus Amt (=Sogn og Fjordane) 1875.
- Amtmannens femårsberättelse från Stavanger Amt (Rogaland) 1871-75 "Beretning om Norges Fiskerier" i "Beretning om Rigets Oeconomiske Tilstand", trol. 1860-talet.
- Femårsberetning från Nordlands Amt för 1861-65 Fiskerier, Norsk Statistik (NOS), 1870, 1872-76 och 1883.

FISKERIVERKET, som är den centrala statliga myndigheten för fiske, vattenbruk och fiskevård i Sverige, skall verka för en ansvarsfull hushållning med fisktillgångarna så att de långsiktigt kan utnyttjas i ett uthålligt fiske av olika slag.

Verket har också ett miljövårdsansvar och skall verka för en biologisk mångfald och för ett rikt och varierat fiskbestånd. I uppdraget att främja forskning och bedriva utvecklingsverksamhet på fiskets område organiserar Fiskeriverket *Havsfiskelaboratoriet* i Lysekil med *Östersjölaboratoriet* i Karlskrona, *Sötvattenslaboratoriet* i Drottningholm, *Kustlaboratoriet* i Öregrund, två *Fiskeriförsöksstationer* (Älvkarleby och Kålarne) och tre *Utredningskontor* (Jönköping, Härnösand och Luleå).

FISKERIVERKET

Ekelundsgatan 1, Box 423, 401 26 GÖTEBORG
Telefon 031-743 03 00, Fax 031-743 04 44